STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05454

A RAYZE NOKH ERTS YISROEL AF DER MAURETANYA

A. D. Oguz

Permanent preservation of this book was made possible by James R. & Frederica Rosenfield in honor of their mothers, Catherine & Dorothy

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אַ רייזע נאָך ארץ ישראל
אויף דער „מאָרעטאַניאַ"

פון

א. ד. אגוז

מיט דער גע‌פעליגקייט פון דער

קונאַרד לײַן

פאַלעסטיין און אָריענטאַל טורס

עמנואל ראָזען, פרעז.

122 פינפטע עוועניו, ניו יאָרק.

.1

דער ארויספאָהר. — דאָס זעגענען זיך. — עשו קריגט די בכורה. — אַ משגיח מיט אַ חסרון. — ועד הכשרות. — סטרייקערס און סקעבס. — אַ מקום להתפלל און תפלה בצבור.

מיר פאָהרען קיין ארץ ישראל. אונטער׳ן וואָרט: „מיר" מיין איך: מיין וויינינגקייט, און מיין מעהרהייט — זוגתי ת"י.

איך וועל אויך מצרף זיין מיין פריינד און קאָלעגע יעקב מאגידאָוו, וועלכער איז געפאָהרען מיט זיין ווייב און א טאָכטער צו באזוכען ארץ ישראל, סאָוויעט רוסלאנד און אנדערע לענדער, און נאָך קנאפע דרייסיג מנינים אידען און אידענעס — כן ירבו.

אין יאָהר 1926, ווען מיר, איך און מיין פרוי, האָבען געמאכט אונזער ערשטע נסיעה׳לע אין אייראָפּא, האָב איך פערשפּראָכען אז אונזער נעקסטער „טריפּ" וועט איה"ש זיין ארץ ישראל, האָט גאָט געהאָלפען און מיין הבטחה איז מקוים געווארען.

דינסטאָג, אין דעם מזל׳דיגען טאָג, ביי וועלכען עס איז אין דער תורה געזאָגט געווארען צוויי מאָל „כי טוב", א׳ דר"ח אדר, תרפ"ח, אָדער דעם 21טען פעברואר, 1928, לפי חשבונם, זיינען מיר בשעה מוצלחת אָפּגעפאָהרען פון ניו יאָרק מיט דער שיף „מאָרעטאַניא", צווייטע קלאס, דירעקט נאָך חיפה, ארץ ישראל.

דאָס איז געווען דער „מאָרעטאַניא׳ס" קרוז אָדער טור־רייזע, וואָס זי מאכט איין מאָל אין יאָהר נאָך ארץ ישראל מיט, אזוי צו זאָגען, עטליכע הקדמות אָדער פאָרשפּייזען.

איהר מארשרוט איז פאָראויס געווען באשטימט: מאדעירא, גיבראלטאר, אלזשיר, ניצע אָדער נים, און מאָנטע קארלאָ, נעאפּאָל, אטהען, חיפה.

אָבער דער עיקר איז דאָס לעצטע, דער צימעס פון דער רייזע — ארץ ישראל. די ערשטע זיינען ניט מעהר ווי „אפּעטייזערס" צו א גוטער סעודה.

אזוי, הייסט עס, האָב איך געפיהלט. ווי אנדערע האָבען געפיהלט, ווייס איך ניט.

אין מיין פאַנטאַזיע האָבען זיך פאַרגעשטעלט בילדער און סצענעס פון היילגען לאַנד, וועמעס באַדען איך בין פון לאַנג אָן גערן געוועזען צו באטרעטען. אָט, דאַכט מיר, זעה איך דעם כותל המערבי, דאָס ביסעל נשאר פון אונזער אמאָליגע היילגטום; אָט שטעה איך אויפ'ן הר הצופים, און אָט שלעפּט מיך אוועק מיין פאַנטאַזיע אין א אידישער קאָלאָניע. איך זעה ווי אידישע קינדער נעהמען אראָנטער אָראַנדזשען און ציטראָנען פון זייערע אייגענע בוימער און מיר דאַכט זיך, אז איך שפּיר דעם געשמאַקען ריח פון די פרישע פרוכט. איך זעה חלומות אויף דער וואָהר און איך האָב שוין דערפון א גייסטיגען גענוס.

עס איז געווען א ברענענדיגער פראָסט, אפשר דער ערשטער גרויסער פראָסט יענעם ווינטער. די שיף האָט געדאַרפט אָפּגעהן אום צעהן דעם זייגער אין דער פריה. מיר זיינען געווען פון די „זריזין מקדימין" און נאָך מיט א שטונדע אָדער מעהר פריהער זיינען מיר שוין געווען אויפ'ן שיף, וועלכע איז שוין געווען אָנגעפילט מיט מענשען, פאַסאַזשירען און די וואָס זיינען געקומען געבען זיי א „צאתכם לשלום".

מיט יעדען פאַסאַזשיר איז געוועהנליך געקומען זיין פאַמיליע: קינדער, אייניקלאך, ברידער, שוועסטער און סתם קרובים, גוטע פריינד און שכנים. עס האָבען אויך ניט געפעהלט קאָמיטעען פון חברות, וועלכע האָבען באַגלייט זייערע חברה ברידער, און עס איז געווען ממש ניט צו דערשפּאַרען זיך.

און דער עולם איז, אָהן עין הרע, געוואָרען אלץ גרעסער און גרעסער. די זאַאלען און די האָלס זיינען צו ענג געוואָרען און מען האָט אפילו פאַרנומען די טרעפּ, און ווי קאַלט עס איז געווען אין דרויסען, איז אויפ'ן שיף געווען א היץ אזוי ווי אין מיצוּים אין א תמוז טאָג.

א שפּאַס, אידען פאָהרען קיין ארץ ישראל זעהן זיך מיט דער

מוטער ציון, האָט מען זיך אָנגעקליבען שיקען גרוסען דער אַלטער מאַמע...

און די מערסטע זיינען ניט געקומען מיט ליידיגע הענד. מען האָט מיטגעבראַכט בלומען, בוקעטען, קערבעלאַך פרוכט, פּאַפּיראָסען, ציגאַרען און אַנדערע מתנות פאַר די רייזענדע.

עס פארשטעהט זיך, אַז קיין שטילשווייגענים האָט אויפ'ן שיף ניט געהערשט. עס איז געווען אַ טומעל, אַ געפּילדער און קולות עד לב השמים. פארשפּעטיגטע האָבען ניט געקענט גע־פינען זייערע אייגענע, קינדער זיינען פארבלאָנדזשעט געוואָרען פון זייערע עלטערען, חתנים פון זייערע כלות, באָבעס פון זייערע אייניקלאַך און אין דעם מיש־מאַש האָט איינער פון דעם אַנ־דערען ניט געוואוסט.

און מיר טוט די זאַך הנאה. צוליב וועמען איז דאָס די גאַנצע שמחה? צוליב מיר און די אַנדערע וואָס האָבען די זכיה צו פאָהרען אין הייליגען לאַנד.

די שטיקעל צייט איז אוועק און עס האַלט שוין ביי די קושע־נים — קושענים מיט פריידען־טרערען, ווי דער שטייגער איז ביי אַזאַ פאַל. מיר, איך און מיין פרוי, געזעגענען זיך אָפּ מיט אונזערע, די אַלע אַנדערע — מיט זייערע, די באַגלייטער געהען אַרונטער פון שיף, עס ווערט גראַמער און מען אָטעמט פרייער. אָבער אויף די הערצער איז אַביסעל אָנגעשוואָומען. מען שיידט זיך מיט די ליבסטע און טייערסטע און עס שטעהט פאַר אַזאַ לאַנגע רייזע אויפ'ן ים. דאָס איז דאָך ניט אַ גראָשענעם בייגעל אויפצועסען, און אין די הערצער טיאַבקעט אַ צוזאַמענמיש פון פרייד און בענקעניש, זיכערהייט און מורא.

די שטריק, מיט וועלכע די שיף איז צוגעפעסטיגט צום האַפען, ווערען אָפּגעבונדען און ארויפגעצויגען. די שיף טוט אַ פייף און הויבט זיך אָן ארויסרוקען.

איך שטעה אויפ'ן דעק און קוק אויף דער גרויסער מענגע מענשען, וואָס שטעהען אונטען און פאָכען מיט זייערע טיכלאַך, און עס קומט מיר ארויף אויפ'ן געדאַנק: אָט די אַלע מענשען זיינען דאָך מיך מקנא. איך פאָהר קיין ארץ ישראל און זיי ניט.

ווער איך שטאָלץ ביי זיך. א פונק פון גאוה גנב'עט זיך אין מיר אריין און מיין נשמה פיהלט עפּעס א מין מאָדנעם געגוס.

די טבע פון מענשען איז, אז ער האָט הנאה ווען ער ווייסט אָדער ער דענקט אז מען איז איהם מקנא. יעדער וויל בעסער אז מען זאָל איהם מקנא זיין איידער חלילה באדויערען. אפילו ווען איינער ווייסט אז לייט זיינען איהם מקנא און פארגינען איהם ניט, איז דאָס ביי איהם אויך מעהר אָנגעלייגט ווי מען זאָל איהם באדויערען אפילו מיט אמת'ע פריינדליכע רחמנות־געפיהלען. קנאה, ווערט ערגעץ אין פסוק געזאָגט, פרעסט אויף דעם מענשענ'ס הארץ, און פאר דעם וואָס ווייסט אָדער דענקט אז אנדערע זיינען איהם מקנא, זאָג איך, איז עס א היילונג פאר זיין הארץ.

טראַכט איך מיך: א סך פון די וואָס שטעהען דאָרט און זעהען ווי די שיף שווימט אוועק, וואָלטען זיכער געוואָלט זיין, ווי דער אמעריקאַנער זאָגט, אין מיינע שטיוועל, און איך פיהל זיך געהויבען ביי זיך און איך געניס דערפון א נחת רוח.

די שיף דערווייטערט זיך בּיסלאַכווייז פון ברעג. אָט פאר־שווינדט שוין דער האפען און מען זעהט בלויז די הויכע געביי־דעס. נאָך א שטיקעלע צייט און מען דארף זיך שוין גוט אָנ־שטרענגען צו זעהן די שפּיצען פון די ניו יאָרקער וואָלקען־קראַ־צער אָדער די האנד פון דער פרייהייטס־סטאטוע, און גוד באַי ניו יאָרק, צום ווידערזעהן אין א גוטען אופן.

וואָס איז איצט צו טאָן? איצט דארף מען זיך אָפּדינגען שטולען צו זיצען אָדער ליגען אויפ'ן דעק און זיך באזאָרגען מיט פּלעצער אין עס־צימער.

עס איז פארשטאַנען געווען, אז מיר, אידישע פּאַסאַזשירען, וועלען האָבען אן עכט „כשר'ען טייבעל". א צאָהל אידען האָבען דאָס פּאָראויס פארלאַנגט. וואָס דען, פאָהרען קיין ארץ ישראל און זיך טריף מאַכען אויפ'ן וועג?

האָבען די אגענטען, וואָס האָבען דער „מאָרעטאַניא" גע־בראַכט כמעט דעם גאַנצען אידישען „טרייד", מבטיח געווען אין נאָמען פון דער שיפס קאָמפּאַני, אז מען וועט האָבען אמת'ע כשרות, מיט א באזונדערע כשר'ע קיך, מיט כשר'ע פליישען,

מיט א משגיח, אלעם כדת משה וישראל. איז דאך, דאכט זיך, גוט; לסוף אבער איז די כשרות — אויב אפילו עס איז געווען אמת'ע כשרות — כמעט אינגאנצען בטל געווארען.

ווען מיר, צווייטע קלאסניקעס, זיינען געקומען פארשרייבען זיך צום „כשר טייבעל", האבען די ממונים, וואס האבען אויף דעם צו זאגען, אונז ערקלערט אז דער „כשר טייבעל" וועט זיין די „סעקאנד סעטינג". דאס הייסט, אז פריהער וועלען די ניט־אידען אפעסען זייערע טרפה'נע סעודות און נאכהער וועלען די אידען עסען זייערע כשר'ע מאלצייטען.

פארוואס קומט עס די גוים פריהער? ווייסען מיר דאך, אז עשו איז געווען דער אמת'ער בכור, און כאטש יעקב האט ביי איהם די בכורה אפגעקויפט, האלטען זיך עשו'ס איינקלאך נאך עד היום מיט דער בכורה... אגב איז ביי א אידען גאר קיין בראק ניט צו עסען א ביסעל שפעטער. אידען זיינען ניט קיין רעבתנים, קיין פרעסער. א איד, ווען ער שטעהט אויף אין דער פריה, איילט ער זיך ניט אזוי צו דער אכילה. ער דארפט דאך פריהער אפגעבען דעם רבונו של עולם זיין חלק און אפדאווענען. איז טאקע בעסער אז דער אנבייסען וועט ארויסקומען א ביסעל שפעטער. זאלען די ערלים אנשטאפען זייערע גופים און מיר אידען האבען צייט צו ווארטען.

און עס איז דאך אהן אלעמען בעסער וואס מיר וועלען זיך ניט מישען ביים טיש מיט די „הלעיטני'ס". וועט מען ניט פארבייטען קיין טיש־געשיר און מען וועט זיך עסען אידישלאך און בענשען אידישלאך און אפילו שבת זינגען זמירות אזוי ווי ביי זיך אין דערהיים.

האט מען זיך, ווי מען זאגט, גערעכט אויף אן עולם. ווייבער האבען שוין דערצעהלט א מעשה, אז מען האט דארט אויפ'ן שיף גופא נאר־וואס געקויליעט שעפסען און מען וועט פאר סאפער האבען פרישע „לעמב טשאפס".

איז ששון ושמחה אין אידישען לאגער. די רייזע, האט מען געוואוסט, דארף דויערען אכצעהן, ניינצעהן טעג, און אויפ'ן ים, זאגט מען, האט מען אפעטיט, איז טאקע זעהר גוט וואס מען איז באזארגט מיט כשרות.

זיינען אָבער צווישען אונז געווען רבנים און סתם גוטע און פרומע לייט, וועלכע האָבען אָנגעהויבען נאָכפרעגען אויפ'ן משגיח. מען וויל איהם זעהן, כדי דורך איהם מעהר באַפעס־טיגען די כשרות.

ציינט זיך אַ יונגערמאַן מיט אַ יארמולקע אויפ'ן קאָפּ און רעדט אַ פּשוט'ן היימישען אידיש, און שטעלט זיך פאָר אַלס דער משגיח, אָנגעשטעלט פון דער שיפּס קאָמפּאַני. איז אָבער דער יונגערמאַן אַ בעל מום. עס פעהלט איהם דער עכט אידישער הדרת פנים — די באָרד.

הויבט מען שוין אָן עפּעס קווינקלען. אַ שאלה אויפ'ן משגיח גופא. רעדט מען זיך דורך צווישען זיך און עס ווערט געשאַפען אַ מין ועד הכשרות, וואָס זאָל געהן „אינספּעקטען" די קיך.

געהען אוועק אַ פּאָר בעלי בתים מיט אַ רב און זיי קומען צוריק מיט אַן „עט".

— וואָס האָט איהר אויסגעפונען?

— עט!

— איז די קיך אמת כשר?

— עט!

און וואָס מען פרעגט, איז די תשובה אַלץ — עט!

דער גוטער יאָהר ווייסט זיי, וואָס פאַר אנטדעקונגען דער „ועד" האָט געמאַכט. אָבער דער „עט" זייערער האָט געמאַכט די זאַך צווייפעלהאַפט און מען האָט געלערענט דעם פּשט, אַז לויט זייער מיינונג אָדער פּסק הלכה הינקט די כשרות אונטער, צי מצד די קיך, צי מצד דעם משגיח, צי מצד דעם כשר'ן פּראָוויאַנט גופא, אָבער עס איז ניט גלאַט.

דאָס איז געווען גענוג צו פאַראורזאַכען אַ גאַנצע איבער־קערעניש, און שוין ביים ערשטען מיטאָג איז ערקלערט געוואָרען אַ פלייש־סטרייק, אָדער ריכטיגער: אַ פליישיגס סטרייק. נאַ־טירליך ניט פון אַלעמען, עס זיינען געווען „סקעבס" אויך, און עס איז געוואָרען אַ מין דור הפלגה.

זיצען פינף אָדער זעקס פּערזאָן ביי איין טישעל, אָרדערט איינער „כשר טשיקען סופּ", און אַן אַנדערער הייסט זיך דער־

לאנגען פוטער, א דריטער וויל „כשר טשאפ מיט״, א פערטער —
„סווים טשיז״, און אזוי ווייטער.

און די פליישיגע קוקען קרום אויף די מילכיגע, און די מיל־
כיגע זיינען אנגעשטויסען אויף די פליישיגע, און טיש־געשיר
ווערען צומישט און פארביטען, און מכולה מיט די כשרות.

איז נאכהער געווען וועגען וואס צו ריידען און דיסקוטירען.
עס זיינען אנגעפיהרט געווארען ויכוחים פון מחמירים און מקילים
אין דעם ענין און מען האט זיך אנגעהערט אי דברי תורה, אי
עם הארצות, אי סתם נארישע און גראב־יונגישע פלאפלעריי.

טעג נאכאנאנד האבען די דעבאטעס אנגעהאלטען און עס
איז אפילו געקומען צו מחלוקות, צו צאנקערייען, ניט בלויז צווי־
שען פרעמדע, נאר אפילו אויך צווישען פרומע ווייבער און זייערע
ניט פרומע מענער אדער פארקערט.

אבער טראץ די חילוקי דעות אין הלכות כשר וטרפה, האט
זיך די אידישקייט גאנץ גוט אנגעזעהן אויפ׳ן שיף. מען האט
פאר אונז, אידישע פאסאזשירען, אפגעגעבען א גרויסען זאל
אין דריטען קלאס אלס מקום להתפלל. אויך א ספר תורה איז
געווען און חזנים און בעלי תפלה האבען דאך געווים ניט געפעלט
און מען האט דארט אומגעשטערט געדאווענט דריי מאל טעגליך,
ווי גאט האט געבאטען.

איז מען אין דער פריה ארויס אויפ׳ן דעק, האט מען גע־
זעהן אידען מיט טליתים און תפילינ׳ס אונטער די ארמס געהענ־
דיג צום דאווגען און אידענעס — צו הערען א ברכו און א
קדושה אזוי ווי אין א היימיש חסידיש שטעדטעל.

מילא עסען ווי עסען, אבער דאווגען מוז מען דאך.

2.

געפילטע פיש לכבוד שבת. — עשו טוט אָפּ יעקב׳ן. — קלאַסיפיצירונג פון אידישע רייזענדע. חובבי ציון מרגלים. — קאַלוועריער דייטשען, פאָהרען זעהן די וועלט.

דער יונגער מאַן, וואָס האָט זיך גערופען משגיח, אָדער „סופּערוויזאָר" אויף די כשר׳ע עסענס פאַר אידען, האָט נעבאַך געאַרבייט אויף אַלע כלים צו כשר׳ן די „קאָושער קיטשען" אין די אויגען פון די „סטרייקערס", אָבער עס איז איהם ניט גע־לונגען. זיינען דאָך אידען אַן עם קשה עורף, האָבען זיי גע־זאָגט: „ניין, מיר עסען ניט". אַפילו זיין קומען דאַוונען בצבור און צייגען אַז ער טראָגט אַן ארבע כנפות, האָט אויך ניט גע־האָלפען.

דעם יונגען מאַן האָט עס נעבאַך וועה געטאָן און ער האָט געטאָן וואָס נאָר אין זיין רשות צופרידענצושטעלען די אונ־צופרידענע מיט כשרות.

דעם ערשטען פרייטאָג האָט ער צו־וויסען געגעבען, אַז אין אָוונט וועט מען האָבען געפילטע פיש. האָבען שוין אַפילו פרומע אידען געגומען זוכען א היתר. פיש איז דאָך ניט קיין פלייש. אויף פיש, אויב נאָר ניט קיין טרפה פיש, דאַרף מען אַפילו ניט קיין הכשר און קיין פלאָמבע און אפשר אויך קיין השגחה. הכלל גוט. אין געפילטע פיש ליגט ח"ו קיין סכנה ניט און מען מעג פון דעם נהנה זיין לכבוד שבת. אויב ניט קיין בשר, זאָל כאָטש זיין דגים.

האָט מען אומגעדולדיג געוואַרט אויף דעם. אָבער אַז עס איז ניט באַשערט אידען הנאה צו האָבען, האָט זיך פון די גע־פילטע פיש אויך אויסגעלאָזט גאָרניט מיט גאָרניט.

אין אָוונט, צום סאַפּער, אָדער דינער, ווי זיי רופען עס, מען קוקט אריין אין די שפּייז־קאַרטען, איז טאַקע דאָ געפילטע פיש. אמת, א ביסעל פאַרגרייזט: „גערפילטער פיש", אָבער וואָס איז דער חילוק? מען ווייס דאָך וואָס דאָס מיינט. און

אז די קעלנער זיינען געקומען נעמען אָרדערס, האָבען אַלע אָנ־געציינט אויף די „גערפילטער פיש". „סארי", — האָבען די סטיואַרדס אָדער קעלנער געענטפערט — „עס טוט אונז זעהר לייד. ניטאָ מעהר. מען האָט עס אינגאַנצען אויפגעגעסען ביי דער ערשטער „סעטינג".

גוים, הלעיטני'ס, האָבען פאַרזוכט דעם אידישען מאכל און עס איז זיי געפעלען געוואָרען, האָבען זיי עס אינגאַנצען אויפ־געגעסען!

און אפשר האָט עס זיי גאָר ניט געשמעקט, נאָר ווייסענדיג אַז געפילטע פיש איז אַ אידישער נאַציאָנאַלער מאכל לכבוד שבת, האָבען זיי עס די אידען ניט פאַרגונען, און בעדאי אַליין קיין הנאה ניט געהאַט, אבי די אידען זאָלען אויך קיין הנאה ניט האָבען.

אַ קשיא אויף אנטיסעמיטען?

יענעם אָוועגד האָט דער ים שרעקליך געשטורעמט און די שיף האָט זיך אַזוי געוואָרפען, אַז טעלער זיינען ארונטערגעפאַלען פון די טישען.

אפשר איז דער ים טאַקע בייז געווען אויף די גוים פאַר דער עולה וואָס זיי זיינען באַגאַנגען געגען די אידען?...

און וואָס האָבען די פרומע אידען געטאָן? האָט מען די שבת'דיגע סעודה אויך אָפּגע'פּטור'ט מיט הערינג, סאַרדינקעס און קאַרטאָפעל אין די „פעלצלאַך" און מען האָט אויף דעם זמירות געזונגען.

נאָך אַלעמען איז דאָך הערינג און סאַרדינקעס אויך פיש און על פי הדחק קען מען אפשר דערמיט אויך יוצא זיין.

מיר זיינען אויפ'ן שיף געווען, אונבאַשריען, כמעט דריי הונדערט אידישע פּאַסאַזשירען. פופציג זיינען געפאָהרען ער־שטע קלאַס, צוויי הונדערט — צווייטע, און עטליכע און פערציג דריטע קלאַס.

אַ היבשע אידישע קהלה צווישען הימעל און וואַסער.

און פאַרשיידען זיינען די מענשען געווען אין זייערע דעות און מיינונגען. און די כונות און צוועקען פון דער רייזע זיינען אויך ניט געווען ביי אַלעמען איינע און די זעלבע.

לויט אונטעררײדונגען וואָס איך האָב געהאַט מיט מיט־רײזענדע און פון געשפּרעכען וואָס איך האָב געהערט פון „רעד־לאַך" אָדער גרופּעס אידען, האָב איך געהאַט צו פאַרצײכענען און קלאַסיפיצירען די אידישע טוריסטען אין פאַרשײדענע קלאַסען.

א טײל זײנען געפאָהרען צוליב חיבת ציון. זײ פיהלען א בענקשאַפט נאָך ארץ ישראל, זײנען זײ געפאָהרען אַהין זיצען דאָרט אַזוי לאַנג ווי עס וועט זײ מעגליך זײן און זיך אומקערען צוריק. דער גאַנצער טור — האָבען זײ געזאָגט — אינטערעסירט זײ ניט. זײ ווילען זעהן דאָס הײליגע לאַנד און די אַלטע הײליגטימער, וואָס געפינען זיך אין איהר, און זײער וואונש און באַגעהר איז באַפרידיגט.

אַנדערע זײנען געפאָהרען מיט דער דעה צו באַזעצען זיך אין ארץ ישראל און פאַרבלײבען דאָרט כל זמן עס איז זײ באַ־שערט צו לעבען. צווישען די זײנען געווען אַזעלכע, וואָס האָ־בען שוין פון פריהער געהאַט נחלאות אָדער פּרדסים אין ארץ ישראל און זײנען געפאָהרען אַהין ווערען דאָרטיגע בעלי בתים און זיצען, ווי אין פּסוק שטעהט: תחת גפנם ותחת תאינתם. מאַנכע ווידער זײנען געפאָהרען מיט דער דעה צו קויפען דאָרט לאַנד אָדער עטאַבלירען זיך אויף אַן אַנדער אופן און פאַרבלײ־בען ארץ ישראל־אידען.

עס זײנען אויך געפאָהרען אַמעריקאַנער אידען מיט פאַר־טיגע פּלענער פאַר געשעפטס־אונטערנעמונגען, וואָס זאָל זײ ברענגען מעסיגע פּראָפיטען אָדער אפילו גאַנץ קלײנע פּראָפיטען, אָבער דער עיקר — זײ זאָלען דערמיט העלפען דעם בנין הארץ. אַזוי, וועניגסטענס, האָבען זײ געזאָגט, און אויב דאָס איז אמת, איז תבא עלינו ברכה. דאָס הײסט אידען אידעאַליסטען. הלואי האָבען מיר אַ סך אַזעלכע.

עס זײנען אויך געווען אַ פּאָר אידען, וואָס זײנען געפאָהרען קײן ארץ ישראל בלויז צוליב מאַטעריעלע צוועקען, צו מאַכען געלד און דאָס אַלעס. איז אײנער געפאָהרען מיט דער דעה צו פאַבריצירען אַ געוויסען אַרטיקעל פאַר אַמעריקאַ אין ארץ ישראל, פּשוט צוליב דעם, ווײל דאָרט וועט עס קאָסטען גאָר ניט דער ערך

ביליגער און די פראפיטען וועלען זיין פיל גרעסער ווי ער זאל דעם זעלבען ארטיקעל פאבריצירען אין דערהיים, אין אמעריקא.

אזוי האט דער איד אויסגערעכענט און צוליב דעם האט ער געמאכט די רייזע.

עס זיינען אויך געווען א פאר אידען, וואס האבען געפיהרט זייערע קינדער קיין ארץ ישראל צו געבען זיי דארט אן עכט־אידישע ערציהונג. אין אמעריקא — האבען זיי געזאגט — איז זעהר שווער צו מאכען א קינד פאר אן אמת'ן אידען אין פולען זין פון דיזען ווארט. די אטמאספערע און די סביבה איז אזעל־כע וואס קערט אפ יונגע הערצער פון אמת אידישען דרך. אין הייליגען לאנד אבער, גלויבען זיי, איז דאס אנדערש. דארט וועלען זייערע קינדער ערצויגען ווערען על דרכי התורה און זיי וועלען זיכער זיין אז זיי וועלען לאחר מאה שנה ניט איבערלאזען א דור פון „גוים״.

א טשיקאווער אידען, דוקא א רייכען אידען, האב איך גע־טראפען, וועלכער האט מיר ערקלערט דעם צוועק פון זיין רייזע אומגעפעהר בזה הלשון:

„מען באדערט מיך מיט א קרן היסוד, מיט א יונייטעד ציון אפיל — גיב זיי געלד אויף ארץ ישראל! בין איך, פארשטעהט איהר מיך, א מענש, וואס האב פיינט צו קויפען א קאץ אין א זאק. ביי מיר אז איך גיב געלד, וויל איך זעהן און וויסען פאר וואס אדער אויף וואס איך גיב. האב איך מיר גענומען א וואַ־קיישאן, וועל זיין דארט אויפ'ן פלאץ און וועל זעהן די קאץ א נאקעטע. נאוסערי, ניט ביי מאטיען! גלאט אזוי אין דער וועלט אריין גיב איך קיין געלד ניט. אפילו א צובראכענעם סענט קריגען זיי ניט״.

א איד וואס שפילט נאר אויף אן אפענע קארט און וויל גאר ניט איינשטעלען אין קאן בלא ראיה — איז דאך ניט שייך.

אפשר זיינען אויפ'ן שיף געווען נאך אזעלכע אידען מיט אזעלכע מעטאדען, וואס האבען געוואלט געהן, ווי מען זאגט, אויף אן אייזערנעם בריק אין דעם ענין פון געבען א דאלאר אויף ארץ ישראל. אפשר זיינען געווען אזעלכע וואס האבען מיט זייער רייזע באצוועקט איבערצוצייגען זיך, אויב עס איז גאר פאראן

אויף דער וועלט אָן ארץ ישראל. מאַלע וואָס מען זאָגט? מאַלע וואָס די פּייפּערס שרייבען?...

קטני אמונה, קליין־גלויביגע, זיינען שטענדיג געווען און זיינען היינט אויך פאַראַן ביי אידען. אַזאַ וועלט־באַוועגונג ווי עס געהט אָן די לעצטע יאָהרען פאַר ארץ ישראל; אַ באַוועגונג, אין וועלכער עס זיינען פאַראינטערעסירט די בעסטע און גרעסטע מענשען פון אונזער פאָלק, פון דעסטוועגען זיינען נאָך דאָ אידען וואָס צווייפלען אין דער זאַך, וואָס טראַכטען איבער, וואָס זיינען חושד און גריבלען זיך אין דעם ענין און האָבען רק מורא טאָמער חס ושלום נאַרט מען זיי אָפּ, טאָמער זוכט אימיצער רייך צו ווערען אויף זייער חשבון.

איך ווייס פון לייטע, וואָס האָבען צוגעזאָגט געלד פאַר'ן קרן היסוד נאָך מיט אַ צייט צוריק, און ווילען עס ניט אָוועקגעבען ביז זיי וועלען ניט וויסען גענוי וואָס דאָרט, אין ארץ ישראל, טוט זיך. נאָך זייער חשבון, האָט מען שוין דאָרט געדאַרפט אויס־בויען פּיתום און רעמסס מיט אַלע „אימפּרואוומענטס", און צעהנדליגע טויזענדע אידישע פאַמיליעס דאַרפען שוין דאָרט וואוינען פריי פון דירה־געלד, און די אידען דאַרפען האָבען סטאַדעס בהמות און ציגען, און די ציגען דאַרפען עסען באָקסער פון אייגענע אידישע ביימער, און נאָך און נאָך, און טאָמער שטימט ניט זייער חשבון, טויג ניט.

דאָ איז כדאי צו באַמערקען, אַז די זאָגע דאָס ציגען עסען אין ארץ ישראל באָקסער, איז אַן אויסגעטראַכטע. אַזוי ווייט ווי איך בין אינפאָרמירט געוואָרען, איז באָקסער גאָר ניט קיין ארץ ישראל פּראָדוקט און דער מין וואַקסט דאָרט גאָר ניט. מילא נו, קיין גרעסערע בלבולים זאָל מען ניט מאַכען אויף אונ־זער לאַנד.

די אידען ווילען זיך אויך ערקונדיגען ווי אַזוי די ארץ ישראל געלדער ווערען דאָרט אין ארץ ישראל פאַרוואַלטעט. אויב די פּקידים און אָנגעשטעלטע עסען בולקעס אָדער פּאָמפּערניקעל; אויב זיי טראָגען הויזען אָדער זיי געהען אין לאַנגע העמדער, אַזוי ווי די אַראַבער, וואָס מען זעהט אין מואווינג פּיקטשורס; אויב זיי רויכערען פּאַפּיראָסען, ציגאַרען אָדער לאַנגע אַראַבישע

ליולקעס, און אנדערע עהנליכע אינפארמאציעס, און ביז זיי וועלען ניט קריגען קיין גינסטיגע תשובה, זאגען זיי, וועלען זיי דאס געלד ניט אוועקגעבען.

מי יודע, אפשר האבען מיר אויפ׳ן שיף געהאט „מרגלים חרש״, געהיימע מרגלים אדער דעלעגאטען, וואס זיינען געפאה־רען אין שליחות פון אזעלכע איינצעלנע אידען אדער חברות אויף זייער אייגענער חשבון אדער על חשבון הקהל.

די אונטערשטע שורה איז, אז פאר וואס פאר א צוועק עס זאל ניט זיין, אבער מען איז געפאהרען קיין ארץ ישראל. דער עיקר ציל, הייסט עס, איז געווען צו באזוכען דאס לאנד פון אונ־זערע אבות.

עס זיינען אויך געווען אידישע פאסאזשירען, וואס ארץ ישראל איז ביי זיי געווען א ביי־זאך. זיי זיינען געפאהרען „זעהן די וועלט״ און די אידישע היימלאנד האט זיי ניט אינ־טערעסירט. אבער די האט מען אפשר געקענט איבערצעהלען אויף די פינגער פון איין האנד. דאס זיינען געווען קאלוועריער דייטשען, וואס זיינען געפאהרען ערשטע קלאס און האבען זיך מיט זייערע אידישע נעזער געטוליעט צווישען די גוים.

מיר האבען אויפ׳ן שיף אויך געהאט איינינגע תושבים פון ארץ ישראל. א פאר רבנים, א פאר משולחים פון ארץ ישראל־אנשטאלטען און א פאר סוחרים, וואס האבען זיך צוריקגעקערט פון אמעריקא, וואו זיי זיינען געווען צוליב געשעפטס־אנגעלע־גענהייטען.

די ארץ ישראל׳דיגע האבען געהאט צו ריידען בשבח ארץ ישראל, דערצעהלען די מעלות און די שעהנקייט פון הייליגען לאנד. אונז „גרינע״, וואס זיינען אהין געפאהרען צום ערשטען מאל, האבען די שמועסען זעהר אינטערעסירט און אפטמאל גאנץ שטארק באגייסטערט.

איבערהויפט איינער, א מר אדער אדון איתין, א שעהנער בעל הבית פון חיפה, האט אם מעהרסטען געהאט „רעדלאך״ ארום זיך. א בעל דברן, דער דאזיגער איתין. א איד מיט א פיסק, און טאקע א קלוגער און לאגישער מענש. ער פלעגט ארץ ישראל אפמעלדען מיט אזעלכע העלע, שעהנע פארבען, אז

מען האט איהם פשוט מקנא געווען וואס ער איז א דארטיגער תושב און קען שעפען אזוי פיל נחת.

פלעגט ער זיך נעמען שילדערען דעם הימעל, די לבנה און די שטערען ווי זיי זעהען אויס אין ארץ ישראל, האט מען זיך קיין שעהנערע זאך גאר ניט געקענט פארשטעלען, און די נייגע־ריגקייט צו זעהן דאס פלעגט זיך צופלאקערען אין מיין הארץ און מסתמא אויך אין די הערצער פון אנדערע, וואס האבען נאך ניט געהאט די זכיה צו זעהן דאס.

איך האב זיך שפעטער איבערצייגט, אז דער איד פון חיפה האט ניט איבערטריבען. ארץ ישראל פארמאגט טאקע עפעס אן אנדער מין הימעל, אן אנדער לבנה און אנדערע שטערען, וואס קוקען ארונטער אויף דער ערד לוסטיגער און פרעהליכער ווי אין חוץ לארץ, וואו אידען זיינען שוין אזוי לאנג אין גלות.

.3

די אידישע העדקוואדערס. — ווארענעם צווישען אדלערס. — אן אגודה אחת פון פרומע. — גבאי־טעם און שעפסעלע מע. — די ערשטע סטאנציע.

די הויפט־העדקוואדערס, דער הויפט פארזאמלונגס־פלאץ פון די אידישע טוריסטען אויף דער „מארעטאניא", איז געווען אויפ'ן דעק און אין די זיץ־זאלען פון דער צווייטער קלאס. די צווייטע קלאס האט געהאט די מאיאריטעט אידען און האט געצויגען צו זיך די מינאריטעט פון די אנדערע קלאסען.

פלעגען קומען ערשטע קלאסניקעס אביסעל שמועסען, הער־רען מעשיות און אנעקדאטען, זיך באטייליגען אין דעבאטעס, פראווען ליצנות אדער נעמען א „האנד" אין א פינאקעל.

און פינאקעל האט מען געשפילט, אפילו פאוקער אויך. אין קארטען־שפיל איז מען ליבעראל. איינער קען זיך זיין א וואל סטריט בראוקער, א פרעזידענט אין א שוהל אדער אין א טעמפעל און ער שעמט זיך ניט צו מאכען א קערטעל מיט א שמש,

מיט א תלמוד תורה מלמד, מיט א בעדער אָדער מיט וועמען עס איז. אין קאָרטען־שפּיל זוכט מען ניט קיין יחוס, וכל הפּושט יד, ווער נאָר עס וויל נעמען א „האַנד" איז ווילקאָמען, מעג אפילו איינער זיין א געבילדעטער, א קענער און א באוואוסטע פּערזענ־ליכקייט און דער צווייטער — א גראָבער יונג א שפל שבשפלים.

בפרט אונטערוועגנס, אין א סביבה פון כל'ערליי פרעמדע מענשען, איז געוויס רעכט וואָס פאר א „האַנד" עס קומט צו דער האַנד.

בלויז א גאַנץ קליינע צאָהל פון די אידען, וואָס זיינען גע־פאָהרען ערשטע קלאַס, האָבען ניט געהאַט קיין מגע ומשא מיט די אידען פון צווייטע און דריטע קלאַס. די מערסטע אָבער אידען און אידענעס ערשטע קלאַסניקעס האָבען זיך דאָרט גע־פיהלט זעהר אומבאקוועם. אזוי ווי וואָראָנעס צווישען אָדלערס זיינען זיי דאָרט געווען און זיי פלעגען זיך פון זייער רייכען מקום מנוחה ארויסכאַפּען אזוי ווי פון א געפענגניס און די מעהר־סטע צייט פאַרברענגען אין דער אָרימערער סביבה, צווישען די אידען פון צווייטער און דריטער קלאַס, וואו מען הערט א אידיש וואָרט און מען קען ריידען א אידיש וואָרט, טאַקע בקול רם, אזוי ווי צו א בענעפיט־פאָרשטעלונג אין אידישען טעאַטער, און מען דאַרף זיך ניט שעמען ניט מיט'ן לשון און ניט מיט די אידישקייט אָדער אידישער אָפּשטאַמונג בכלל.

עס אז אָפּטמאָל א ביטערער רחמנות אויף די „וואָראָנעס" וואָס שפּאַרען זיך אין קרייזען פון „אָדלערס", מיינענדיג אז זיי וועלען קענען צושפּרייטען זייערע וואָראָנע־פליגעל און זיך פאַר־שטעלען אַלס אָדלערס, און לסוף האָבען זיי אונאַנגענעמליכקייטען און ליידען נאָך אָפּטמאָל חרפּות און בזיונות. נאָך מעהר רחמנות איז אויף די וואָס פאַלען אריין אונבאוואוסטזיניג אין א פרעמדע סביבה, צווישען גאָר אַנדערע סאָרטען מענשען, מיט וועלכע זיי קענען זיך ניט חבר'ן, טאַקע פּונקט ווי וואָראָנעס קענען זיך ניט חבר'ן מיט אָדלערס.

איינער אזעלכער, אן ערשטער קלאַסניק, האָט מיר אַליין געזאָגט, אז ער איז אריינגעפאַלען אין ערשטע קלאַס אונבא־וואוסטזיניג. קינדער האָבען עס איהם געוואָלט א טובה טאָן

און געקויפט פאר איהם א שיפס־קארטע ערשטע קלאס; אָבער ער פיהלט זיך דאָרט זעהר ניט גוט. ער איז א אידישער מענש, וואָס היט זיך שטארק פאר מאכלות אסורות, געהט ניט צום טיש עסען אָהן נטילת ידים, עסט אפילו ניט בגלוי ראש, און ער דארף זיצען צווישען גוי'אישע „ספאָרטס", וועלכע קוקען אויף איהם אזוי ווי אויף א משוגע'נעם און חכמ'ען זיך און וויצלען זיך אויף זיין חשבון. דעריבער אנטלויפט ער פון דאָרט אזוי ווי פון פייער און ער איז זיך ממש מחיה, ווען ער געפינט זיך אין קרייז פון אידען, וואו ער איז א מענש גלייך מיט אלעמען און איז ניט קיין ציל־ברעט פאר שפאס און חוזק.

דעריבער זאָגט מען דאך: בינד מיך הענד און פיס און וואַרף מיך צווישען אייגענע.

סאַי ווי סאַי האָט מען זיך געהאלטען בחברותא אזוי ווי ריכטיגע כל ישראל חברים, מיט דער אויסנאַמע פון די געצעהל־טע „בישנים" פון דער ערשטער קלאס, וועלכע האָבען אפשר צוליב עניוות געוואָלט באהאלטען דעם פאקט, אז זיי זיינען בני מלכים, פרינצען, די אייניקלאך פון אברהם, יצחק און יעקב...

מיר האָבען געהאט נאך אייניגע, וואָס האָבען זיך א קאַ־פּעלע געהאלטען אָפּגעזונדערט פון די אנדערע אידישע טוריסטען און וועניג מיט זיי פארקערט. דאָס זיינען געוועזען עקסטרים פרומע, אגודה'ניקעס, וועלכע דענקען, אז זיי זיינען דאָס אויבער־שטע פון שטויסעל אין אידישען פאָלק און אלע אנדערע אידען זיינען אין זייערע אויגען ווי קנאַבעל שאלאכץ... אָט די עקס־טרימע פרומאקעס האָבען זיך אביסעל געהאלטען פון ווייטענס, אָבער האָבען זיך פאראייניגט מיט'ן כלל ביים דאַווענען און האָבען גאנץ פיין געפראוועט גוט־ברודערשאפט, ווען איינער, אפילו ניט פון זייערע, האָט געהאט יאָהרצייט און געגעבען „תיקון".

פרייטאָג נאכט צו קבלת שבת פלעגט מען זינגען „לכה דודי" און אנדערע שירים. אין „כאר" זיינען געוועזען יונגע לייט־לאך, אפשר גאר ניט קיין וואַזשנע צדיקים און מיט ניט זעהר כשר'ע מיילער; אָבער אפילו די פרומסטע האָבען ניט געהאט דאַגעגען מצרף צו זיין זיי אין א זמר'ל אָדער הערען א זמר'ל פון זיי אליין. אזוי איז אויך געוועזען נאך דער ערשטער סעודה

של שבת, ווען מען פלעגט זיך צוזאמענקלייבען אין „מקום להתפלל" און זינגען זמירות.

עס פלעגען זינגען צוזאמען מיילער וואס האבען אפגע־פטור'ט דעם שבת'דיגען מאלצייט מיט הערינג און קארטאפעל, און מיילער, וואס האבען לכבוד שבת געגעסען בשר ודגים וכל מיני מטעמים, ניט דוקא פון דער „כשר קיטשען"...

אין דעם פרט זיינען אפילו די אגודה'ניקעס געווען אן אגודה אחת מיט אלעמען, וואס פאהרען אין איינער און דערזעלבער וועג — קיין ארץ־ישראל.

עס איז ווערט צו באטאנען, אז אונזער אידישע קהילה אויפ'ן ים האט געהאט אלעס וואס יעדע אידישע קהילה אויף דער יבשה האט און מוז האבען. אפילו גבאי'טעס אדער „אויסקלייבער־קעס" און אויך גבאים און משולחים, וואס האבען געקליבען נדבות צווישען די אידישע פאסאזשירען און פאסאזשירקעס, האבען אויך ניט געפעלט. פארוואס זאלען „פלעזשורניקעס" אויף א שיף זיין פטור פון צדקה? פארוואס זאל א שיף אויפ'ן ים זיין ערגער אדער בעסער ווי זומער־ אדער ווינטער־פלעצער אויף דער יבשה, וואוהין אידישע קינדער פאהרען ארוים פאר פלעזשור און זיינען דארט ניט פריי פון פארשיידענע „פאלע רייסער"?

זיינען געווען ווייבער, וואס האבען זיך פארגעשטעלט אלס גבאי'טעס פאר געוויסע אנשטאלטען אין ארץ ישראל און גע־קליבען נדבות פאר יענע אנשטאלטען. ווער עס האט געוואלט האט געגעבען, און ווער עס האט ניט געוואלט, האט געזאגט ווי יענער האט געזאגט: „איך קויף ניט קיין קאץ אין קיין זאק. וועל איה"ש אליין זיין אין ארץ ישראל און וועל זעהן וואס דארט איז. אויב עס איז כדאי צו געבען, אויב עס איז ווערט צו געבען, וועל איך געבען".

איין טאג געפינען מיר אויפגעקלעפט א „מודעה", אז „בשעה התשיעית בערב", אום ניין דעם זייגער אין אוונד, וועט איינער פון די פאסאזשירען, אן ארץ ישראל איד, א רב און א שופט — א ריכטער — האלטען א פארטראג איבער ארץ ישראל און אלע זיינען געבעטען צו קומען הערען.

הערען א פארטראג איבער ארץ ישראל — זעהר שעהן.

מהיכא תיתי, פאַרוואָס ניט? יעדער איז נייגעריג צו וויסען וועגען ארץ ישראל וואָס מעהר.

האָט זיך אַ גרויסער אידישען עולם צוזאַמענגעקליבען צו דער באשטימטער צייט אויפ'ן באשטימטען פּלאַץ און דער רעדנער האָט אָנגעפאַנגען זיין פאָרטראַג אומגעפער אַזוי:

— רבותי, אידישע קינדער פון אַמעריקא. איהר פאָהרט דאָך אַלע קיין ארץ ישראל, וויל איך אייך באַקאַנט מאַכען מיט דאָס הייליגע לאַנד, איבערהויפּט מיט אַ וויכטיגען ענין, וואָס האָט צו טאָן מיט בנין הארץ. געוויס ווילט איהר אַלע אַז ארץ ישראל זאָל אויפגעבויט ווערען, און וואָס שנעלער און בעסער אויפגעבויט ווערען, וועל איך אייך דערצעהלען אַ מעשה:

— אין ארץ ישראל זיינען פאַראַן בערג, ווי דער פסוק זאָגט: „ירושלים הרים סביב לה". די בערג פּוסטעווען און ממש זיי בעטען זיך: „קינדער, הלמאי לאָזט איהר אונז פּוסטעווען? אייערע אור־עלטערען אין די אמאָליגע צייטען פלעגען אויף אונז פּאַשען שאָף און רינדער און היינט זיינען מיר וויסט". לכן, איז אַ חוב גדול און אַ מצוה גדולה צו ברענגען די דאָזיגע עלענדע בערג אַ תיקון. בין איך געפאַלען אויף אַ גליקליכע און טייערע אידעע צו שאַפען אַ אידישע עדת רועים — אַ פּאַסטוכער־געזעלשאַפט, וואָס זאָל זיך אָפּגעבען מיט שאָף־צוכט, מיט פּאַשען שעפּסען, אַ בכבוד'ע פּראָפעסיע, מיט וועלכע אונזער פּאָטער יעקב און זיינע זיהן, די הייליגע שבטים, זיינען געוועזען באשעפטיגט, און אונזער גרויסער רבי און פיהרער משה איז אויך געוועזען אַ רועה צאן. איז וואו צו פּאַשען די שעפּסען, האָב איך אייך שוין געזאָגט, איז פאַראַן — די בערג. פּאַסטוכער וועלען אויך ניט פעהלען. וועלכער איד וועט זיך עס ניט אָנכאַפּען אָן דעם? פעהלען נאָר שעפּסען, און דאָס, רבותי, ליגט אין אייערע הענד.

דאָס אומגעפער איז בלויז געוועזען אָן הקדמה, און דער הויפּט תמצית פון פאָרטראַג איז געוועזען, אַז היות אַזוי ווי ער, דער רעדנער, האָט אויף זיך גענומען די גרויסע מצוה און די הייליגע שווערע אויפגאַבע צו שאַפען שעפּסעלאַך פאַר די אידישע פּאַסטוכער, לכן, זאָל דער גאַנצער קהל הקודש איהם העלפען אין דער דבר גדול. זאָל יעדער איד קויפען כאָטש צו איין־איינציגע

שעפסעלע פאר יעדען מיטגליד פון זיין פאמיליע און די הרי יהודה וועלען אויפהערען טרויערען אויף זייער וויסטקייט און ארץ ישראל וועט דורכדעם געבויט ווערען און פילע אידען וועלען געהאלפען ווערען.

א פרייז האט ער געשטעלט צו פינף דאלאר א שעפסעלע און געהייסען דעם עולם צוטראגען די פינפערלאך.

נאטירליך, מאך איך עס בקיצור. ער, דער רעדנער, האט זיך צושפרייט גאנץ ברייט מיט מליצות, מיט שילדערונגען: אט הערט מען שוין אידישע שעפסעלאך מעקען אויף די בערג פון יהודה, אט זעהט מען ווי מען שערט די שעפסעלאך, אט שפינען שוין אידישע טעכטער זייערע וואל און אט וועבט מען שוין פון דעם כשר'ע ארץ ישראל טליתים, און אט קושען שוין אידען כפול שמונה'דיגע ציצית געמאכט פון די וואל־פעדים פון אידישע שאף, נעפאשעט פון אידישע פאסטוכער אויפ'ן באדען פון דער אידישער היימלאנד.

די גמרא זאגט ערגיץ אויף אונז אידען: „נתבעין לעגל ונותנין" — מען מאנט זיי אויף א קאלב גיבען זיי, און ווארום זאל א שעפסעלע זיין ערגער ווי א קעלבעל? האבען זיך אידען אפגערופען. אמת, מען האט ניט געשאטען מיט גאלד אזוי ווי ביים מעשה העגל, אבער מען האט געגעבען. נאך אלעמען איז דאך א דבר ידוע, אז צום עגל הזהב האט מען זיך געבוקט אין אלע צייטען און מען בוקט זיך היינט אויך צו איהם, אבער א שעפסעלע האט ניט אזא קראפט, אזא כח המושך. דאך האט דער רעדנער, דער אונטערנעמער פון דער זאך, געזאמעלט א ביסעל פינפערלאך.

זיינען געפאהרען אויפ'ן שיף א פאר אידען מיט זייערע ווייבער און קינדער, האבען די קליינוואורג געהערט אז מען פארקויפט שעפסעלאך, זיינען זיי צוגעשטאנען צו זייערע טאטעס: „דעדי, באי מי איי שעפסעלע". נו, קען מען זיך עפעס פון קינדער אפטשעפען? האבען די טאטעס געקויפט. עס זיינען געווען אזוי אידען און אידענעס, אהן קינדער, וואס דעם רעדנער'ס רייד האט זיי „פאנאנדערגענומען" און זיי האבען אויך איינגעהאנדעלט די סחורה וואס ער האט פארקויפט...

אין פארלויף פון דער רייזע האט דער זעלבער איד, וואס האט זיך גערופען „רב" און „שופט" געהאלטען נאך א שעפסענע דרשה נאך מיט מעהר התלהבות און מיט א קאפעלע זידלעריי פארוואס דער עולם רופט זיך ניט אפ געגוג, און עס האט אריינגעבראכט נאך אביסעל פינפערלאך.

איך מיין ניט צו קריטיקירען דעם עצם ענין, ווייל מיין טבע איז ניט צו קריטיקירען און ניט חושד זיין קיינעם. בפרט אויף א אידען, וואס איז א שופט, א ריכטער, טאר מען געווים ניט איבערטראכטען אין דער שלעכטער זייט. השופט הארץ לא יעשה משפט? מסתמא איז זיין כונה געווען צו גוטען, און מיר פשוט'ע מענשען דארפען זיך ניט גריבלען אין דעם. מאנען דין וחשבון — אודאי ניט.

איך דערצעהל נאר א מעשה שהיה, אלס א טייל פון מיין רייזע־באשרייבונג, אקוראט אזוי ווי איך האב דערצעהלט און וועל נאך דערצעהלען פון די פאסירונגען און געשעהענישען און וואס איך האב געהערט און געזעהן אין משך פון מיין נסיעה. דאס אלעס וואס איך באצוועק און מעהר גאר ניט.

וועגען דעם ענין פון די שעפסעלאך איז אויך געווען גענוג צו ריידען און דיסקוטירען און מען איז לעדיג ניט געזעסען.

די דעבאטעס און די מיינונגס־פארשיידענהייטען אין פארשיידענע ענינים האבען געמאכט די רייזע פיל אנגענעמער. מען האט זיך קיינמאל ניט געפיהלט לאנגווייליג און די צייט איז געלאפען און מען האט זיך אלץ דערנעהנטערט צו ארץ ישראל.

דינסטאג, דעם 26טען פעברואר, ווען מיר זיינען אויפגעשטאנען אין דער פריה, איז אונזער שיף געשטאנען ביי מאדעירא.

דאס איז געווען די ערשטע אפשטעל־סטאנציע, וואס מיר האבען געהאט אויפ'ן וועג.

.4

אַ שפּיצעל פון שר של ים. — מאַדעיראַ'ער געהען טבילה. — מען האַנדעלט מציאות. — תרעומות אויפ'ן שיפס־קאַפּיטאַן. — דער פעלז פון גיבראַל־טאַר. — געפּאַקט אַ אַנטיסעמיטעל.

אונזער שיף שטעהט ביי פונטשאַל, די הויפּט שטאָדט פון די מאַדעירא אינזלען, וואָס באַלאַנגען צו פּאָרטוגאַל. די שיף שטעהט אַ היבשע שטרעקע ווייט פון ברעג און צופאָהרען צום שטאָדט מוז מען מיט קליינע שיפלאַך.

לויט דעם טור־פּראָגראַם האָבען מיר דאָרט געדאַרפט לאַנ־דען און פאַרברענגען דעם טאָג אין שטאָדט.

די פּראָווינץ מאַדעירא איז אַ שעהן, אינטערעסאַנט ווינקעל פון אונזער וועלטעל. זי איז רייך מיט שעהנע, פּראַכטפולע לאַנדשאַפטען און נאַטור פּאַנאָראַמעס. איהרע בערג און טאָלען פאַרנעמען דאָס אויג; איהרע בלומען־גערטנער האָבען אַ שם אויף דער וועלט און איהרע ווייַנען דערקוויקען די הערצער פון טרינקער אין אַלע לענדער.

מאַדעירא איז אויך באַריהמט מיט די עמבראָידערי, שטרי־קערייען, וואָס ווערען דאָרט געמאַכט. מאַדעירא'ער שטריקע־רייען האָבען אַן אָפּגאַנג איבעראַל און מען צאָהלט דערפאַר די העכסטע פּרייזען.

אַ גרויסע אינדוסטריע אין מאַדעירא איז דאָס פלעכטען קערב, שטולען און אַנדערע הויז־אַרטיקלען פון ריטער. די דאָ־זיגע אַרבייט ווערט דאָרט זעהר שעהן און קונציג געמאַכט און ווערט פאַרקויפט פאַר שפּאָט ביליג.

מאַדעירא האָט אַ שטיקעל מחותנ'עשאַפט מיט אַמעריקאַ. קריסטאָפער קאָלומבוס, דער אַנטדעקער פון אַמעריקאַ, האָט דאָרט חתונה געהאַט. נאָך אַ היסטאָרישע געשעהעניש האָט דאָרט פּאַסירט: קעניג קאַרל, דער טראָנפאָלגער פון קייזער פראַנץ יאָזעף, איז דאָרט געשטאָרבען אין גלות.

איז אונז מעהר־ווייניגער אינטערעסאַנט געווען צו לאַנדען

און אָנקוקען די שטאָדט און די אומגעגענד. דער פאַקט, אז די מאדעיראַ׳ער זיינען אומוויסענד און זעהר א קליינער פּראָצענט פון די דאָרטיגע איינוואוינער קענען שרייבען אָדער לעזען, האָט אונז געבראכט מעהר אינטערעס צו באקענען זיך מיט׳ן לאַנד און איהרע מענשען. דאָס איז דאָך מערקווירדיג. בנוגע געלעהר־זאמקייט זיינען זיי הינטערשטעליג, כמעט אין א האלב ווילדען צושטאַנד, און אין פּרטים זיינען זיי אזוי אנטוויקעלט, אז זיי שטייגען איבער די איינוואוינער פון ציוויליזירטע לענדער.

אָבער ס׳איז אונז מסתמא ניט באשערט געווען צו באטרע־טען מאדעיראַ׳ס באָדען, האָט דער שר של ים אונז אָפּגעטאָן א שפּיצעל און מיר האָבען געמוזט פארבלייבען אויפ׳ן שיף.

גראָד איז דער ים געווען שטורמדיג און די לופט אָנגעפילט מיט א געדיכטען טומאן, האָט דער קאַפּיטאַן ניט געוואָלט שטע־לען זיינע פּאסאזשירען אין געפאַהר און לאָזען זיי צופאָהרען צום ברעג מיט קליינע שיפלאך.

איז מען געשטאַנען אויפ׳ן דעק און מיט זשעדנע בליקען געקוקט אויף דער בערגינער מאדעידאַ. וואָלקענס און דער טו־מאן האָבען א סך פארשטעלט די שעהנע לאַנדשאַפט, אָבער דורכ׳ן טומאן האָט מען געקענט זעהן ווי עס גרינט און בלומט דאָרט, און מען האָט זיך ניט געקענט אָפּקוקען פון דעם פּראַכטפולען שטח לאַנד, צו וועלכען מען האָט ניט געקענט צוקומען.

אָבער אז מיר האָבען ניט געקענט צוקומען צו מאדעיראַ, איז מאדעיראַ צו אונז געקומען.

עס זיינען צום שיף צוגעפאָהרען שיפלאך מיט בארקעס אָנ־געלאָדען מיט געפלאָכטענע קערב, שטולען און אנדערע זאכען פון זעלבין מין, וועלכע די מאדעיראַ׳ער האָבען געבראכט צו פאַר־קויפען.

האָבען זיך צווישען די פּאסאזשירען פון דער „מאָרעטאניא" געפונען קונים. ארץ ישראל׳דיגע וואָס זיינען געפאָהרען אהיים, האָבען געקויפט אַרטיקלען פאַר זייער אייגענע באלבעאטישקייט, און אמעריקאנער — אלס מתנות פאַר קרובים אין ארץ ישראל.

און אזוי ווי צוזאמענריידען זיך מיט די מאדעיראַ׳ער האָט

מען ניט געקענט, איז דער מסחר צוגעגאַנגען אַם מעהרסטען דורך פינגער־צייכענס.

דער מוכר פון אונטען האָט אָנגעצייגט, למשל, אויף אַ שטול און דערביי אַ הויב געטאָן אַ האנד און געצייגט דריי פינגער. דאָס האָט געמיינט: דריי דאָלאַר. האָט זיך דער קונה געדונגען און געצייגט איין פינגער. דאָס האָט געהייסען, אַז ער גיט איין דאָלאַר. האָט דער מוכר אַרונטערגעלאָזט אַ האלבען פינגער און דער קונה צוגעלעגט אַ האלבען פינגער, און אַזוי האָט מען זיך געדונגען אויף האלבע פינגער און פערטעל פינגער ביז מען איז דורכגעקומען מיט'ן מקח. מען האָט דעם געקויפטען חפץ ארויפגעצויגען מיט אַ שטריק, מיט דערזעלבער שטריק אַרונטער־געשיקט דעם פרייז און פּטור.

און מען האָט דאָרט געהאַנדעלט אמת'ע מציאות. פאַר אָנ־דערטהאלבען דאָלאַר אָדער נאָך פאר וועניגער האָט מען געקויפט אַ קונציג געפלאָכטענעם אַרמשטול, און ווייבער, וואָס האָבען בטבע אַ גרויסען חשק צו מציאות, האָבען ממש געשלונגען די שפייאַכץ.

עס זיינען אויך אָנגעקומען שיפלאַך מיט מאַדעיראַ'ער שנאַ־רערס אָדער קונצענמאַכער. איך ווייס אַליין ניט ווי איך זאָל זיי רופען. די זיינען געקומען כמעט אינגאַנצען נאַקעטע, כאָטש אין דרויסען איז געווען גאָר ניט וואַרים, עס איז געווען אַ פוילע קעלט אַזוי ווי ביי אונז אין אַ קאַלטען הערבסט־טאָג, אָבער זיי האָט עס אָפּנים ניט געקימערט.

צו זיי, צו דער כאַפּטע, האָט מען אַרונטערגעוואָרפען מטבעות, ניט אין די שיפלאַך, נאָר אין ים, און זיי האָבען עס געכאַפּט. איז אַ מטבע אַרונטערגעפאַלען אין פראָנט פון איינעמס אַ שיפעל, האָט דער מאַדעיראַ'ער דערלאַנגט אַ שפּרונג מיט'ן קאָפּ אַרונטער אין ים און צוריק אַרויפגעקומען מיט דער מטבע אין האנד. און ווי געשיקט און פלינק זיי האָבען געמאַכט די „טבילות" אין ברויזענדען וואַסער, פלאי פלאים!

איז זיך דער עולם געשטאַנען און צוגעקוקט די קאָמעדיע אויפ'ן חשבון פון די וואָס האָבען געוואָרפען די פּענים, ניקעלס

אָדער דיימס און אי די ווארפער, אי די כאפער, אי די פרייע צוקוקער האָבען זיך גאנץ פיין אמוזירט.

עס זיינען געווען אידען, וואָס זיינען געווען אָנגעשטויסען און זיך גע׳ברוגז׳ט אויפ׳ן שיפס־קאפיטאן פאר׳ן שטעהן ביי מאַדעירא. אז ארונטערגעהן פון שיף לאָזט ער ניט, טאָ צו וואָס דער שטעהן? איז דאָך גלייכער מען זאָל פאָהרען ווייטער און אָנקומען פריהער קיין ארץ ישראל. אין דעם פארלאנג איז געווען אַ צווייפאכע כונה. ערשטענס, באטרעטען דעם באָדען פון הייליגען לאנד וואָס פריהער; והשנית, האָט מען געוואוסט, אז די שיף דארף אָנקומען אין חיפה אום שבת פריה, איז דאָך גלייכער מען זאָל אהין אָנקומען פרייטאָג, וועט מען קענען געהן אין אן ארץ ישראל׳דיגען מרחץ לכבוד שבת, מקבל שבת זיין אין אן ארץ־ישראל׳דיגער שול און עסען אן ארץ ישראל׳דיגען צימעס כדת וכדין. ווענגען דעם דאָזיגען פונקט איז שפעטער געווען אַ גאנצע מהומה אויפ׳ן שיף. איך וועל עס דערצעהלען, ווען איך וועל האלטען דערביי.

אָבער סאי ווי סאי, איז דאָך דער קאפיטאן אַ גוי און ער ווייסט ניט פון אידישע חשבונות. איז זיך די שיף אָפּגעשטאנען איהר צייט און ערשט שפעט ביינאכט איז זי אוועק איהר וועג.

דינסטאג פריה, דעם 28טען פעברואר, זיינען מיר אָנגעקומען אין גיבראלטאר.

גיבראלטאר האָט פאר אונז אידען מעהר אינטערעס ווי מאַדעירא. אויסער דער בארימטער פעלז פון גיבראלטאר, וואָס איז פאררעכענט אלס איינער פון די זיבען וועלט־וואונדער, איז אין גיבראלטאר פאראן אַ פיינע אידישע קהילה, אָדער ריכטיגער: עטליכע אידישע קהילות, און עס איז אַ סברא, אז די ערשטע סעטלערס אָדער גרינדער פון גיבראלטאר זיינען געווען מאראנען, אנוסים פון שפאניען, וועלכע זיינען אנטלאָפען פון די נעגעל פון דער שרעקליכער און גרויזאמער אינקוויזיציע.

גיבראלטאר איז איצט אונטער ענגלאנד, וועלכע איז דאָרט שטארק באפעסטיגט אין דער פון נאטור געשאפענער פעסטונג — דער פעלז פון גיבראלטאר.

שטעה איך מיר אויפ׳ן דעק פון שיף און קוק אויף די ענגלי־

שע קריגס־שיפען, וואס שטעהען ביים שטאדט און די אפענע מיי־לער פון קאנאנען, וואס זעהען זיך פון פעסטונג, און איך טראכט ביי זיך: נאך אלעמען האבען נאך די פארהאנדלונגען אין ווער־סייל נאכ'ן וועלט־קריג מיט די אלע פונקטען און תנאים פון אונ־זער פארשטארבענעם פרעזידענט ווילסאן נאך אלץ ניט געפיהרט צו א שלום, צו א וועלט־פרידען. אזוי לאנג מען זעהט נאך אט די דאזיגע סטראשידלעס, איז נאך ווייט פון ישעיה הנביא'ס נבואה: „לא ישא גוי אל גוי חרב".

און עס איז מיר ארויפגעקומען אויפ'ן זינען מיינער אן אמאליגער רבי מיט די „לאקשען". ער האט ליב געהאט צו שמיי־סען זיינע תלמידים און טאקע מיט כפול שמונה'דיגע „לאקשען", וואס זיינען שטענדיג געהאנגען אויפ'ן וואנד נעבען איהם. האט א אינגעל עפעס פארזינדיגט, האט ער ארונטערגעכאפט די „גע־צייג" פון וואנד און געקאטעוועט. די ווייב זיינע, די רביצין, איז געווען א אידענע א רכת לב, א גוטהערציגע, און זי האט ניט גע־קענט צוזעהן ווי דער רבי שמייסט אונז. פלעגט זי אפטמאל אפ'גנב'ענען די „לאקשען" און באהאלטען. אז מיר אינגלאך פלעגען קומען אין חדר און זעהן אז די כלי משחית, דער שמיים־אינסטרומענט, איז ניטא אויפ'ן וואנד, זיינען מיר זיכער געווען, אז דעם טאג וועלען מיר זיך שוין אויסדרעהען פון שמיץ. הא־בען מיר אבער די „לאקשען" געזעהן הענגענדיג אויפ'ן וואנד, זיינען מיר שוין גאר ניט זיכער געווען פון ניט געשמיסען ווערען. אזוי — האב איך געטראכט — איז מיט'ן וועלט־פרידען אויך. אזוי לאנג מען האט נאך ניט אויפגערוימט די „לאקשען", די קריגס־שיפען און קאנאנען, איז א מורא, אז מען וועט זיך נאך שמייסען און אפילו די ליג פון נאציאנען וועט עס אויך ניט אפ־האלטען.

אזוי איז מיר דורכגעלאפען א געדאנק אין מיין מח. מאלע וואס פאר א פוסטע רעיונות עס מישען זיך אפטמאל אין א מענ־שען'ס קאפ?

עס איז געווען כמארנע און רעגענדיג, אבער דער ים איז געווען רוהיג. זיינען מיר באלד נאך פריהשטיק צוגעפאהרען צום ברעג מיט קליינע דאמפפערס. דארט האבען שוין געווארט גע־

דעקטע בריטשקעס, געשפּאַנט צו פערד, אויך גאַידס, וועג־ווייזער, וואָס מר. ראָזען פון די טרעוולינג־איידזשענסי, וועלכער איז מיט אונז מיטגעפאָהרען, האָט באַשטעלט, און אַריינזעצענדיג זיך צו פיר פּערזאָן אין אַ בריטשקע זיינען מיר אַרויסגעפאָהרען „סאַיט סיאינג", אָנקוקען, הייסט עס, די שטעדטעל.

די שטאָדט איז אַלט און ניט באַזונדערס אינטערעסאַנט. שמאָלע און מאַנכע ברייטערע גאַסען און די אַרכיטעקטור ניט פון די געהויבענע.

אונזער פוהרמאַן, אַ שפּאַניאָל, וואָס האָט אַ ביסעל „געבע־בעט" ענגליש, האָט אונז אָנגעצייגט: דאָ איז דער האַנדעלס־צענטער, דאָ איז אַ רעגירונגס־געביידע, דאָ איז דאָס, דאָ איז יענעס, און האָט אַלץ געזוכט נושא חן זיין ביי די אַמעריקאַנער, מסתמא כדי ער זאָל קריגען אַ „טיפּ".

אויפ'ן וועג האָט מען אויף אונז געמאַכט „האָלד אַפּס". אָרימע, אָפּגעריסענע בחורים'לאַך זיינען אונז באַפאַלען מיט קאָ־לירטע פּאָסט קאַרטען, קליינע אַלבומס מיט בילדער פון גיבראַל־טאַר און אַנדערע אַרטיקלען, וואָס זיי האָבען פאַרלאַנגט אַז מען זאָל ביי זיי קויפען.

דערקענענדיג אָן אונזערע נעזער אַז מיר זיינען אידען, און וויסענדיג אָפּנים, אַז אידען זיינען רחמנים בני רחמנים, האָבען זיי זיך איינגעטשעפּעט ווי קלעקס און מען האָט זיך פון זיי ניט געקענט אָפּטשעפּען. עפּעס אַ קליינינקייט, דערטאַפּט אַזעלכע העכט — אַמעריקאַנער!

אום צו מאַכען אַ בעסערען איינדרוק אויף אונז, האָבען זיך כמעט אַלע אָנגעגעבען אַלס אידען. „אני יהודי", אָדער „יאהודי" אָהן אָן „אני", און דאָס איבעריגע וואָס זיי האָבען גערעדט, מיט דער אויסנאַהם פון מאַנכע ענגלישע ווערטער, וואָס זיי האָבען אַריינגעוואָרפען, האָבען מיר אפילו אַ וואָרט ניט פאַרשטאַנען. איינער האָט נאָך צום „אני יהודי" צוגעלעגט דאָס וואָרט „ציציט" (ציצית) און זיך גענומען צושפּיליען זיין ברודיגע אויבערהעמד, מסתמא צו צייגען אונז אַז ער טראָגט אַן ארבע כנפות. עס פאַר־שטעהט זיך, אַז מען האָט געמוזט מעהר־ווייניגער געבען צו לייזען, אַבי זיי זאָלען זיך אָפּטשעפּען.

מיר זיינען צוגעקומען נאָהענט צו די „גאַלעריעס", די פעלז־היילען, וואָס קיין טוריסט פאַרפעהלט ניט צו באזוכען. מיין ווייב און נאָך א פּאָר ווייבער, וואָס האָבען געדענקט אז עס וועט זיי צו שווער זיין צו קריכען און קלעטערען אין די „גאַלערים", האָבען מיר אָנפאַרטרויט אויף די פוהרמאַנעס, וואָס זיינען פאַרבליבען וואַרטען אויף אונז, און מיר האָבען געקראָגען ספּעציעלע איינלאַס־קאַרטען פון א מיליטער־באַאַמטען און גרופּענווייז זיך געלאָזט געהן אין די פאַרצווייגטע פון נאַטור געשאַפענע טונעלען.

אפשר גאַנצע מיילען האָבען מיר זיך דורכגעשלעפּט איבער מיט שטיינדלאַך באַדעקטען באָדען. דאָ און דאָרט האָבען מיר געהאַט אויסצומיידען ליוזשקעס און מיר זיינען ממש מיט שוויים אָפּעגגאָסען געוואָרען. מיר האָבען געהאַט צו געהן בארג ארויף און בארג אראָפּ און אלע פּאָר מינוט כמעט זיינען מיר געקומען צו א פענסטער אָדער א לאָך, וואו עס שטעהט א קאַנאָן מיט'ן מויל צום ים.

דאָ און דאָרט טרעפען מיר אָן אָדער מיר באַגעגענען אַן ענגלישען אָפיציער אָדער סאָלדאַט, וואָס שפּאַצירט אום מיט גאוה, ווי איינער רעדט: זעהט אדרבא וואָס די בריטישע מדינה פאַרמאָגט.

די שטיק קונסט־ווערק, דער פעלז פון גיבראַלטאַר, איז באמת א וואונדער־זאַך, וואָס האָט מיר שטאַרק איבערראַשט און באַגייסטערט. ווען אָבער איך בין נאָכהער געווען אין ארץ־ישראל איז די באַגייסטערונג פאַר'ן גיבראַלטאַר פעלז ביי מיר אָפּגעשוואַכט געוואָרען. דער באַריהמטער פעלז איז געשאַפען געוואָרען פון דער נאַטור דירעקט פון בורא עולם, אָדער איז אנטוויקעלט געוואָרען דורך געוויסע נאַטירליכע אורזאכען. וואָס זשע איז דאָ פאַראַן אזוי פיל צו באַוואונדערען? איז דאָך די גאַנצע שאַפונג נאָך א גרעסערער וואונדער. אין ארץ ישראל אָבער זעהט מען וואונדער, וואָס מענשליכע הענד, און מסתמא טאַקע אידישע הענד, האָבען געמאַכט.

ווען איך וועל האַלטען ביי ארץ ישראל, וועל איך מאַכען א פּאַראַלעל צווישען דעם גיבראַלטאַר־פּעלז און די וואונדערליכע אַלטערטימער פון היילינען לאַנד.

צוריקקומענדיג צו מיין וועגעלע, האָט מיר מיין ווייב אָפּגע־געבען א גרוס פון די גיבראַלטאַרער אידען. זי האָט זיך מיט אונזער פוהרמאן צוזאַמענגערעדט, אזוי ווייט ווי זי האָט געקענט צוזאַמענריידען זיך מיט איהם. האָט זי איהם געפרעגט: אויב עס זיינען פאַראַן אידען אין גיבראַלטאַר, און ער האָט געענט־פערט מיט א טאָן פון פאַראַכטונג, אז זיי זיינען פאַראַן נאָך צופיל. זיי, די אידען, האָבען פאַרכאַפּט דאָס בעסטע און פאַר די גוים איז גאָרניט פאַרבליבען.

אַן אַנטיסעמיטעל, דער פוהרמאַן, אפשר אַן אור־אייניקעל פון א שפּאַנישען אינקוויזיטאָר.

איך האָב זיך ניט באַנוגענט מיט׳ן גוי׳אישען אָדער אַנטי־סעמיטישען גרוס, און אויף מיין פאַרלאַנג און דעם פאַרלאַנג פון נאָך אידען, האָט מען אונז געפיהרט אין הויפּט אידישען קוואַרטאַל.

.5

אידען אין גיבראַלטאַר. — פראַוועןן משה רבנו׳ס יאָהרצייט. — אַן עכט כשר׳ער מיטאָג. — א נאַ־ציאָנאַליסט מיט „פּאַרק טשאָפּס". — אַן אומזים־טער פאַרדרוס. — ימים און מענשען.

דאָס באַזוכען דעם אידישען קוואַרטאַל אָדער איינעם פון די אידישע קוואַרטאַלען אין גיבראַלטאַר האָט מיר שטאַרק הנאה גע־טאָן. את אחי אָנכי מבקש, איך האָב געוואָלט זעהן אונזערע ברידער־אידען.

מען האָט אונז געבראַכט צו א שול מיט זעהר א שעהנעם אריינגאַנג, פּאָראַויס א גרויסער, ברייטער און ציכטיגער חצר ארומגעצאַמט מיט אַן אייזערנעם צאַם, און די שול גופא אויך זעהר שעהן.

איינער וואָס האָט זיך פאַר אונז פאָרגעשטעלט אַלס דער „שאַמאָש" (שמש) האָט אונז באַגעגענט און א זאָג געטאָן: „שאַ־לאָם! מאַמריקאַ?" אויף אונזער לשון וואָלט עס געהייסען: „שלום עליכם, אידען. פון וואַנען קומען אידען, פון אַמעריקא?" „מאַמריקאַ", — האָבען מיר געענטפערט, און ער האָט אונז אריינ־געפיהרט אינוועניג אין שוהל.

דעם שמש'ס ווייב און קינדער זיינען אויך ארויסגעקומען אנקוקען די אורחים, וואס קומען פון דעם לאנד אמעריקא, און האבען אויף אונז געקוקט מיט עפעס א מין יראת־הכבוד.

אויך אינוועניג איז די שול פראכטפול שעהן און געשמאקפול. אן אמת'ער מקדש מעט. אויף די ווענד ביים אריינגאנג אפשר א פאר צעהנדליג צדקה־פושקעס מיט פארשיידענע אויפשריפטען פון אויבען. דער שמש האט אונז אנגעצייגט אויף די פושקעס. דאס איז אפנים געווען א קאפוליער אנצוהערענים, אז מיר זאלען עפעס אריינוואַרפען אין די פושקעס, און מיר האבען דאס געטאן.

דער שמש, קענטיג א איד ניט קיין פראסטאק, האט גערעדט לשון הקודש מיט דער ספרדישער הברה. אונזער לשון אדער ענג־ליש פארשטעהט ער ניט. בלויז שפאניש און „איווריט" (עברית), העברעאיש, הייסט עס, אדער לשון הקודש.

איך שעהם זיך ניט צו זאגען, אז די „איווריט" איז פאר מיר געווען א הארטליכער ביסען צו צוקייען. שפעטער זייענדיג אין ארץ ישראל און הערענדיג די ספרדישע עברי אויף שריט און טריט, האב איך זיך צו דעם צוגעוואוינט; אבער צום ערשטען מאל זייענדיג נאך „גרין" אין דער זאך, איז מיר שווער געווען אויס־צו'טענה'ן זיך מיט'ן שמש פון גיבראלטאר. דאך בין איך מיט איהם אויסגעקומען און מיר האבען זיך פארשטאנען.

לויט ווי ער האט אונז איבערגעגעבען, האבען אמאל אין גאנץ גיבראלטאר געוואוינט א פאר צעהנדליג טויזענד אידען. איצט אבער זיינען זיי א סך ווייניגער. אין שטאדט גיבראלטאר גופא, האט ער געזאגט, געפינען זיך א ניין הונדערט אידישע משפחות, וועלכע פארמאגען אייניגע חברות, א תלמוד תורה און א ישיבה. די שוהל, האט ער געזאגט, איז די שענסטע און גרעסטע אין גיבראלטאר.

אויף דער פראגע: ווי אזוי עס לעבט זיך די אידען אין גיבראלטאר, האט דער שמש ערקלערט, אז זיי לעבען גאנץ גוט און האבען ניט וואס צו באקלאגען זיך.

עס איז געווען נאך האלבען טאג און דער שמש האט אונז געזאגט: „זמן תפלת מנחה בשעה א'", אז איינס דעם זייגער, הייסט עס, דאווענט מען מנחה. אבער ווי זאגט שלום עליכמ'ס

טביה דער מילכיגער: „די מנחה איז ניט קיין ציג און וועט ניט אנטלויפען", האָבען מיר נאָך צייט און מיר זיינען אוועק באזוכען די ישיבה.

דאָרט האָבען מיר געטראָפען יונגע לייט זיצענדיג ביי חומשים און לערנענדיג „וזאת הברכה". האָט אונז געאַרט צוויי קשיות: ערשטענס, זיינען עס אַזעלכע בחורים אָדער באַלעבעסלאַך בלויז חומש־אינגלאַך אין גיבראַלטאַר? והשנית, ווי קומט איצט, פאַר פורים, די שמחת־תורה'דיגע סדרה? זיי האָבען אַפּנים פאַרשטאַנען אַז די זאַך איז אונז קשה און זיי האָבען עס פאַרענטפערט. היינט — האָבען זיי געזאָגט, אויך אין „איוורית" — איז ז' אָדר, דער טאָג, אין וועלכען משה רבנו איז געשטאָרבען, לערנען זיי עס די פרשה פון מיתת משה.

ביי אונז האָב איך קיינמאָל ניט געהערט מען זאָל פראווען משה רבנו'ס יאָהרצייט און אַז זיי, די ספרד'ישע אידען, היטען אָפּ דעם רבינ'ס יאָהרצייט, היטען זיי מסתמא אויך אָפּ בעכער זיין צוואה — די תורה — און ס'איז זעהר פיין פון זייער זייט.

מיר האָבען זיך אַביסעל אויסגעהונגערט און באַקומען אַ חשק צו עסען אין גיבראַלטאַר אַן עכט־אידישען כשר'ען מאָלצייט. מיר האָבען געפרעגט ביים שמש, אויב עס געפינט זיך אין שטאָדט אַ „בית אכל כשר", אַ כשר'ער רעסטאָראַן, הייסט עס, און ער האָט געענטפערט, אַז עס איז דאָ אַזעלכע, און טאַקע כשר „בייטאַכליט האַקאַשרוט" (בתכלית הכשרות). ער האָט געזאָגט אונזערע פורמאַנעס וואוהין זיי זאָלען אונז פיהרען און זיי האָבען אונז געבראַכט אין ריכטיגען פּלאַץ.

אונזער גרופּע איז באַשטאַנען פון צעהן פּערזאָן. איך און מיין ווייב און נאָך אַכט מענשען. מיר זיינען אַרויפגעגאַנגען אויף אַ צווייטען פלאָר, וואו אַ הויכער און פעסט־געבויטער איד האָט אונז מקבל פנים געווען אויך מיט אַ „שאַלאָם" און מיט דער פראַגע: „מאַמריקא?" דאָס ליצטע האָט איהם אפשר אינטערעסירט צו וויסען פון געשעפטס־שטאַנדפּונקט. מען זאָגט יאַקבי, אַז עס איז אומעטום אַן אַנגענומענער כלל, אַז פון אַמעריקאַנער קען מען און מען מעג „רייסען אַ פּאַס", האָט ער אפשר פאַראויס געוואָלט זיך איבערציינגען אויב מיר זיינען אַמעריקאַנער, כדי ער

זאָל וויסען וואָס פאַר אַ מקח ער זאָל שטעלען פאַר'ן עסען. אפשר האָט ער טאַקע אָנגענומען דעם מנהגו של עולם און האָט אונז אַ קאַפּעלע באַריסען; אויב יאָ, זאָל איהם אויך וואויל באַקומען.

דער מאַן האָט אונז אַריינגעפיהרט אין עס־זאַל, ניט קיין גרויסאַרטיגער פּלאַץ, אָבער מעהר־וועניגער באַלעבאַטיש. אויף די אושאַקעס האָבען מיר באַמערקט מזוזות, און טאַקע גרויסע מזוזות, און מיר זיינען צופרידען געווען וואָס מיר זיינען אַריינגעפאַלען אין אַזאַ פּלאַץ.

מיט דעם אידען האָט מען אויך געמוזט ריידען דוקא „איווריט". ער האָט אונז ערקלערט, אַז קיין „בשר עוף" האָט ער ניט, נאָר „בשר בהמה ותבשיל" — רינדערנע פלייש, הייסט עס, און זופּ. אַ פּאָר אידען, ניט קיין פּראָהיבישאָניסטס, האָבען פאַרלאַנגט אַ „קאָפּעטשקע" און זיי האָבען עס געקראָגען.

מען האָט געגרייט צום טיש און דער רעסטאָראַטאָר האָט אַ זאָג געטאָן: „נטילה", מען זאָל זיך געהן וואַשען, הייסט עס. ווען מיר האָבען זיך אויפגעהויבען צו געהן וואַשען זיך, האָט ער ווידער אַ זאָג געטאָן אַ גראַם: „אין אכילה בלא נטילה", אַז מען וואַשט זיך ניט, קריגט מען ניט צו עסען. דערביי האָט דער איד געשמייכעלט. דער שמייכעל זיינער האָט אפנים געמיינט: עט, עס רעדט זיך אַזוי. אַז איהר וועט זיך ניט וואַשען, וועט מען אייך אויך געבען עסען, אַבי נאָר איהר וועט באַצאָהלען. איינס צום אַנדערען האָט ניט, געשעפט איז געשעפט.

מען האָט אונז דערלאַנגט סטעיקס, ניט חלילה אויף איבערעסען זיך. וואָס דען, ער וועט אַזעלכע חשוב'ע אורחים איבערשטאָפּען און עס זאָל זיי, חס ושלום, פאַרשאַדען? וועלכער איד טוט אַזאַ זאַך?...

האָבען מיר אָפּגעגעסען און אַז עס איז געקומען צום באַצאָהלען, האָט זיך דער רעסטאָראַטאָר געהייסען משלם זיין צו „דאָלאַר וחצי" פאַר אַ פּערזאָן. עס האָט אויסגעזעהן צו זיין אַ ביסעל צופיל און מיר האָבען פּרובירט דינגען זיך, אָבער עס האָט ניט געהאָלפען. ביי איהם איז אפנים איין פּרייז, אַט אַזוי געזאָגט און אַזוי, אידעלאַך, באַצאָהלט, און מיר האָבען באַצאָהלט,

זיך פיין „צושאלאַמט" מיט'ן בעל הבית און מיט דער באַלעבאָסטע, אַ פרוי, אָהן אַן עין הרע, אַ לייביגע, און מיר זיינען אַוועק.

מיר האָבען באַזוכט דעם שטאָדטישען פּאַרק און מיר האָבען נאָך געזאָלט צופאָהרען צו דער שפּאַנישער גרעניץ, וואָס איז ניט ווייט פון גיבראַלטאַר; אָבער אַזוי ווי עס האָט גערעגענט, האָבען מיר עס דורכגעלאָזט.

איין זאַך האָבען מיר יאָ באַדויערט, וואָס מיר האָבען ניט געהאַט קיין געלעגענהייט צו באַגעגענען זיך דאָרט מיט אונזערע היימישע אידען. מען האָט אונז געזאָגט, אַז עס געפינען זיך דאָרט אַביסעל אידען פון רוסלאַנד און פּוילען; אָבער מיר האָבען ניט געוואוסט וואו צו זוכען זיי, און מיר האָבען זיך אומגעקערט צוריק אַהיים — צום שיף.

איז ווידער געווען וואָס צו ריידען.

האָט מען געהאַט צו דערצעהלען די „נסים ונפלאות" פון גיבראַלטאַר פאַר די וואָס זיינען פאַרבליבען אויפ'ן שיף און ניט אַרונטערגעפאָהרען אין שטאָדט. מאַנכע האָבען, ווי געוועהנליך, איבערטריבען די זאַך, כדי די וואָס זיינען דאָרט ניט געווען זאָלען זיך יאַדען, זאָלען זיך ערגערען, וואָס זיי האָבען אַזאַ „טייערע געלעגענהייט" דורכגעלאָזט.

מענשען האָבען אָפטמאָל אַ טבע, אַז זיי האָבען הנאה ווען איינער ערגערט זיך, ווערט געפּלאָגט פון חרטה אויף אַ זאַך וואָס ער קען שוין צוריק ניט כאַפּען.

„איך האָב דאָך אייך גערופען, איך האָב אייך געבעטען איהר זאָלט מיטפאָהרען", — טענה'ט איינער צו אַ גרופּע אידען און אידענעס — „וואָרום זייט איהר ניט מיטגעפאָהרען? איהר האָט דורכגעלאָזט אַ זאַך, וואָס איז ווערט כל-הגעלטען. ווען איך פאַרדין אָדער איך געפין אַ גאַנצען טויזענדער, וואָלט מיר ניט אַזוי פיל הנאה געטאָן ווי דאָס וואָס איך האָב געזעהן גיבראַלטאַר".

האָבען די אידען און די אידענעס געהאַט צער דערפון, אַרויס־געלאָזט פון די הענד אַזאַ טייערע זאַך! געפונען אַן אוצר און זיך געפוילט אויפהויבען! און דער איד וואָס האָט זיי, ווי מען זאָגט, „אָנגעצויגען", האָט דערפון געקליבען נחת.

רייד איך מיט אַ יונגען מאַן, וואָס האָט אויך באַזוכט גיב־

ראַלטאַר און איך דערצעהל איהם, אַז מיר האָבען דאָרט געגעסען מיטאָג אין אַן עכט כשר'ן רעסטאָראַן. זאָגט ער: „אונז, אַ גרופּע פון זעקס פּערזאָן, האָט מען אויך געשיקט אַהין אין כשר'ן רעסטאָראַן, וואָס מען האָט אונז געזאָגט, אַז ער איז דער איינ־ציגער אין שטאָדט, וואו מיר האָבען אָפּגעגעסען אַ מיטאָג, און ממש בחצי חנם. מיר האָבען געהאַט פלייש, זופּ, פאַרשפּייז און צושפּייז און עס האָט אויסגעמאַכט בערך זעכציג סענט אויף אַ מענשען".

פּאַרדריסט מיר שוין די מעשה: הלמאי האָט דער רעס־טאָראַטאָר ביי אונז גענומען אַזוי פיל? און די ווייב מיינע איז גאָר אַן אויפגעקאָכטע געוואָרען. אַן אשה, ווייסט איהר דאָך, איז מעהר „סענסיטיוו", געפּיהלפול. עס האָט איהר ניט אַזוי געקימערט דער דאָלאַר אָדער מעהר, וואָס מיר האָבען איבערגע־צאָהלט, ווי דאָס וואָס זי האָט ניט געהאַנדעלט קיין מציאה. אַ כפּרה די געלד, אָבער הלמאי זאָל מען איהר אָפּנאַרען און פאַר־קויפען אַן אַנדערען די זעלבע זאַך ביליגער?

אָבער דער יונגערמאַן האָט ביי אונז אַרונטערגענומען אַ שטיין פון האַרצען, ווען ער האָט אונז געצייגט דעם רעכנונג פון רעס־טאָראַטאָר, וואָס איז געווען געשריבען אין ענגליש און די ערשטע פּאַטראָווע אויפ'ן צעטעל איז געווען: „פּאָרק טשאָפּס" — פּשוט'ע חזיר־פלייש.

„אויב אַזוי", — האָב איך געזאָגט, — „איז שוין רעכט. אַז איהר האָט, זאָג איך, אָנגעפּאַנגען דעם סדר פון דבר אחד, איז שוין ניט קיין וואונדער וואָס עס האָט אייך געקאָסט אַזוי ביליג.

ווי עס איז דאָרט געווען די מעשה מיט דעם יונגען מאַן און די אַנדערע וואָס זיינען געווען מיט איהם, ווייס איך ניט. מעגליך אַז זייער פוהרמאַן האָט זיי פאַרפיהרט אין אַ גוי'אישען פּלאַץ על פּי טעות, און אפשר האָט ער עס געטאָן אַבזיכטליך, כדי אָנצו־קאָרמענען אידישע קינדער מיט טרפה. אַ קשיא אויף אַ שונא ישראל, און נאָך אַ שפּאַניאָל דערצו?

און דער יונגערמאַן האָט זיך ניט געריסען דעם פּעלץ, ווי מען זאָגט, מחמת ער איז אַ נאַציאָנאַליסט. דאָס הייסט, מיט דעם דאָזיגען טיטול באַטיטעלט ער זיך. און איהר ווייסט דאָך מסתמא

וואָס פאַר אַ מין באַשעפעניש אַ נאַציאָנאַליסט איז. אַ נאַציאָנאַליסט רופן זיי אַזאַ איינעם, וואָס האָט ביכולת צו פרעסן חזיר־פלייש געפּרעגלט אין פּוטער אפילו אום יום כיפור און דאָך זיך האַלטן פאַר אַ בעסערן אידן ווי דער וואָס היט אָפּ כל התורה כולה, איז גוט צו גאָט און צו לייט און אפילו אַן איבערגעגעבענער ציוניסט מיט לייב און לעבן. איז שוין זעלבסטפאַרשטענדליך, אַז אַזאַ נפש איז גאָר צופרידן געווען, וואָס דער צופאַל האָט איהם געבראַכט צו אַ גוי, ניט צו אַ „אידליק", וואָס וואָלט איהם אָנגעקאָרמעט מיט כשר'ס...

זיינען מיר, הייסט עס, אַלע געווען צופרידן, אי יער, דער יונגערמאַן, אי איך, אי מיין ווייב.

אין אָוונד איז אונזער שיף אָוועק.

מיר האָבען זיך דאָן אָפּגעזעגענט מיט „אונזער" ים, מיט'ן אַטלאַנטיק, און מיר זיינען אריינגעפאָהרען אין מיטעללענדישען ים.

דער מיטעללענדישער ים, דער ים התכון אָדער ים הגדול, ווי ער רופט זיך אין העברעאיש, זאָגט מען, איז דאָס רוב אַ שטילער און רוהיגער ים. זעלטען ווען ער שטורמט און איז בכלל געלאַסענער פון אַטלאַנטישען ים און הויבט זיך ניט און בלאָזט זיך ניט און פּראַוועט ניט קיין גאוה. אַלע אמת'ע גדולים זיינען אַזוי. דערפאַר אפשר רופט מען טאַקע דעם דאָזיגען ים „ים הגדול". אמת, דער אַטלאַנטיק, וואָס האָט אַ טבע צו בייזערען זיך אָפט, האָט אונז באַהאַנדעלט גאַנץ פיין און מיט דער אויסנאַם פון איין נאַכט האָבען מיר חלילה פון איהם קיין שום אונאַנגענעמליכקייט ניט געהאַט; אָבער דאָס איז אפשר געווען אויס דרך ארץ פאַר אונז אידען, וואָס זיינען געפאָהרען קיין ארץ ישראל.

ימים זיינען אַפּנים אַזוי ווי מענשען. עס זיינען פאַראַן מענשען וואָס זיינען באַשיידען, שטיל ווי צוציקלאַך און מען הערט פון זיי קיין הויך וואָרט ניט, און אַנדערע ווידער האָבען אַ טבע צו קאָכען זיך, צו שרייען, צו פּילדערען און ביי יעדער געלעגענהייט ארויסצייגען עזות, שקאָצעריי. ימים זיינען אויך אַזוי.

אונזער שיף איז שוין איצט געשוואומען ביי אַן אַנדער וועלט־טייל. אויף מאָרגען זיינען מיר געפאָהרען ניט ווייט פון לאַנד. מיר האָבען געזעהן אַפריקאַנישע בערג, אָבער קיין ישוב,

און וואָס ווייטער האָבען מיר זיך אַלץ דערנענטערט צו אַלזשיר, די נאָרד אַפריקאַנישע פראנצויזישע קאָלאָניע, וואו עס איז געווען באַשטימט אונזער דריטער אָפּשטעל.

6.

די אַפריקאַנישע פּאַריז. — אַלזשיר'ס בעטלער. — אַ מיסט־קאַסטען אין אַ רייכען פּאַלאַץ. — מען קען ניט נאָכגעבען דעם יצר־הרע. — באַרבערס און צייהן־רייסער. — אין דער גרויסער שוהל.

אונזער שיף שווימט איבער'ן שטילען מיטעללענדישען ים און ברייננט אונז צו אַלזשיר, די הויפּט־שטאָדט פון די פּראָווינץ אַל־זשיריען, צפון אַפריקא.

אַלזשיר איז בכלל אַ שעהנע שטאָדט. „די ווייסע שטאָדט", רופט מען איהר, ווייל איהרע געביידעס זיינען כמעט דורכאויס ווייסע. די שטאָדט ווערט אויך באַטיטולט אַלס די פּאַריז פון אַפריקא.

מיר שטעהען אויפ'ן דעק און מיר קענען זיך ניט אָפּקוקען פון דעם אויסערליכען אויסזעהן פון דער שטאָדט, פון איהרע פּראַכטפולע ווייסע געביידעס. אַ ווייסער קאָליר האָט אין זיך חן און וואַרפט זיך אין די אויגען מעהר ווי אַנדערע קאָלירען. אַ כלה פּוצט מען אין ווייסען, ווייל ווייס איז דער סימבאָל פון פריידע און פרידען. אַ שטאָדט וואָס איהרע הייזער אָדער מויערען זיינען פון אַ טונקעלען קאָליר, מעג זי זיין ווי לעבהאַפט אינוועניג, קוקט זי אָבער אויס פון אויסוועניג פאַר'מרה־שחורה'ט, טויט און עס כאַפּט אַן אומעט צו קוקען אויף איהר. מיר האָבען נאָך ניט געזעהן וואָס אינוועניג אין אַלזשיר טוט זיך, אָבער די פאַנטאַזיע האָט פאָרגע־שטעלט, אַז די גאַנצע שטאָדט טאַנצט און זינגט און אַלעס איז דאָרט לעבעדיג, לוסטיג און פרעהליך.

אין אַלזשיר, ווייס איך פון פריהער, וואוינען אַ היבשע צאָהל אידען, איינגעבוירענע זייט פילע, פילע דורות; אידען וואָס שטאַ־

מען פון אנטלאָפענע פון דער שוידערליכער שפּאַנישער אינקוויזיציע, און אביסעל פרעמד־געבוירענע, וואָס זיינען שפּעטער אהין געקומען.

און אזוי ווי עס איז ניטאָ קיין „ויהי” אָהן אַ צרה, אזוי איז ניטאָ אַ לאַנד אָדער אַ געגענד וואו אידען האָבען געוואוינט אָדער וואוינען איצט אויך, וואו זיי זאָלען ניט האָבען געליטען רדיפות און פאַרפאָלגונגען. אמאָל, אונטער טערקישער הערשאַפט, האָבען די אידען אין אַלזשיר געהאַט גענוג אויסצושטעהן פון די אַראַבער אָדער מורען. זיי זיינען געווען איינגעשפּאַרט אין אַ געטאָ, האָבען געמוזט טראָגען ספּעציעלע העסליכע מלבושים, האָבען ניט געטאָרט פאָהרען אויף אַ פערד און געמוזט אויסטאָן די שיך, ווען זיי זיינען דורכגעגאַנגען אין אַ געגענד, וואו עס איז געשטאַנען אַ מאָשעע, אַ מאַהמעדאַנישע קירכע. האָט אַ איד ניט אָפּגעהיט איינע פון די פינסטערע געזעצע, איז ער ניט זיכער געווען מיט זיין לעבען. זייט פראַנקרייך האָט עראָבערט די פּראָווינץ לעבען דאָרט אידען פריי.

עס איז אַגב אורחא ווערט צו דערמאָנען, אַז אין פראַנקרייך'ס עראָבערונג פון אַלזשיר זיינען אינדירעקט פאַראַנטוואָרטליך צוויי אידען.

דאָס איז געווען מיט עטליכע און ניינציג יאָהר צוריק, ווען דער דעי, דער טערקישער גובערנאַטאָר פון אַלזשיר, האָט זיך צואוווערטעלט מיט'ן פראַנצויזישען קאָנסול איבער אַ חוב פון צוויי אידישע אַלזשירער סוחרים און דער דעי האָט דעם קאָנסול אָנגעפּאַטשט אין די עפענטליכקייט פאַר די אויגען פון פילע מענשען. דאָס האָט די פראַנצויזישע רעגירונג אזוי אויפגעבראַכט אַז זי האָט געשיקט אַ פלאָטע צו באַלאַגערען אַלזשיר. עס האָט געדויערט יאָהרען־לאַנג ביז פראַנקרייך האָט די טערקען פאַרטריבען און איבערגענומען די הערשאַפט איבער די פּראָווינץ.

מיר זיינען אריינגעקומען אין שטאָדט, וואו אויטאָמאָבילען, צוגעגרייט פון אונזער אַגענט, מר. ראָזען, האָבען שוין געוואַרט פאַר אונז. די אויטאָמאָבילען האָבען אונז געפיהרט דורך די הויפּט־גאַסען פון שטאָדט, וואו עס שוויבעלט און גריבעלט, טאַקע אַלאַ פּאַריז. דאָ און דאָרט פאָהרען מיר דורך פּרעכטיגע פּאַלמ־

בוימער אַלעען און בולוואַרען און סקווערס, וואָס האָבען פאַר־נומען אַן אויג.

און טרינקען טרינקט מען דאָרט אין דרויסען ביי די שיינקען אָדער קאַפעען, אַזוי ווי אין פּאַריז, און עס איז, פאַרשטעהט זיך, ניט אומעטיג.

אונזערע אויטאָמאָבילען שטעלען זיך אָפּ און מען זאָגט אונז, אַז מען געהט אונז צייגען די צווייטע זייט פון דער מטבע, אָבער דאָ מוז מען שוין געהן צופוס.

געהען מיר, אומבאַשריען, אַ מחנה מענער, פרויען און אויך קינדער, און אונזער „גאַיד", אונזער וועג־ווייזער פאָראויס.

„מיר קומען איצט" — זאָגט ער אונז אין ענגליש — „אין קוואַרטאַל פון די נייטיוס, פון די איינגעבוירענע אַראַבער. זייט זשע פאָרזיכטיג מיט אייער געלד און ווערטפולע זאכען וואָס איהר האָט ביי זיך".

האָט מען זיך גענומען פאַרקנעפּלען די רעק און די רעקלאַך, ארומטאַפּען זיך און באַוואָרענען זיך, אַז מען זאָל קיין זאַך ניט קענען צוכאַפּען.

די מענער, וואָס האָבען באַטראַכט זייערע ווייבער אַלס ווערטפולע אַרטיקלען, האָבען זיי גענומען שטייף אונטער די אָרעמס. אַ קשיא אויף אַראַבער, אפשר כאַפּען זיי ווייבער אויך...

געהט מען און מען רעדט און מען וויצעלט זיך ביז מען קומט אָן אַהין, אין ריכטיגען מקום, אין דער שכונה פון די אַלטגעזעסענע אַראַבער.

טאַטע פאָטער אין הימעל! אַזא ענגשאַפט, אַזא שמוץ, אַזא ברוד, איז אפשר אויף דער וועלט ניטאָ!

וואָס פאַר אַן אונטערשיד צווישען די גאַסען וואָס מיר זיינען פריהער דורכגעפאָהרען און די געסלאַך, אין וועלכע מיר בראָדזשען איצט! אַ ריזיגער מיסט־קאַסטען אין אַ רייכען פּאַלאַץ, אַ בארג עקעלהאַפטע שמוץ אין אַ קעניגליכען זאַאַל.

געסלאַך שמאָלינקע און פון איין געסעל אין דער אַנדערער איז עולים ויורדים, דאַרף מען קריכען אויף טרעט ארויף און אַראָפּ, ממש גע'הרג'עט צו ווערען. און איןביידע זייטען —

געביידעס, ריכטיגער: חזיר־שטאלען, דורך וועלכע עס קוקען ארוים שמוציגע ברואים בצורת מענש, עס שפירט זיך און א ריח, וואס פארכאפט די נאז און דעם מח — זאל ער מציל ומשמר זיין!

דא קריגען מיר א קבלת פנים פון א כאפטע אראבערלאך, קלענערע און גרעסערע, בארוועסע, ארומגעריסענע און שמוציגע בתכלית השמוץ והברוד. אזוי ווי מאסקיטאס אין א הייסען זומער־אוועגט אין א זומפיגע געגענד נאך א רעגען, זיינען זיי אונז אמעריקאנער באפאלען און מען האט זיך פון זיי ניט געקענט אפטרייבען.

און וואס האבען זיי געוואלט? — קליינגעלד. און אפשר וואלטען זיי זיך פון גרויסגעלד אויך ניט אפגעזאגט. און א טבע האבען זיי, אט די דאזיגע באשעפעניסען, צו קריכען אליין אין די קעשענעס. זיי ווילען אפנים פרעמדע, אומבאקאנטע מענשען ניט מטריח זיין, מען זאל זיי געבען, ווילען זיי אליין נעמען. אגב, אז מען נעמט אליין, קען מען דאך נעמען וואס מען וויל און פיל מען וויל, און דאס לוינט זיך אפשר בעסער.

און זיי קניפען אייך, זיי דראפען מיט זייערע שמוציגע פינגער און נעגעל, אז עס כאפט אזש אן אן איבעל.

מיר קומען ארויף אויף א מארק־פלאץ. א גרויסער בלאטיגער שטח, און די בלאטע איז אויסגעמישט מיט כל׳ערליי מיסט, מיט כל׳ערליי עקעלהאפטע שמוץ, און עס עקעלט ממש אפ צו טרעטען אויף דעם באדען.

און מענשען, אדער ריכטיגער: באשעפעניסען וואס זעהען אוים ווי מענשען — ממש כחול הים. זיי זיינען אזוי געדיכט, אז עס זעהט אוים, אז מען קען שפאצירען איבער זייערע קעפ. אזוי ווי מוראשקעס אין א מוראשניק קריכען זיי אום, און עס איז שווער דורכצושפארען זיך צווישען זיי.

און בלינדע און קאליקע אויף יעדען שריט און טריט. און געקליידעט זיינען זיי אין שמאטעס און אין זעק, אנשטאט רעק, און הויזען טראגען זיי אזעלכע ברייטע, אז מען וואלט אין זיי געקענט ארײנשמוגלען גאנצע פעסלאך משקה קיין אמעריקא.

און פארפאטשקעט זיינען זיי מיט בלאָטע, וואָס זיי טרעטען מיט זייערע באשוכטע אָדער באָרוועסע פיס.

און די נקבות זייערע — זאָלען מיר שוין אַלע אזוי פון קיין שלעכטס ניט וויסען, ווי איך וויים ניט וואָס פאר אַ פנים'ער זיי האָבען. צי זיי זיינען שעהן, צי מיאוס; צי ווייס, צי שווארץ. אַלע געהען זיי אום מיט פארהאנגענע פנים'ער, ווער מיט אַזעלכע כלומר'שטדיגע טיכלאך און ווער מיט סתם קויטיגע שמאטעס. דער יצר הרע — ימח שמו זאָל ער ווערען — שפּארט אַ קוק צו טאָן אויפ'ן פנים פון אַן אראבישע אשה, אָבער עס איז אונמעגליך, סיידען מען זאָל נעמען עקס־רעי בילדער פון זייערע פנים'ער...

פרעג איך זיך אַליין אַ פראגע: וואָס איז שעהנער און באשיידענער, די אַלזשירער פארהאנגענע פנים'ער, אָדער די אמעריקאנער האלב־נאקעטקייט? און איך קען די דאָזיגע שאלה ניט פארענטפערען.

אָבער דאָ קומט מיר ארויף אויפ'ן זינען נאָך אַן אנדער זאַך.

רבונו של עולם — טראכט איך — הנשמה לך והגוף שלך, צו וואָס האָסטו עס ארייגעבלאָזען דיינע נשמות אין אַזעלכע העסליכע גופים? נאָך מעהר פארדראָסיג איז, וואָס זיי, אָט די דאָזיגע פארשווינען, האָבען אַמאָל נוגש געוועזען דיין שעהנע, געליבטע און איידעלע פאָלק ישראל.

ערשט מיט אַריבער דרייסיג יאָהר צוריק, אין יאָהר 1898, האָבען זיי געמאכט אַן איבערפאַל אויף די אידען פון אַלזשיר און האָבען זיי פּאָגראָמירט אַזוי ווי די רוסישע הוליגאנעס, און ווען די פראנצויזישע מאכט זאָל ניט געוועזען שיקען סאָל־דאטען צו באשיצען די אידען, גאָט דער לעבעדיגער ווייסט וואָס עס וואָלט געשעהן.

מיר קריכען ארויס פון די געדיכטענים און מיר קומען אויף אַ פרייערען פּלאַץ.

מיר שטעלען זיך אָפּ ביי אַ פאלאטקע, וואָס שטעהט אויף דער הוילער בלאָטיגער ערד. די פאלאטקע איז אַלט, צוריסען און פארלאטעט מיט כל'ערליי לאטעס, עקודים נקודים וברודים.

אינוועניג דאָרט שטעהט א נפש און א הלבשה ניט בעסער, מיט הענד וואָס קיין נעגעל־וואַסער איז שוין אפשר אויף זיי לאַנג ניט געקומען. אָט דער דאָזיגער נפש איז א באַרבער, א צירולניק און ער שערט און גאָלט זיינע לאַנדסלייט. ער איז גראָד ביי דער אַרבייט. זיין קליענט זיצט אויף א שטיקעל בענקעל און דער צירולניק רייבט איהם די מאָרדע און שאָבט מיט'ן ראַזיר מעסער.

אפנים אז באַרבעריי באַצאָהלט זיך דאָרט ניט, איז דער שערער און ראַזירער אויך א „דענטיסט”, א צייהן־רייסער. און כדי די וועלט זאָל וויסען, אז ער איז דאָס, ליגט אין פראָנט פון דער פּאַלאַטקע א שמוציגע ראָגזשע און אויף דער ראָגזשע ליגט אויסגעשפּרייט הונדערט מענשליכע צייהן, מאַנכע פריש־ארויסגעצויגענע, וואָס די בלוט אויף זיי האָט זיך נאָך ניט אָפּגעטריקענט.

אביסעל ווייטער, ווידער אַזאַ קאָמבינאַציע פון א צירולניק און צייהן־רייסער. און אפשר איז עס פאַרקערט. אפשר זיינען עס יענע אַראַבער צייהן־רייסער ביי פּראָפעסיאָן, און דאָס שערען און גאָלען איז ביי זיי א זייטיגע פּרנסה.

דאָס האָט קיינעם פון אונז ניט אינטערעסירט צו וויסען. עס האָט אונז אָפּגעעקעלט קוקענדיג און מיר זיינען נייגעריג געווען צו זעהן עטוואָס שעהנערס, וואָס זאָל מאַכען א בעסערען איינדרוק אויף אונזערע אידישע נשמות.

האָבען א פּאָר פון אונזערע מענשען פאָרגעשלאָגען אז מען זאָל אונז פיהרען אין אידישען קוואַרטאַל, אין די שוהלען, און לאָמיר זיך באַקענען מיט אונזערע אַלזשירער ברידער.

אונזער רצון איז ערפילט געוואָרען, און מען האָט אונז געבראַכט צו א שוהל, א שעהנע שוהל, די שעהנסטע און גרעס־טע אין אַלזשיר. דער שמש האָט אויפגעשלאָסען די טיר און מיר זיינען אריין אינוועניג.

באַלד זיינען אויך אריינגעקומען די שמש'טע, א פּאָר אַלזשירער אידען, וואָס האָבען אויסגעזעהן צו זיין בעלי בתים נכבדים, און עטליכע אָרימע מענשען, מענער און פרויען, וואָס זיינען געקומען בעטען נדבות ביי אונז, „רייכע אמעריקאַנער”.

מיר באקוקען די שוהל. זי איז שעהן, גרויס און אונגע־הייער הויך. איז געבויט אומגעפעהר אין דעם סטיל פון דער חורבה שוהל אין ירושלים. צו באטראכטען דעם קופּאָל אין דער הויך, דארף מען גוט פארדייסען דעם קאָפּ.

דער שמש רעדט מיט אונז העברעאיש, ספרד'ישען העב־רעאיש, און מיר דערוויסען זיך פון איהם, אז די גאַנצבאַרע שפּראכען ביי זיי זיינען: העברעאיש, שפּאניש, אראביש און אביסעל פראנצויזיש.

די שוהל, דערצעהלט ער אונז, איז אַ פּאָר הונדערט יאָהר אַלט. עס זיינען אין שטאָדט פאראן נאָך אייניגע שוהלען און עטליכע פּריוואַטע מנינים. זיי האָבען אויך, האָט ער געזאָגט, תלמוד תורות, אַ ישיבה, אַ „כאכאם" (חכם) הכולל, אַ רב הכולל אזוי ווי אין פראנקרייך, און אַ צאָהל קלענערע רבנים וואָס זיינען אונטערוואָרפען דעם רב הכולל. מיר דערוויסען זיך פון איהם, אַז אין אַלזשיר וואוינען עטליכע טויזענד אידען און זייער מצב בכלל איז ניט שלעכט. לא יחדל אביון מקרב האָרץ, עס זיינען דאָ אָרימע לייט אויך, אָבער אין אַלגעמיין לעבט זיך זיי גוט און עס זיינען פאראן גאנץ רייכע אידען אויך.

די אַלזשירער אידען זיינען באגייסטערט פאר ארץ ישראל, פאר ירושלים עיר הקודש, און זיי האָבען אויף אונז געקוקט מיט אַ מין יראת הכבוד און מיט קנאה בליקען. אידען פאָהרען קיין ארץ ישראל, אין לאנד פון די אָבות; אין לאנד וואָס עס ווערט אויף איהר געזאָגט: „מציון תצא תורה", האלטען עס די אַלזשירער אידען פאר אַ דבר גדול, פאר אַ גרויסע זכיה.

דערצעהלט אונז דער שמש, אַז אין דעם איבערפאַל פון די אראבער אין יאָהר 1898, האָבען זיך אידען באהאַלטען אָדער באפעסטיגט אָט דאָ אין דער שוהל, וועלכע סאָלדאטען האָבען באוואכט. בצרה גדולה היינו — זאָגט ער — אָבער גאָט האָט געהאָלפען.

איך קוק זיך אום אין דער הויך און איך זעה אַן אָרגעל. פרעג איך דעם שמש אין מיין געבראָכענעם ספרד'ישען העב־רעאיש, אויב מען שפּילט אויפ'ן אָרגעל שבת? האָט ער זיך אזש אַ צאפּעל געטאָן און אויף זיין פּנים האָט זיך באוויזען אַ

גרויסער פראגע-צייכען, ווי איינער רעדט: ווי קומט עס צו אַ אידען, אַ חובב ציון, וואָס פאָהרט קיין ארץ ישראל, צו פרעגען אזא שאלה? ווי קומט עס, אז אַ איד זאָל חושד זיין אידען אין אזא זאך?

„לא ביום השאבאָט", ניט שבת, הייסט עס, — ענטפערט ער מיר, און ערקלערט, אז מען שפּילט דעם אָרגעל בלויז צו חתונות אָדער חופות, וואָס ווערען געפּראַוועט אין שוהל.

און ער פיהרט אונז אריין אין אַ זייטיגען, ברייטען און שעהנעם זאַל, ספּעציעל פאַר חתונות אָדער חופּות.

דער שמש עפענט פאַר אונז אויף אַן אָרון הקודש און צייגט אונז אַן אויף אַלטע ספרי תורות, אַלע אין שיידלאך באַ-צירט מיט זילבער. אויף איין ספר תורה צייגט ער אונז אָן, אז זי איז שוין אַלט זעקס הונדערט יאָהר.

מיר פאַרלאָזען די שוהל צופרידענע און מיר שטעלען צו-פרידען דעם שמש און די אָרימע מענשען, וואָס האָבען אויס-געשטרעקט זייערע הענד פאַר שטיצע, און מען גיט אונז צו-וויסען, אז איצט וועלען מיר פאָהרען צופרידענשטעלען אינ-זערע מאָגענס, וועלכע האָבען שוין טאקע געמאָנט זייערס.

7.

אַ שפּאַלטונג אין אידישע מחנות. — אַ גרויסע פאַבריק מיט קליינע ארבייטער. — אַ מצבה פון אַן אשה חשובה. — מחמד'אַנישע אַכזריות. — אַ „כאַכאַם" מיט ווייניג חכמה. — אַן איבערפאַל אויף אַ „גרינעם".

ארויסגעהענדיג פון אַ שוהל, וואָלט זיך געפּאַסט געהן עסען מיטאָג אין אַ אידישען כשר'ן רעסטאָראַן און אונטערלעהנען אונזערע הערצער במנהג ישראל, ווי עס פּאַסט זיך פאַר אידען וואָס פאָהרען קיין ארץ ישראל. האָט מען אונז אָבער פאַר-פיהרט אין אַ גוי'אישען האָטעל, אמת, זעהר אַ פיינער פּלאַץ,

אין אַ שעהנעם געגענד, אָבער די עסענס דאָרט האָבען פאָרט ניט געהאַט קיין אידישען טעם.

עס זיינען געווען געגרייט טישען מטוב אַלזשיר, פארשיע־דענע פליישען, געקעכטס, צימעס וכל מיני מטעמים, אָבער ניט אַלע אידישע גומענס קענען דאָס סובל זיין.

איז געוואָרען אַ שפּאַלטונג אין אונזער מחנה. אַ טייל האָבען אונטערגעלעהנט זייערע הערצער מיט ברויט און הערינג, מיט אייער, פרוכט, גרינסען וכדומה, פאַרטרונקען מיט טיי אָדער קאַפע און יוצא. אַ טייל אָבער האָבען אַפּנים ניט געקענט ביישטעהן דעם נסיון און . . . אָבער צו וואָס ריידען לשון הרע אויף אידען? און ווער איז עס מחויב צו זיין, ווי מען זאָגט, גאָט'ס קאָזאַק?

פאַרטיג געוואָרען מיט דער סעודה, האָט מען אונז גע־פיהרט אָנקוקען אַ פאַבריק פון ראָגס אָדער טעפּיכען.

אַ גרויסע פאַבריק, אָבער די ארבייטער דאָרט זיינען קליי־נע. אפשר אכט־יעהריגע מיידעלאך, מאנכע עלטערע, זיצען ביי וועב־שטולען, קוקען אויף דעזיינס, אויף צייכנונגען און וואַרפען די פאַרשיעדענע קאָלירטע פעדים אַזוי פלייסיג און אַזוי פלינק, אַז איהר כאַפּט עס קוים מיט'ן אויג.

די מיידלאך, זאָגט מען, זיינען יתומות און זיי ארבייטען עס „לשם תכלית".

באָרוועסע, ארומגעריסענע, די הערעלאך ניט פאַרקאַמט, די פּנים'לאך ניט אָפּגעוואַשען, אויסגעטריקענטע, אויסגעדאַרטע, האַלבע סקעלעטען זיינען זיי, אָט די דאָזיגע ארבייטאָרינס.

און זיי קוקען אויף אונז פרייע מענשען מיט קנאה־בליקען. זיי וואָלטען אויך וועלען פריי זיין, אָבער מען לאָזט זיי ניט. זיי „גנב'ענען" אַ רגע פון זייער ארבייט און שטרעקען אויס הענטלאך צו אונז. צו זיי פאַרלאַנגען עס פון אונז געלד־נדבות, אָדער צערטליכקייט, אָדער זיי בעטען עס מען זאָל זיי אויסלייזען פון זייער פינסטערען גלות — וויים איך ניט, אָבער עפּעס בעטען זיי, עפּעס פאַרלאַנגען זיי.

זיצען צוויי מיידלאך ביי וועב־שטולען איינע נעבען די אַנדערע. איינע אַ ביסעל אַן עלטערע און די צווייטע — נאָך

גאָר אַ פּיצעל קינד. איך ווייס ניט מיט וואָס די קליינע האָט זיך פאַרזינדיגט, אָבער די עלטערע האָט איהר גאַנץ גוט אָנגעבוכטשעט און אָנגעריסען פאַר די הערלאָך, אַז זי האָט זיך נעבאַך אַזש צואַוויינט אויפ'ן קול. און דאָס איז אָפּגעטאָן געוואָרען אַזוי שנעל, ממש כהרף עין, און ניט די שלעגערין, ניט די געשלאָגענע האָבען מפסיק געווען פון זייער אַרבייט. דאָס קינד האָט געוויינט און געבליפּעט און צו דער זעלבער צייט אָנגעגאַנגען מיט איהר אַרבייט.

ווי עס שיינט שטעהען זיי דאָרט אונטער שטרענגע דיסציפּלין, און ווער ווייסט וואָס מאַנכע פון די קליינע אַרבייטאָרינס האָבען נאָך שפּעטער געהאַט אויסצושטעהן פון זייערע פּאָרלייט, פון זייערע אויפזעהער פאַר זייער אפשר אומגעוויינשטער אויפפיהרונג פאַר אונז אַמעריקאַנער געסט.

און כאָטש מיר האָבען אויף די אַראַבער בכלל געקוקט מיט פאַראַכטונג מעהר ווי מיט רחמנות, האָבען אונז די אומבאהאָלפענע קינדער ממש צובראָכען די הערצער. עס מאַכט ניט אויס ווער זיי זיינען, פון אַראַבישער אָפּשטאַמונג אָדער פון וועלכען עס איז אַנדער פאָלק, אָבער פאָרט ניט מעהר ווי קינדערלאַך, אומשולדיגע באַשעפענישען, און שוין אַזוי פאַרשקלאַפּט! און ווער איז דערפאַר פאַראַנטוואָרטליך? צו וועמען זאָל מען האָבען טענות? ווייס איך ניט.

מען פיהרט אונז אריין אין מאַגאַזין פון פּרעכטיגע טעפּיכער אָדער ראָגס, פאַרנעמט עס אַן אויג. פּראַכטפול שעהנע אַרבייט, און מען פאַרקויפט עס גאַנץ ביליג. מען באָט אונז אָן צו קויפען סחורה, אָבער אונזער גרופּע האָט גאָרניט גענעבען צו לייזען.

פון דאָרט פיהרט מען אונז אין אַ מוזעאום, אַ קליין מוזעאומעל, אין וועלכען עס געפינען זיך אַ ביסעל אַלטערטימער. אָבער אין די אויגען וואַרפען זיך מיר אם מעהרסטען צוויי זאַכען: אידישע אַלטע מצבות און אַ פאַרשטיינערטער קערפּער פון אַ מענשען.

איין מצבה איז מיר געלונגען צו קאָפּירען, כאָטש די אותיות זיינען טיילווייז אָפּגעריבען פון אַלטקייט.

דער אויפשריפט אויף דער מצבה לייענט זיך:

„בעופרת עלי אבן יקרה
כתבוהו נדיבי עם על קבר
זקנתם ואמם הגבירה
להשיב שאלת כל איש ואשה
אשר שואלים למי זאת הקבורה
והוא קבר זקנה נהדרה
אשר דמתה במפעלה לשרה
כה"י נתן לנרבונים עטרה
שנת התמ"ד ביום ראשון
בשלש ועשרים בתשרי נעדרה
אלקים יאסף נפשה בעדן
בתוך חופה יקרה והדרה".

די דאָזיגע מצבה איז געבראכט געוואָרען פון דער פראַנ־צויזישער שטאָדט נארבאָן, נרבונא אָדער נרבנה אין אידיש. דאָס איז די באדייטונג פון דער אַכטער שורה: „כבוד ה' יתברך נתן לנרבונים עטרה" — דער אויבערשטער האָט יענער פרוי געגעבען די נרבונים, די אידען פון נרבנה, אַלס אַ קרוין, אַלס אַ צירונג.

די מצבה איז לויט דעם דאטום, וואָס איז אויף איהר אָנ־געגעבען, אַלט צוויי הונדערט מיט פיר און פערציג יאָהר. אויפ'ן אידישען בית עולם אין אַלזשיר, האָט מען מיר געזאָגט, זיינען פאַראַן אַ סך עלטערע מצבות. ווארום די און די אַנדערע מצבות זיינען אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין מוזעאום אַלס אַנטיקען, האָב איך ניט געקענט דערגעהן.

דער פארשטיינערטער קערפּער איז געלעגען אין אַ גלעזער־נעם קאסטען, די הענד געבונדען אויף הינטען און די פיס אונ־טען שטייף געבונדען איינע צו די אַנדערע.

ווער איז ער געוועזן און וואָס אַזוינס האָט מיט איהם פּאַסירט? איז אַזאַ מעשה:

ער איז געוועזן אַ מחמד'אַנער. זיין נאָמען איז געוועזן דזשעראָנימאָ, און האָט געלעבט מיט פיר הונדערט יאָהר צוריק. דער דזשעראָנימאָ איז אַוועק קיין שפּאַניען בעת דער קאַטוי־

לישער פאַנאַטיזם האָט דאָרט געבושעוועט און איז דאָרט דורך צוואַנג אָדער פרייוויליג געוואָרען אַ קריסט פון קאַטוילישען גלויבען. זיבען יאָהר איז ער דאָרט אָפּגעווען און איז נאָכהער צוריק אהיים געקומען. די אַלזשירער מחמד׳אַנער, וועלכע זיי־נען געווען פאַרקאָכט אין זייער אמונה, זיינען אויף זייער לאַנדס־מאַן געווען שטאַרק אויפגעבראַכט פאַר זיין איבער׳שמד׳ן זיך אויף אַ קאַטויליק און מען האָט פון איהם פאַרלאַנגט, אַז ער זאָל זיך אומקערען צוריק צום גלויבען פון זיינע עלטערען. דזשעראָנימאָ האָט אָבער ניט געוואָלט. מען האָט איהם אָנ־געטאָן כל׳ערליי ליידען און ער האָט זיך אַלץ געהאַלטען ביי זיין עקשנות.

ענדליך האָט מען איהם געבונדען און לעבעדיגערהייד איינ־געמויערט אין אַ וואַנד. ביי יעדען ציגעל אָדער שטיין, וואָס מען האָט ארום איהם ארומגעמויערט, האָט מען איהם אַלץ געגעבען די ברירה אַז ער זאָל זיך צוריק אומקערען צו דער מוסולמאַ־נישער אמונה, אָבער מען האָט עס ביי איהם ניט גע׳פועל׳ט און מען האָט איהם אינגאַנצען איינגעמויערט אין וואַנד. מיט פילע, פילע יאָהרען שפּעטער האָט מען יענע געביידע צוואָרפען און זשעראָנימאָ׳ס קערפּער איז דאָרט געפונען געוואָרען פאַרשטיי־נערט אין דער פּאָזע ווי מען האָט איהם איינגעמויערט.

די מחמד׳אַנער האָבען אין שפּאַניען געהאַט גענוג אויס־צושטעהן פון די קאַטוילישע פאַנאַטיקער און די אינקוויזיטאָרען, האָבען זיי זיך נוקם געווען אָן אַ קאַטויליק מדה כנגד מדה מיט די זעלבע שוידערליכע אכזריות.

מען האָט אונז ארויפגעפיהרט אויף אַ בארג און אָנגע־צייגט אויף אַ געביידע, וואָס שטעהט דאָרט. דאָ — ערקלערט אונז דער „גאַיד" — האָט אמאָל געוואוינט דער טערקישער גובערנאַטאָר. דאָ האָט ער עס געפּאַטשט דעם פראַנצויזישען קאָנסול, וואָס עס האָט געפיהרט צו די פראַנצויזישע עראָבערונג פון אַלזשיר.

מיר האָבען דאַן באַזוכט דעם שטאָדטישען באָטאַנישען גאָר־טען, אַ פּראַכטפולער פּארק מיט וואונדער־שעהנע בוימער און פלאַנצונגען, ממש אַ ברכה צו מאַכען. אַזעלכע בוימער, פלאַנ־

צונגען און וואקסונגגען האָבען מיר נאָך ביז איצט ניט געזעהן.

אלס פארבייסען, אלס צימעס פון אונזער פארברענגען אין אלזשיר, האָט מען אונז ווידער געבראכט צווישען אייגענע, אחינו בני ישראל.

מען האָט אונז ווידער אריינגעפיהרט אין א שוהל, א קליינע אָרימע שוהל׳כעל אזוי ווי א היימישער קליינשטעדטעלדיגער בית המדרש, אָדער א חסיד׳ישע קלויז. דאָרט האָבען מיר געטראָפען איינינגע אידען. נאָך זייער הלבשה האָט מען געקענט זעהן, אז זיי זיינען ניט פון דער רייכער קלאַס. וואהרשיינליך אָרימע ארבייטער אָדער קרעמערלאך, וואָס האָבען זיך מסתמא אריינגעכאַפּט אין שוהלכעל דאַוונען מנחה.

איינעם האָט מען אונז פאָרגעשטעלט אלס „כאכאם״ (חכם), רב, הייסט עס. אזוי ווייט ווי אונזערע מענשען האָבען זיך מיט איהם געקענט פאנאנדערערעדען אין ספרד׳ישען העברעאיש, האָט עס אויסגעזעהן, אז קיין וואַזשנער למדן איז ער ניט.

אָבער דאָס איז ניט פון די חדושים פון אלזשיר. ביי אונז אין אמעריקא זיינען ב״ה אויך פאראן אידען וואָס באטיטלען זיך מיט׳ן טיטול „רב״ און זיינען גאנץ ווייט פון לומדות...

פון דאָרט האָט מען אונז געפיהרט אין דער ישיבה. דער מנהל, אָדער פרינסיפּאל, האָט אונז גאנץ פיין אויפגענומען און פאָרגעשטעלט פאר אונז דעם „יושב ראש״, דעם פרעזידענט פון אנשטאלט, אן עלטערער איד, קענטיג ניט קיין אָרימער, מיט א פראנצויזיש בערדעל, אָבער נעבאך זעהר טעמפּ אין לשון הקודש. מיר האָבען מיט׳ן מנהל געשמועסט — אזוי ווייט ווי אונזערע אמעריקאנער בחות האָבען אונז געדינט — אין ספרד׳ישען העברעאיש, אָבער ער, דער פרעזידענט, האָט, קענטיג, גאָרניט פארשטאנען, ניט אונזער שלעכטען העברעאיש, ניט דעם מנהל׳ס ריכטיגע אויסדריקע, און דער מנהל האָט געדינט אלס דאָלמעטשער און איהם אלעס איבערגעגעבען אין אראביש אָדער שפּאניש.

פאר אונז אמעריקאנער איז עס קיין נאָווינע ניט. ביי אונז אין אמעריקא קען אויך פּאסירען אז א פּראָסטאַק, אפילו א קליינער בעל עברי, זאָל זיין פרעזידענט אין א אידישען לעהראנשטאלט.

האָבען מיר זיך געפיהלט כמעט אזוי ווי אין דער היים, און מען האָט זיך כמעט פארגעסען אז מען איז גאָר אין אַפריקאַ.

עס איז דאמאָלס ניט געווען די צייט פון לערנען, אָבער איינינע בחורים׳לאך, גאנץ שעהנע יונגען, פרעהליכע, לוסטיגע, האָבען זיך דאָרט אומגעדרעהט און פריינדליך געשמייכעלט צו אונז, אורחים. די בחורים׳לאך זיינען אומגעגאנגען בגלוי ראש און האָבען אויסגעזעהן מעהר סטודענטלאך ווי ישיבה־בחורים.

אויף אַ טיש זיינען געלעגען גמרות, שלחן ערוך׳ס און אנדערע ספרים. איך האָב אַ מיש געטאָן אַ גמרא סנהדרין און דאָרט געפונען די „מעשה תלוי", די געשיכטע פון יעזוס׳ן, וואָס געפינט זיך ניט אין אונזערע גמרות, ווייל די צענזורען האָבען עס ארויסגעוואָרפען. איך וויים ניט וואו די גמרא איז געדרוקט, ווייל די „שער בלאט" האָט געפעהלט.

אויף דער פראגע: אויב די בחורים לערנען בגלוי ראש, האָט דער מנהל געענטפערט, אז אידישע למודים לערנען זיי „בכסוי ראש", מיט צוגעדעקטע קעפּ.

מיר האָבען געהאט די עהרע צו באגעגענען זיך מיט איינינע תלמידות, יונגע, שעהנע, מונטערע און שטיפערישע אידישע טעכטער, אפילו ניט קיין „געבאבטע", אָבער בא׳חנ׳טע.

מען האָט אונז געצייגט די קלאסען, אָדער חדרים, און דערמיט האָבען מיר, אַ גרופּע פון אַ צוואנציג פּערזאָן, פארענדיגט אונזער טאָג „ארבייט" אין אַלזשיר און מיר האָבען זיך געלאָזט געהן צום האפען. אנדערע זיינען נאָך אַפּנים ניט גענוג זאַט געווען פון אַלזשיר און זיי זיינען אוועק אָנקוקען נאָך עפּעס נייעסען.

מיר זיינען אָפּגעגאנגען אַ שטיקעל וועג און עס האָט פּאַסירט אַ פּאָרפּאַל, וואָס האָט אונז אַלעמען באאומרוהיגט. מר. יוסף דאובער, אַ בּאָראָ פּאַרקער שעהנער בעל הבית, וואָס איז געפאָהרען קיין ארץ ישראל מיט זיין פאמיליע, איז נעלם געוואָרען. וואו איז מר. דאובער? ניטאָ מר. דאובער. מרס. דאובער מיט די קינדער זיינען מיט אונז, און ער איז ניטאָ.

וואו האָט ער געקענט אהינקומען, פארשטעהט קיינער ניט.

מען קוקט זיך ארום אין אַלע זייטען. מען שרייט, מען רופט און אין קול ואין עונה.

ווערען מיר אַלע אומרוהיג. עס איז שוין שפעט פאַרנאַכט, אין אַ פרעמד לאַנד, וואו עס געפינען זיך אַזוי פיל אַראַבער; אין אַ לאַנד, וואו מען קען זיך מיט קיינעם ניט פאַנאַנדער־ריידען — ווער וויים, וואָס עס קען פאַסירען! איז אַ שאָד אַ איד, בפרט נאָך אַ גאַנץ וואוילער איד, אַ ציוניסט, אַ חסיד און סתם אַ גוטער מענש אין אַלע פּרטים. לויפט מען אַהין, אַהער און — והילד איננו.

עס האָט געדויערט אַ היבשע שטיקעל צייט. מיר אַלע זיינען צושראָקען און זיין ווייב און קינדער נאָך מעהר.

פּלוצלונג — ער איז דאָ! שמחה וששון, דער פאַרלוסט האָט זיך, אַ דאַנק זיין ליבען נאָמען, אָפּגעזוכט. וואו זייט איהר געוועזען? „אַ דאַנק גאָט", — זאָגט ער, — „אַבי איך בין ארויס מיט גאַנצע ביינער און מיט מיין זייגער און געלד אין די קעשע־נעס". און ער דערצעהלט, אַז ער האָט זיך עפּעס פאַרטראַכט און איז פאַרבליבען איינער אַליין פון הינטען. זיינען איהם באַפאַלען אַ באַנדע יונגע פּעדלער, אָדער שנאָרערס, אָדער סתם באַנדיטלאַך, און מען האָט איהם שיער אויף שטיקער צוריסען. דער גליק זיינער איז געוועזען, וואָס ער איז, אָהן עין הרע, אַ איד מיט ביינער, ניט קיין שלימזל'ניק, איז איהם געלונגען אויסצו־דרעהען זיך פון זייערע הענד.

דער „געראַטעטער" האָט געמאַכט, אַזוי צו זאָגען, אַ „סעודת הודאה". אונזער גאַנצע קאָמפּאַני איז צוגעקומען צו אַ שענקעל, מיר האָבען זיך אַלע אויסגעזעצט ארום טישלאַך אין דרויסען און מען האָט דערקוויקט די הערצער מיט אַלזשיר'ער ביר און סאָדא וואַסער על חשבונו.

קומענדיג צום האַפען, האָבען מיר געהאַט צו וואַרטען אויף אַ דאַמפּפער, וואָס זאָל אונז צופיהרען צו אונזער שיף. איך און מיין ווייב האָבען זיך אָפּגעזוכט אַ קלאָץ, אויף וועלכער מיר האָבען זיך אַוועקגעזעצט אויסרוהען אונזערע פיס, וואָס מיר האָבען אָפּגעמאַטערט איבער'ן טאָג. דאָרט, ביים קלאָץ, האָב איך דאָס פאַרגעניגען געהאַט צו באַקענען זיך מיט אַ רוסיש־

אידישען יונגען מאַן, וואָס האָט געהאַט אַ קוקאַרדע אויפ'ן היטעל. אין אַ שווערליכען אידיש האָט ער ערקלערט, אַז ער איז אַ כעמיקער, אָבער פּרנסה פון זיין פּראָפעסיע האָט ער ניט, האַלט ער אָן אַ שטיקעל שטעלע ביים האַפען. ער איז, הייסט עס, אַ שטיקעל באַאַמטער, אָבער ער האָט ניט גענוג צו מאַכען אַ לעבען פאַר איהם מיט זיין ווייב און אַ פּאָר קינדערלאַך, וואָס ער פאַרמאָגט.

„עס זיינען דאָ פאַראַן נאָך רוסישע און פּוילישע אידען, וואָס זיינען אַהער פאַרוואָרפען געוואָרען אין צייט פון דער מלחמה", — האָט ער מיר געזאָגט, און איך האָב זעהר באַדויערט, וואָס איך האָב ניט געהאַט קיין געלעגענהייט צו באַגעגענען זיך מיט זיי.

איך האָב דעם לאַנדסמאַן מכבד געווען מיט עטליכע אַמעריקאַנער פּאַפּיראָסען, פאַר וועלכע ער האָט מיר הערצליך באַדאַנקט און מיר האָבען זיך צושיידט.

מיר זיינען געקומען אויפ'ן שיף שוין שפּעט אין אָוועגד, און מיט אַ פּאָר שטונדען שפּעטער איז די שיף אָפּגעגאַנגען.

8.

די קעניגין פון דער ריוויערא. — אַן עזאָזל אין מאָנטע קאַרלאָ. — אומזיסטיגע גרויסע הכנות. — די רולעטקע. — צוויי יצר הרע'ס. — מען שאַרט געלד מיט לאָפּעטעס.

אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען האָט זיך די „מאָרעטאַניא" אָפּגעשטעלט ביי דער האַפען־שטאָדט ווילא־פראַנטש. די שיף האָט דאָרט צו שטעהן דעם גאַנצען טאָג ביז שפּעט נאָך האַלבע נאַכט.

מיר האָבען דאָרט אַ קאָמבינאַציע פון ווילעפראַנטש, ניצע, מאָנטע קאַרלאָ, אַלע ניט ווייט איינע פון די אַנדערע. אין אונזער פּראָגראַם ווערט געזאָגט, אַז דעם טאָג וועלען מיר אַרומ־

פאַהרען די שטעדט, זעהן די וויכטיגע פּלעצער און געגענדען און אין אָווענד ווען מיר מאַכען אַ עקסטרא באזוך אין דער קאַ־סינאָ פון מאָנטע קאַרלאָ, דער באריהמטער געמבלינג־פּלאַץ אין דער פּיטשינקער פירסטענטום אָדער מדינה'לע מאָנאַקאָ.

די אַלע דריי שטעדט זיינען איצט אונטער פראנקרייך און די געגענד איז באריהמט אַלס „די הארץ פון דער ריוויערא".

קוקענדיג פון דעק פון שיף האָט מען פאַר די אויגען אַ וואונדער־שעהנע און הערליכע פּאַנאָראַמאַ. באגרינטע און באַ־בלומטע בערג פאַנגען זיך אָן ביים ברעג ים און ציהען זיך ארויף הויך, ניט געוועהנליך משופּע, נאָר אזוי ווי טרעפּ.

און צווישען די גרינקייט און פיל קאָלירטע בלומען שטעהען דאָ און דאָרט זעהר שעהנע פּאַלאַצען און די אויגען ווערען ניט אָנגעזעטיגט צו קוקען אויף דעם פּראכט און גלאַנץ פון דעם וואונדערליכען ים־ברעג.

אידען וואוינען אין ניצע, אָדער ניס, זייט הונדערטע יאָהרען. זיי האָבען שוין דאָרט געהאַט פארשיעדענע צייטען, שלעכטע און בעסערע. געווען צייטען ווען אידען האָבען דאָרט געמוזט טראָ־גען אַ געוויסען צייכען אויף זייערע מלבושים, כדי מען זאָל זיי קענען אונטערשיעדען פון ניט־אידען. האָט עס אַ איד ניט אויס־געפאָלגט, זיינען זיינע קליידער קאָנפיסקירט געוואָרען און עס איז ־עכט געווען איבערצולאָזען איהם נאַקעט. מען האָט אידען פאַר־באָטען צו האנדלען, צו שטודירען און אַ איד האָט ניט געטאָרט באשעפטיגען אַ ניט אידען.

אָבער דאָס האָט שוין לאַנג געמיטען. איצט, אונטער פראנק־רייך, לעבען דאָרט די אידען געוויס פריי, אָבער קיין סך אידען איז דאָרט ניטאָ.

פון די אמאָליגע אידען האָבען זיך אַ סך אַסימילירט מיט איטאַליענער, צו ווען די געגענד האָט אמאָל באלאנגט. אפילו אונטער פראנצויזישער הערשאַפט, זייט דעם יאָהר 1860, האָבען זיך אויך מאַנכע אידען אויסגעמישט מיט די פראנצויזען. עס זיינען אָבער געווען צייטען ווען דאָס יודענטום האָט דאָרט גע־בליהט און ניצע האָט ארויסגעגעבען אידישע חכמים און גדולים.

פאַר דער מלחמה האָט די אידישע באפעלקערונג אין ניצע

געצעהלט בלויז טויזענד נפשות. די מלחמה האָט אהין געבראכט אידען פון אַנדערע לענדער און זיי לעבען דאָרט פארהעלטנים־מעסיג גאָר ניט שלעכט. א היבשער טייל פון האנדעל און אינדוסטריע ליגט אין אידישע הענד. די אידען האָבען דאָרט שולען און אַנדערע אידישע אַנשטאַלטען און האָבען אין אַלגעמיין ניט וואָס צו באקלאָגען זיך.

צום באדויערען האָב איך ניט געהאַט די געלעגענהייט צו באקענען זיך מיט דאָרטיגע אידען פערזענליך. איך האָב אָבער אָנגעטראָפען איינעם, מיט וועמען איך האָב זיך געקענט פאַנאַנ־דעררײדען, און ער האָט מיר אָפּגעגעבען דעם גרוס, אַז אידען פיהלען דאָרט קיין גלות ניט און האָבען אַבסאָלוטע רעליגיעזע און עקאָנאָמישע פרייהייט.

ניצע איז א ווינטער רעזאָרט. פילע מענשען פון נאָהענט און פון ווייט קומען אהין אויפ׳ן ווינטער, ווייל די לופט איז דאָרט זעהר גוט. עס פארשטעהט זיך, אַז אחינו בני ישראל רייבען זיך אויך אַרום דעם און עס גיט זיי צו פרנסה.

מיר קומען אריין אין ווילעפרענטש. אונזער פּראָגראַם זאָגט, אַז מיר האָבען צו פאָהרען עטליכע און צוואנציג מייל אַרום ניצע און ביים ים־ברעג און מיר וועלען זעהן איינע פון די שעהנסטע לאַנדשאַפטען, וואָס די וועלט פארמאָגט.

און דאָס איז ניט געווען קיין גוזמא. אויטאָמאָבילען פיה־רען אונז דורך גאַסען, אַלייען און געגענדען און מיר ווערען ווירקליך באגייסטערט פון די נאַטור־שעהנהייטען, וועלכע מענ־שען־קינדער האָבען נאָך מעהר פארשענערט דורך אויסבויען פּראַכטפולע ווילאַס און פארפלאַנצען גערטנער, וואָס הארמאָ־נירען מיט די אויגען־בלענדענדע שעהנקייט, וואָס די נאַטור האָט געשאַפען, און גיבען איהר צו מעהר חן.

יאָ — טראכט איך — עס זיינען פאראַן מענשען וואָס פאר׳מיאוס׳ן אונזער וועלטעל, מאַכען איהר אָפטמאָל העסליך און עקעלהאַפט; דערפאַר אָבער זיינען דאָ אַזעלכע וואָס פאר־שעהנערען איהר.

אונזערע אויטאָמאָבילען שלענגלען זיך איבער געדרעהטע בערג־וועגען און יעדע ווײלע אַליז אַן אַנדער סצענע, אַן אַנדער

פּאַנאָראַמאַ פאַר די אויגען. דאָ און דאָרט ווילט זיך אָפּשטע־לען, כדי מעהר צו באַאָבאַכטען אַ געוויסען פּונקט, און איך זאָג דאָס אונזער אויטאָמאָביל־טרייבער, אָבער ענטוועדער ער פאַר־שטעהט מיר ניט, אָדער ער וויל ניט, און ער טרייבט ווייטער.

אויף איין פּלאַץ, אויף אַ הויכען באַרג, האָבען זיך אונ־זערע אויטאָמאָבילען אָפּעשטעלט. פון דאָרט האָבען מיר געזעהן די גאַנצע שטאָדט ניצע, וואָס ליגט אין אַ טאָל, אין איהר פולען פּראכט און גלאַנץ. ווי אַ פּרעכטיגער אַמפיטעאַטער זעהט די שטאָדט אויס און מען קען גאָר ניט משער זיין וואָס פאַר אַ שעהנע לאַנדשאַפט דאָרט איז.

אָבער, מורי ורבותי, ארץ ישראל האָט אין מיינע אויגען אויסגעזעהן נאָך שעהנער. אַפילו איהרע הויכע, מיט שטיינער באַדעקטע בערג האָבען מיך מעהר באַגייסטערט ווי די „האַרץ" אָדער די „קעניגין" פון דער ריוויעראַ".

אפשר איז דאָס צוליב דעם, ווייל ארץ ישראל איז אונזער אייגענס, און אַן אייגען קינד אָדער אַן אייגענע מאַמע איז באַ־ליבט, מעהר צום האַרצען און זעהט אויס שעהן ווען אַפילו זי איז ניט אַזוי שעהן.

אַ גאַנצען טאָג האָבען מיר דאָרט פאַרבראַכט. באַזוכט אַ סך וויכטיגע פּלעצער, געזעהן דעם פּאַלאַץ פון דעם פּרינץ פון מאָנאַקאָ און דעם פּרעכטיגען בלומען־גאָרטען אַרום און נאָך און נאָך, אָבער, צום באַדויערען, ניט די אידישע שכונה. עס איז געוועזען אַן אויסגעשטעלטער פּראָגראַם און די אידען פון ניצע האָבען אַפּנים ניט געהאַט די זכיה אַז מיר רייזענדע קיין ארץ ישראל זאָלען זיי אָפּשטאַטען אַ וויזיט...

אָבער, ווי איך האָב שוין געזאָגט, האָב איך מעהר־וועניגער ערפאַהרען וועגען די דאָרטיגע אידען פון איינעם, מיט וועמען איך האָב זיך געקענט צוזאַמענריידען, איז יוצא. אַבי ערפאַהרען אַז זיי זיינען ב"ה געזונד און האָבען פּרנסה, איז גענוג.

מען ברענגט אונז אויף אַ פּלאַץ ביים ים. פון ווייטענס זעהט זיך אַ הויכער באַרג און מען דערצעהלט אונז, אַז דער דאָזיגער באַרג איז באַריהמט אַלס דער „זעלבסטמאָרד באַרג". מענשען וואָס פאַרשפּילען זייערע פאַרמעגענס אין דער מאָנטע

קארלאַ קאסינאַ קלעטערען ארויף אויף יענעם בארג און וואַרפען זיך ארונטער אין ים אריין. אַ סך האָבען דאָס שוין געטאָן, און ווער ווייסט וויפיל נאָך עס וועלען דאָס טאָן.

אַ מין עזאָזל. נאָר פון עזאָזל פלעגט מען יום־כפור ארונ־טערשליידערען אַ ציגעלע מכפר צו זיין אויף פרעמדע זינד און דאָ שליידערען זיך ארונטער מענשען אלס זייערע אייגענע כפרות פאַר זייערע אייגענע זינד.

מיר זיינען געקומען אויפ'ן שיף שפעט פאַרנאַכט און דער עולם האָט זיך גענומען מכין זיין פאַר דעם אָוועדיגען ארויס־פאָהר אין דער קאסינאַ.

אַהין איז ניט גלאט מען נעמט און מען זעצט זיך אָוועק און מען פאָהרט. דאָרט איז דאָך אַ פּלאַץ, וואו עס קומען זיך צוזאמען פרינצען און פרינצעסינס, גראַפען און גרעפינס, פיר־שטען און פירשטינס, דארף מען האָבען ספּעציעלע פאָרבאריי־טונגען איידער מען קומט אַהין אריין. מען קען דאָך ניט קומען ווי שלעפּערס און מביש שטעלען די פרינצען מיט די גראַפען מיט די פירשטען.

איז געוואָרען אַ בהלה. מען האָט זיך גענומען פּוצען און סטראָיען אַזוי ווי צו אַ חתונה אָדער אַזוי ווי צו אַ געהויבענעם באָל. ווער עס האָט געהאַט פול־דרעס סוטס, האָט זיי אָנגעטאָן און ווער ניט, האָט זיך געמוזט באנוגענען מיט בגדי שבת אָדער זונטאָג.

און ווייבער און ווייבלאך און מיידלאך האָבען זיך אָנגע־טאָן, אָדער אפשר פארקערט: אויסגעטאָן אין די ענטבלויזעסטע, ארבעללאָזיגסטע און פוס צייגענדסטע וואָס זיי האָבען געהאַט. און האָבען זיך געשמירט און געפּודערט און געליפּסטיקט און געשפּיגעלט אָהן אַ שיעור. אַ שפּאַס, מען וועט האָבען די זכיה צו קומען אין געזעלשאַפט פון פרינצען, גראַפען און פירשטען, דארף מען דאָך זעהן אַז זיי זאָלען האָבען אויף וואָס צו קוקען...

דער סוף אָבער האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז זייער ארבייט איז געווען ארויסגעוואָרפען. זיי זיינען נעבאך געווען דיסאַפּאָינטעט, ענטוישט. די אַריסטאָקראַטיע פון דער קאסינאַ האָט זיך אויף זיי ניט אומגעקוקט, ווייל דאָרט איז מען פאַרנומען און מען

האָט קיין צייט קוקען אויף נשים. דאָרט איז מען אריינגעטאָן אין איין זאך, אין שפּילען רולעטקע, און וועמען ליגט עס אין זינען נאַרישקייטען?

מיר, די „ראָזען־פּאַרטי”, געפיהרט פון דער ראָזען־אַגענטור, זיינען געפאָהרען צו דער קאַסינאָ אין גרויסע פאַרמאכטע אויטאָ־מאָבילען צו עטליכע און צוואנציג אָדער דרייסיג פאַרשוין אין אָן אויטאָמאָביל. מיר האָבען געהאַט צו פאָהרען היבשע עט־ליכע מייל און חברה האָבען זיך אויפ׳ן וועג לוסטיג געמאַכט. מען האָט געזונגען כל נדרי, שושנת יעקב, פאַרשיעדענע לידער, אויך שירי ציון, און מען האָט געפּראַוועט הלצות. מען איז דאָך עפּעס אויפ׳ן וועג קיין ארץ־ישראל, איז מען גוט אויפגעלייגט און עס איז פרעהליך אויף די הערצער.

מיר קומען אַהין אין פּלאַץ — שוין איינמאָל אַ פּלאַץ! אַ פּלאַץ וואָס האַלט אוים די פאַרוואַלטונג פון אַ גאַנצע מדינה׳לע; אַ פּלאַץ וואָס אין כמוהו, וואָס נאָך אַזעלכער איז אויף דער וועלט ניטאָ. איך געה אריין אין הויפּט זאַאל, זיינען דאָרט פאַראַן מענשען לאַלפים. די לאַנגע רולעטע טישען זיינען אַלע באַזעצט ארום און פילע זאָגען „מעמדות”, שטעהען אויף די פים און שפּילען אָדער געמבלען. און גאַנצע מחנות מענשען דרעהען זיך אַזוי ארום, כאַפּען אַ בליק דאָ און דאָרט. און שפּראכען רעדט מען פאַרשיעדענע: רוסיש, דייטש, איטאַליעניש, פראַנצויזיש, ענגליש און אַזוי ווייטער. אין אַלגעמיין זעהט עס אוים, אַז דער עולם איז פרעהליך געשטימט. אָבער ווער קען וויסען וואָס עס טוט זיך ביי אַלעמען אין די הערצער? אפשר זיינען צווישען די לוסטיגע פּנים׳ער אויך פאַראַן אַזעלכע, וואָס טראָגען זיך אום מיט וועהטאָגען אין די הערצער; אפשר זיינען צווישען זיי פאַראַן אַזעלכע וואָס האָבען שוין זייערע פאַרמעגענס גע׳פּטור׳ט און האָבען שוין אין זינען ארויפצוגעהן אויף יענעם באריהמטען בארג, ארונטערוואַרפען זיך און פאַרשלונגען ווערען אין ים?! שווער צו וויסען וואָס ביי אימיצען אונטער׳ן אַרבע כנפות אָדער אונטער דער שטייף־געפּרעסטער העמד טוט זיך.

פאר די וואָס זיינען נייגעריג צו וויסען ווי אַזוי די רולעטע שפּיל געהט אָן, וועל איך עס אָפּמעלדען אין קורצען.

עס שטעהען לאנגע טישען, אין יעדען טיש זיינען פאראן קײלעכדיגע אויסגעשניטענע חללים, אין וועלכע עס זיינען איינגעזעצט בעקענס. אין יעדען בעקען איז אינוועניג ארום און ארום א רינעלע, וואס האט אין זיך גריבלאך. יעדע גריבעלע איז באצייכענט מיט א נומער. צו דעם איז דא א ווייס קײלבעל, וואס ליגט אין דער רינעלע. דאס איז די רולעטע, אין וועמעס הענד, אזוי צו זאגען, עס ליגט דער שיקזאל פון די שפילער.

אין בײדע זײטען פון דער רולעטע אין דער לענג פון טיש זיינען פאראן רייהעס מיט נומערען. יעדער שפילער קלייבט זיך אויס וועלכען נומער ער וויל און שטעלט אויף איהם זיין „סטאווקע", ניט ווייניגער ווי צעהן פראנק. ווען די „סטאווקעס" זיינען אויסגעשטעלט, טוט אן אנגעשטעלטער א דריק אן עלעקטרישען קנעפעל און דער בעקען הויבט זיך אן געשווינד דרעהען, דאס קײלעכעל שפרינגט פון איין גריבעל אין דער אנדערער ביז זי פארבלייבט ליגען, און יענער נומער, ביי וועלכען זי בלייבט ליגען, געווינט.

דאס איז אומגעפער אויף אזא אופן, אבער ניט פינקטליך אזוי. עס זיינען נאך דא געוויסע כללים אין דעם, וואס דעם אמת זאגענדיג ווייס איך אליין אויך ניט.

שטעה איך און קוק זיך צו ווי מענשען זיינען פאראינטערעסירט און פארטיפט אין די געמבלינג. זיצען מענער און אנטקעגען זיי זיצט א בילד־שעהנע יונגע דאמע, מיט א פאר אויגען, וואס קענען, דאכט זיך, דורכדרינגען אפילו די הארץ פון פרימסטען חסיד, און זיי, די מאנסבילען, וואס זיצען אנטקעגען, טוען אפילו קיין בליק ניט אויף איהר. מילא איינער — טראכט איך — איז אפשר איהר אייגענער מאן; אבער די אנדערע זיינען דאך פרעמדע, טא ווארום ווילען זיי ניט געניסען די גייסטיגע הנאה פון קוקען אויף א שעהנע אשה? מסתמא — קום איך צום באשלוס — איז דער יצר הרע פון דער רולעטע שטארקער ווי דער ווייבערשער יצר הרע.

איך קוק און באטראכט אן עלטערען מאן מיט פארמאכטע אויגען, די ליפען פארשמאכט עפעס אזוי ווי ביי א שוואכען

אידען אין אַ הייסען יום־כּיפּור צו נעילה. זיצט ער און שרייבט און מעקט און חשבונ'ט אין אַ ביכעלע און אין דער זעלבער צייט רוקט ער די „סטאַוקעס" און קריגט צוריק גאָרניט. וואָס שרייבט ער, וואָס מעקט ער און וואָס חשבונ'ט ער, ווייס איך ניט. אפשר וואַרפט ער עס אַ מין גורל וועלכען נומער ער זאָל שפּילען און דער גורל טרעפט גראָד ניט.

עס איז בכלל אינטערעסאַנט צו זעהן, ווי מען שאַרט דאָרט געלד מיט לאָפּעטעס. מיט עקסטרא לאָפּעטעס, געמאַכט פאַר דיזען צוועק, שאַרען די ממונים די פאַרשפּילטע געלדער צו זיך און די געווינער זייער חלק צו זיך.

און גאַנצע הורבעס מטבעות, אָדער ריכטיגער: „טשיפּס", פאַר וועלכע מען צאָהלט מזומן און מען קריגט מזומן, ווערען אַזוי געשאַרט יעדע ווייל. שווערע טויזענדער ווערען יעדען אָווענד דורכגעשאַרט, און ניט איינער קומט אַהין אַן עושר און געהט אַוועק אַ קבצן.

און דאָס איז נאָך ניט אַלעס. דאָ קען מען פּרובירען מזל פאַר צעהן פראַנק, ניט קיין וואַזשנע מטבע, בסך הכל אַ חשבון פון פערציג סענט. עס איז אָבער דאָרט פאַראַן אַן עקסטרא זאַאַל פאַר גאָר גרויסע געמבלערס, וואו מען שפּילט אין הונ־דערטער און אין טויזענדער, און דאָרט, פאַרשטעהט זיך, פאַלען גאָר שווערע קרבנות, און מאַנכע רייכע ווערען אפשר נאָך רייכער.

מיר זיינען אַוועק פון דער קאַסינאָ ארום האַלבע נאַכט. פאַרטאָג איז אונזער שיף אָפּגעגאַנגען און מיר זיינען ווידער גע־ווען צווישען הימעל און וואַסער און ערוואַרטעט אונזער פינפטען אָפּשטעל אין נעאַפּאָל.

9.

די שטאָדט נעאַפּאָל. — זעה ארץ ישראל און לעב. — גן עדן און גיהנום אין שכנות. — וועזוואַוויום הגדול און ווערזואוויום הקטן. — אַ נאַטור־געשאַפענע שוויץ־באַד. — אַ מחלוקת לשם שמים.

ווען מיר זיינען אויפגעשטאַנען אסתר תענית אין דער פריה האָט זיך אונזער שיף דערנעהנטערט צו נעאַפּאָל, די פּאָפּולערסטע און גרעסטע שטאָדט אין איטאַליען.

אין דרויסען איז געווען שעהן, ווארים און נעאַפּאָל האָט געשיינט אונטער די אָפּשפּיגלונג פון דער ליכטיגער זון.

„זעה נעאַפּאָל און שטארב". אזוי זאָגט אַן אַלטע זאגע, וואָס מיינט אויסצודריקען, אַז נאָכדעם ווי מען זעהט נעאַפּאָל, האָט מען שוין געזעהן דאָס שעהנסטע וואָס די וועלט פארמאָגט און מען קען שוין ניט האָפען צו זעהן עטוואָס שעהנערעס. האָב איך געזעהן נעאַאָפּל און איך זאָג אַז עס לוינט זיך אָסור אַוועקלעגען זיך און שטארבען, ווייל אַ לעבעדיגער מענש קען נאָך האָפען צו זעהן שעהנערס.

פון וואנען זשע שטאַמט עס אָט דער דאָזיגער ווערטעל: „זעה נעאַפּאָל און שטארב"? קען זיין, אַז אמאָל, מיט הונ־דערטע יאָהרען צוריק, איז נעאַפּאָל טאקע געווען אַ מין כלילת יופי, וואָס קיין שעהנערעס איז ניט געווען; אָבער ניט היינ־טיגע צייטען.

און אפשר איז עס וואָס מען רופט דאָ אין אמעריקא: אַ „פּרעס איידזשענסי סטאָרי". אימיצער האָט געוואָלט אַדווער־טייזען די שטאָדט, כדי מענשען זאָלען זיך אַהין ציהען, האָט מען בדרך גוזמא געשאַפען אַזאַ ווערטעל.

און טאָמער בין איך קיין מבין ניט, טאָמער האָב איך ניט דעם ריכטיגען געשמאַק, בין איך אויך ניט שולדיג.

אָבער איך מיין חלילה ניט אַוועקצומאַכען נעאַפּאָל מיט דער האנד און מבטל זיין איטאַליען'ס שטאָלץ. נעאַפּאָל איז ווירקליך שעהן. די שטאָדט און איהר אומגעבונג איז זעהר רייך

אין נאַטור־שעהנקייטען און אין שעהנקייטען געשאַפען דורך די הענד פון קינסטלער און אַרכיטעקטאָרען. דער האַפען, דער אַריינפאָהר אין שטאָדט ביים ים איז פּראַכטפול, אפשר דער שעהנסטער פון אַלע האַפענס, וועניגסטענס פון די וואָס איך האָב געזעהן. אין שטאָדט גופא זיינען אויך פאַראַן געגענדען און פונקטען, אויף וועלכע עס ליגט אַ צויבערהאַפטע שעהנקייט; אָבער צו זאָגען, אַז קיין שעהנערעס איז שוין גאָר אויף דער וועלט ניטאָ — דאָס ניט.

יעדענפאַלס געפעלט מיר ניט דער נוסח. אַן אויסדרוק: „זעה און שטאַרב" אָהן אַ „חס ושלום" אָדער „גאָט זאָל היטען" אָדער „רחמנא לצלן"! דאָס איז עפּעס אַ גוי'אישע מליצה. אַזוי רעדט אַן עם הדומה לחמור. געפעלט מיר טאַקע בעסער ווי אַ איד האָט זיך קלוג אויסגעדריקט: „אָנשטאָט „זעה נעאַפּאָל און שטאַרב" זאָג איך: „זעה ארץ ישראל און לעב". אַזאַ יאָהר מיר ווי ער איז גערעכט.

איך שטעה אויפ'ן דעק און קוק אויף דער שטאָדט מיט די בערג און ווילאַס און פּאַלאַצען אַרום, וואו עס גרינט און עס בלומט, און אין אַ זייט זעה איך דעם וועזואוויוס, דעם גרויסען נאַטירליכען מחבל, וואָס האָט שוין חרוב געמאַכט שטעדט און אין זיינע קאָכעדיגע שפּייעכץ — די לאַווא — אָפּגעקאָכט מענשען לעבעדיגערהייד. קוק איך אויפ'ן רויך, וואָס שפּאַרט אַרויס פון זיין שרעקליכען מויל, און טראַכט ביי זיך:

אַ גן עדן מיט אַ גיהנום אין נאָהענטע נאכבארשאַפט! און עס דאַכט זיך מיר, אַז דער וואולקאַנישער באַרג רעדט ווערטער און בייזערט זיך: „מענשען קינדער, שטאָלצירט ניט מיט אייערע חכמות, וויסענשאַפט און ערפינדונגען. קען ווער פון אייך מיך אָפּהאַלטען, ווען איך פאַל אריין אין גרימצאָרן? קען ווער פון אייך פאַרשטאָפּען מיין מויל, וואָס קען ברענגען פאַרוויסטונג און פאַרניכטונג, ווי איך האָב דאָס שוין ניט איין מאָל באַוויזען?"

„מה אָנו ומה חיינו" — זאָגט צו מיר אַן עלטערער איד, וועלכער האָט וואָהרשיינליך געהאַט אויפ'ן רעיון דאָסזעלבע וואָס איך — „איהר זעהט אָט דעם בערגעל, וואָס רויכערט די ליולקע? אַז ער טוט חלילה אַ שפּיי מאַכט ער אַ תל פון אַלעם אַרום, נו,

דאַרפֿען מיר מענשען ניט זיין געפֿאַלען ביי זיך? מען האָט שוין אויסגעטראַכט כל־ערליי קונצען, מען פֿליהט שוין, מען האָט שוין ראַדיאָ, ניכאַי וואָלט זיך געפֿינען אַ חכם, וואָס זאָל אָט דעם חברה־מאַן פֿאַרשטאָפּען זיין פּיסקאַטש, אַז ער זאָל מעהר ניט קענען שפּייען? ניטאָ נאָך דערווייל אַזאַ חכם".

מיר קומען אריין אין שטאָדט. די ערשטע גאַס איז הויך, אַ סך העכער פֿון דער ים־פֿלעכע און מען קומט אַרויף מיט טרעפּ, שעהן אויסגעאַרבייטע שטיינערנע טרעפּ. מיר מאַכען אַ שטיקעל שפּאַציר און דאַן זעצען מיר זיך אַריין אין אויטאָמאָ־בילען און מען פֿיהרט אונז אָנקוקען נעאַפּאָל.

מיר באַזוכען דעם גרויסען מוזעאום, דעם מוזעאָ באַרבאָ־ניקאָ, ווי די איטאַליענער רופֿען איהם, וואו עס געפֿינען זיך פֿילע אינטערעסאַנטע אַלטערטימער. דאָרט זעהען מיר אַ סך זאַכען, וואָס זיינען געפֿונען געוואָרען אין פּאָמפּעי, די שטאָדט, וואָס דער וועזואוויוס האָט חרוב געמאַכט און פֿאַרשאָטען אין יאָהר 79 נאָך דער קריסטליכער צייט־רעכענונג און איז געלעגען פֿאַרשאָטען אונטער לאַוואַ און ערד אַ חשבון פֿון אַכטצעהן הונ־דערט יאָהר. אַ „גאַיד" פֿיהרט אונז און דערצעהלט אונז און ערקלערט אונז יעדע זאַך. מיר זעהען דאָרט פֿאַרשטיינערטע מענשען, קרבנות פֿון פּאָמפּעי און נאָך פֿילע זאַכען, וואָס רופֿען אַרויס גרויס אינטערעס.

מען פֿיהרט אונז אין די גאַלעריי אומבערטאָ, אַ גרויסער האַנדעלס־פּלאַץ מיט רייכע געשעפֿטען און מאַגאַזינען אונטער אַ וואונדער־שעהנעם גלעזערנעם דאַך. די אַרכיטעקטור פֿון יענעם פּלאַץ איז טאַקע ווירקליך צו באַוואונדערען.

מען פֿיהרט אונז פֿאַרביי פּאַלאַצען און אַלטע געביידעס פֿון אַמאָליגע קעניגע, אויפֿ'ן בערזע־פּלאַץ, און נאָך אין וויכטיגע פּלעצער און מיר זעהען זיך אָן אַזעלכעס וואָס אונזערע אָבות אבותינו האָבען ניט געזעהן.

ווי געזאָגט, איז נעאַפּאָל בכלל זעהר אַ שעהנע שטאָדט. וואָס מיר געפֿעלט אַם בעסטען איז די בוימער און פּלאַנצונגען וואָס מען זעהט ביי די הייזער און אַפֿילו אויף די דעכער.

עס זיינען אין נעאַפּאָל פֿאַראַן שמאָלע געסלאַך, באַוואוינט

פון די אָרימע באפעלקערונג, אָבער ניט אזוי אָרים און אָפּגע־לאָזען און שמוציג ווי אין געגענד פון די איינגעבוירענע אראבער אין אלזשיר. וואָס אנבאלאנגט אונרייניליכקייט זיינען די אראַ־בער פון אלזשיר די טשעמפּיאָנען און איך ווייס ניט אויב עס איז ערגעץ דאָ א ווינקעל אויף גאָט'ס ערד וואָס שטייגט זיי איבער אין דעם.

די אָרימע באפעלקערונג פון נעאפּאָל שנאָרען ניט, רייסען ניט פאַר די פּאָלעס אזוי ווי די אלזשירער. זיי זוכען צו „רייסען א פּאַס" פון טוריסטען, פון מסחר, אָבער ניט פון בעטלען. עס באפאלען אייך פעדלער מיט פּאָטשטערקעס און אנדערע אר־טיקלען און בעטען אומגעהויער גרויסע פּרייזען. זיי האָבען א השגה צו בעטען פאַר אן ארטיקעל פינף, זעקס דאָלאר, און איהר קענט עס קויפען פאר א דאָלאר און אפשר פאר נאָך וועניגער.

די טבע פון בעטען צו הויכע פּרייזען האָבען זיי איבעראל. אזוי זיינען די פעדלער פון אלזשיר, פון ניצע און פון אומעטום. מען קריגט אריין „גרינע", וויל מען פון זיי אָפּלעקען א ביינדעל.

וואָס אנבאלאנגט אידען, פארמאָגט זיי נעאפּאָל זעהר וועַ־ניג. לויט ווי אונזער „גאיד", א דאָרטיגער תושב, און ווי מיר ווייזט אויס, אליין א „יהודי" — כאָטש ער האָט עס ניט גע־וואָלט צוגעבען — האָט מיר געזאָגט, זיינען אין נעאפּאָל פאראַן אינגאַנצען ביי א פינף הונדערט אידישע נפשות. אויב זיי האָ־בען א שוהל אָדער וועלכע עס איז אנדערע אידישע אינסטיטו־ציעס, ווייס איך ניט.

איטאליען בכלל האָט אמאָל געהאט א היבשע ביסעל אידען, צווישען זיי תלמידי חכמים, גאונים, וויסענשאפטס־לייט און דיפּ־לאָמאטען. נעאפּאָל בפרט האָט אויך פארמאָגט אזעלכע. פון יענע זיינען אָבער וועניג־וואָס פארבליבען און זייערע אור־איי־ניקלאך האָבען זיך אזוי איינגעלעבט מיט די איטאליענער, אז זיי לאָזען זיך גאָר ניט דערקענען אלס אידען.

אזוי, האָט מען מיר אינפאָרמירט, איז עס אין נעאפּאָל. אין אנדערע גרויסע איטאליענישע שטעדט איז עס אפשר אנ־דערש. אפילו אין סאמע רוים בין איך געווען אין א גאנץ

שעהנע און גרויסע שוהל, וואָס ווערט אויסגעהאַלטען פון אַלט־געזעסענע איטאַליענישע אידען.

מיר מאַכען אַ רייזע אין אונזערע אויטאָמאָבילען אויסער'ן שטאָדט צום „וועזוואוויוס הקטן".

מיט דעם דאָזיגען טיטול האָבען מיר, אונזער גרופּע אידי־שע טוריסטען, באַטיטולט אַ קליין וואולקאַנישען בערגעל, וואָס געפינט זיך אין אַ ברייטען טאָל, ניט זעהר ווייט פון גרויסען באַריהמטען וועזוואוויוס.

אייגענטליך איז דאָרט פאַראַן נאָך אַ וואולקאַנטשיקעל, גאָר אַ „קאַראַפּוזיקעל", וועלכער שטעהט איינזאַם אין אַ ווינקעל. ער שעמט זיך, אַפּנים, וואָס ער איז אַזוי קליין און שוואַך, האָט ער זיך פאַררוקט אָן אַ זייט און איז כמעט אונבאַמערקבאַר.

פון דעסטוועגען, אָט ווי קליין און אונבאַדייטענד ער איז, וואָלט זיך קיינער ניט געוואונשען אַריינפאַלען אין זיין מויל, וואָס איז נאָך פיל מאָל ערגער ווי אַריינפאַלען אין מויל פון דער ערגסטער אשה רעה...

דער „וועזוואוויוס הקטן" לאָזט זיך הערען און שפּירען פון ווייטענס. מען הערט ווי אין זיין „בויך" קאָכט און מען שפּירט דעם גערוך פון שוועבעל וואָס קומט אַרויס מיט'ן רויך פון זיין „מויל".

מיר דערנעהנטערען זיך צו איהם און מיר פיהלען, אַז אונ־טער אונזערע פיס רודערט זיך און עס דאַכט זיך אונז, אַז אַ היץ כאַפּט זיך אַריין אין אונזערע טריט און פּיאַטעס. אַלע דריקען זיך אַזוי אויס און מאַנכע פון אונזערע נשים האָבען מורא צו געהן ווייטער.

אָבער אונזער פיהרער באַרוהיגט זיי. „ער איז נאָך אַ בייבי, אָט דער וואולקאַן", — זאָגט ער. — „אפשר אַן אור־אור־אייניקעל פון גרויסען וועזוואוויוס, און עס איז ניטאָ וואָס מורא צו האָבען. איהר קענט צוגעהן גאַנץ נאָהענט, אויף מיינע אחריות".

„שרעקט זיך ניט", — רופט זיך אָפּ אַ איד פון אונזער חברותא — „דער זכות פון ארץ ישראל, וואוהין מיר פאָהרען, וועטביישטעהן, אַז עס וועט אונז קיין בייז געשעהן".

מיר געהען צו גאַנץ נאָהענט. מיר באקוקען איהם, דעם קליינעם חברה־מאַן, וואָס קאַכט און רוישט אָהן אַ שיעור. איך דערלאַנג מיט אַ שטעקען אין דער הויך צום קראַטער, ברעך אָפּ אַ היבשע שטיקעל געשמאָלצענע ווי פייער זודיגע לאַווא און איך און אַנדערע נעמען עס נאַכהער צו שטיקלאַך אַלס אָנדענקונג.

מען פיהרט אונז אין אַ טערקישע באָד, אַ שוויץ־באָד גע־שאַפען פון דער נאַטור אין אַ לאַנגע און ברייטע הייל אין אַ שטיינערנעם בארג.

מיר ווארפען ארונטער די רעק. מיר כאַפּען זיך אַהין אריין, אָבער די היץ — כאָטש אַ געשמאַקע און אַנגענעמע — איז צו שטאַרק און מען קען דאָרט לאַנג ניט פאַרבלייבען, און מיר קומען באַלד ארויס אויסגעווייקט אין שוויים.

מען דערצעהלט אונז, אַז רהומאַטיזם לײַדענדע ווערען קור־רירט, ווען זיי שוויצען זיך מעהרערע מאָל אוים אין יענער שוויץ־באָד. איז אַ חידוש, וואָס אַזאַ קור־פּלאַץ איז הפקר און די שטאָדט אָדער דער שטאַאַט אָדער פּריוואַט־אונטערנעמער זוכען ניט צו מאַכען דערפון פּראָפיטען.

אַזוי ווי עס איז געווען אסתר תענית און מאַנכע פון אונ־זער גרופּע האָבען געפאַסט און זיך געאיילט צו קומען „אַהיים" צו מנחה, האָבען מיר מקצר געווען, שוין מעהר ערגעץ ניט געפאָהרען און ניט געגאַנגען און זיך אומגעקערט צוריק צום שיף.

עס איז נאָך געווען גענוג צייט פאַר דאַוונערס צו דאַוונען מנחה און לייענען „ויחל" און ניט דאַוונערס האָבען נאָך ביז דער מגילה געקענט מאַכען אַ פּינאַקעל.

צו דער מגילה האָבען מיר געהאַט גאָר אַ גרויסען עולם. מענער, פרויען און קינדער פון אַלע קלאַסען, אפילו „האַי טאָן" אידען פון ערשטען קלאַס זיינען אויך געקומען צו „אָבזווירווען" דעם פּורים, און אונזער צייטווייליגער מקום להתפּלל איז פאַר־וואַנדעלט געוואָרען אין אַ ריכטיגען בית המדרש אָדער קלויז אין אַלע פּרטים, מחמת עס איז אויך פאָרגעקומען אַ מחלוקת און עס האָט אפילו געהאַלטען ביי פּעטש — אַן עכט־אידישער בית המדרש אָדער שוהל־מנהג בכל תפוצות ישראל...

און צוליב וואָס איז עס געווען? צוליב המנ׳ען, ימח שמו וזכרו זאָל ער ווערען.

די ערשטע צוויי קאַפּיטלאך פון דער מגילה איז אָפּגע־גאַנגען גלאַט. דער בעל קורא האָט געלייענט און דער עולם האָט זיך צוגעהערט, שאַ, שטיל, פיין, אָהן וועלכע עס איז שטערונג. געקומען אָבער צום דריטען קאַפּיטאַל, וואו המנ׳ס טרפה׳נער נאָמען ווערט דערמאָנט, איז געוואָרען אַ סומאַטאָכע, אַ מהומה. יונגוואַרג און אויך עלטערע מענשען האָבען זיך, ווי דער מנהג איז, געוואָלט אָפּרעכענען מיט׳ן צורר היהודים, און ווען דער בעל־קורא האָט ארויסגעבראכט פון זיין מויל דאָס וואָרט „המן", האָט מען געקלאַפּט, ווער מיט אַ גראַגער, וואָס מען האָט מיט זיך גענומען פון דערהיים, ווער מיט אַ שטעקען, ווער מיט אַ פלאַש און ווער מיט אַנדערע קלאַפּערגעצייג.

האָט עס דער בעל קורא ניט געוואָלט ליידען און ער האָט אויך געהאַט אַנדערע גוטע און פרומע לייט אויף זיין צד, וועלכע האָבען גע׳טענה׳ט, אַז דאָס איז אַ חילול השם. עס זיינען פאַ־ראַן אַזוי פיל גוים אויפ׳ן שיף, דאַרפען זיך אידען פארהאַלטען אַנשטענדיג און ניט מאַכען קיין גערודער.

האָט דער בעל קורא פּרובירט מבליע זיין די „המנ׳ס", אָפּ־כאַפּען דאָס וואָרט; אָבער עס איז איהם ניט געלונגען. חברה האָבען געהאַלטען אַן אויג אויף דעם חברה־מאַן, אויף המנ׳ען, און מען האָט איהם ניט דורכגעלאָזען אָהן קלעפּ.

עס האָט ניט געהאָלפען דעם בעל קורא׳ס „נו, אָ"; עס האָט ניט געהאָלפען דאָס בייזערען זיך פון זייטיגע מענשען; עס האָבען ניט געהאָלפען די סטראַשונקעס פון אַ רב, אַז מען איז חס ושלום ניט יוצא מיט דער מגילה, ווייל דער קלאַפּער־צד איז געווען פאַר׳עקשנ׳ט און עס האָט זיך געטאָן צו דער מגילה אַזוי ווי צו כפּרות.

דער הויפּט קלאַפּער איז געווען אַן אַלטער איד, וועלכער האָט פאַר קיין פאַל ניט געוואָלט נאָכגעבען, אפילו ווען דער בעל קורא איז אריין אין אַזאַ הקפדה, אַז ער האָט איבערגע־לאָזט די מגילה מיט המנ׳ען מיט זיינע בנים און איז אוועק פון „שלחן".

דער אַלטער האָט גע׳טענה׳ט, אַז אַ אידישער מנהג איז אַ תורה און מען טאָר עס ניט מבטל זיין. אלא, די גוים? זיינען זיי דאָך ענגלענדער אָדער אַמעריקאַנער און המן איז דאָך גע־ווען פון פרס, פון מדי, פון הודו, פון כוש — דער שוואַרצער יאָהר ווייסט איהם, טאָ וואָס איז דאָ זייער עסק אַז מיר קלאַפּען איהם?

האָבען גוטע און פרומע לייט דעם אַלטען געוואָלט שלאָגען אָדער ארויסוואַרפען און עס איז געוואָרען אַ ריכטיגע מחלוקת לשם שמים, וואָס האָט פאַרלענגערט דעם תענית פון די פּאַס־טערס.

ענדליך האָט זיך דער בעל קורא געלאָזט איבערבעטען, האָט פאַרענדיגט לייענען די מגילה און אַלע בכנופיא האָבען געזונגען „שושנת יעקב״.

פאָרט אידען. אָט צוקריגט מען זיך און אָט בעט מען זיך איבער.

10.

די אויסגעגראָבענע פּאָמפּעי. — אַ מוסר השכל פון דער אַמאָל פאַרשאָטענער שטאָדט. — די סודות־שטיבעל אין פּאָמפּעי. — באַצאָהלט שטראָף פאַר אַ פּוס. — שמחת פורים אויף דער שיף.

אויף מאָרגען, פורים, פאָהרען מיר ארוים אָנקוקען פּאָמפּעי. עס זיינען מיט אונז אויפ׳ן שיף געווען אידען, וואָס האָבען אַלעם מבטל געווען, אַלעם אוועקגעמאַכט מיט דער האַנד. זיי האָבען אין קיין זאַך קיין אינטערעס ניט געהאַט און אַלעם איז ביי זיי געווען: עט, גאָרניט מיט גאָרניט. עס האָט זיי גאָר קיין חשק גענומען ארויסצופאָהרען זעהן עטוואָס נייעס, עטוואָס שעהנעס און טשיקאַווען, און זיי זיינען פאַרבליבען אויפ׳ן שיף.

פּאָמפּעי אָבער האָבען אַפילו אַזעלכע בטלנים אויך געוואָלט אָנקוקען. אַ שטאָדט וואָס האָט געהאַט אַזאַ סוף ווי סדום און

עמורה; א שטאָדט, וואָס איז אַזוי געטראָפֿען געוואָרען פון גאָט'ס צאָרן, האָבען אַלע צוגעגעבען, אַז עס איז ווערט צו זעהן.

א אינגעל, וואָס דער מלמד זיינער שמייסט איהם אָפּ, איז גערן צו זעהן נאָך א געשמיסענעם. אַזוי איז אפשר מיט אונז אידען אויך. מיר האָבען שוין גענוג געליטען פון חרבנות, ליגט עס אין אונזער נאַטור, אַז מיר האָבען עפּעס א שטיקעל טרייסט, ווען מיר זעהען אַלטע חורבנות אויך ביי אַנדערע.

דאָס איז אפשר א כאַראַקטער־שטריך ביי מענשען, און דאָס האָט ערוועקט דעם חשק ביי די אָפּגעשטאַנענע צו וועלען באַזוכען די פון אונטער דער ערד אויסגעגראָבענע שטאָדט.

מאַכט צו מיר א איד א פרומאַק בזה הלשון:

„אַלעס, וואָס איהר האָט ביז איצט געזעהן, איז הבל הבלים, אַפילו קיין שמעק טאַבאַק ניט ווערט. פּאָמפּעי, זעהט איהר, איז שוין עפּעס אַנדערש. דאָס דאַרף א איד זעהן, דאָס איז א מצוה צו זעהן, מחמת דערפון קען מען זיך אָראָפּנעמען א מוסר און זיך איבערצייגען אַז עס איז פאַראַן א שופט ומנהיג, וואָס קען מיט איין בלאָז חרוב מאַכען שטעדט און אַפילו גאַנצע מדינות".

ווייס איך ניט, אויב יענער פרומער איד איז טאַקע גערן געוועזן צו זעהן פּאָמפּעי, כדי אָראָפּצונעמען א מוסר און נאָך פרימער ווערען, אָדער דער אינסטינקט האָט איהם געצויגען דערצו, ווייל דער געשמיסענער וויל זעהן נאָך א געשמיסענעם...

סאַי ווי סאַי, מיר פאָהרען אריין אין נעאַפּאָל, פון דאָרט מיט אויטאָמאָבילען צו דער באַהן און ווייטער מיט דער באַהן קיין פּאָמפּעי.

אין דרויסען איז שעהן, די זון לייכט און וואַרימט און עס שמעקט מיט זומער. מיר האָבען צו פאָהרען בערך א שטונדע צייט. דער צוג יאָגט זיך ניט. לויפט לאַנגזאַם און מיר האָבען צייט צו באַאָבאַכטען אַלעס אויפ'ן וועג.

מיר פאָהרען פארביי שעהנע וויינגערטנער, וועלכע גרינען און בליהען און גיבען ארוים געשמאַקע און אַנגענעמע ריחות. מיר קוקען דורך די פענסטער און מיר האָבען דערפון א נחת־רוח.

אין גיכען — טראַכט איך ביי זיך — וועל איך האָבען די

זכיה צו זעהן אידישע וויינגערטנער אין ארץ ישראל, און יענע — שטעל איך מיר פאָר — זיינען שעהנער, פרעכטיגער און באַחנ־טער ווי די וואָס איך זעה אין איטאַליען.

עס איז דאָך נאַטירליך, אז מען זאָל אייגענס פאָרשטעלען אין אַ בעסערע און שעהנערע ליכט ווי פרעמדעס.

פּלוצלונג הייסט אונז אונזער „גאַיד", וואָס פאָהרט מיט אונז, אז מיר זאָלען ווענדען אונזערע בליקען לינקס. און וואָס זעהען מיר דאָרט? מיר זעהען אַ גאַנץ היבשען שטח, באדעקט מיט גרויע צושמאָלצענע און פארדאַרטע לאַוואַ, וואָס איז דאָרט פארבליבען פון אַ וואולקאַנישען אויסברוך פון ועזואוויוס. דער צוג געהט גאַנץ לאַנגזאַם און מיר האָבען ביכולת צו באַאָבאַכטען די געגענד גאַנץ געגוי. וואָס פאר אַ מאָדנער קאָנטראַסט! רעכטס איז די נאַטור לעבעדיג, עס זעהט אויס ווי די ביימער און וואַקסונגען זינגען שירה, און לינקס איז טויט, קיין לעבען, קיין גרעזעלע, אַ בית עולם, אויף וועלכען אַ קליינער טייל פון דער ערד גופא איז באַגראָבען אונטער אַ גרויסע, מאַסיווע מצבה פון אַ געמיש פון ערד, שטיינער און שוועבעל.

מיר קומען אָן צו פּאָמפּעי און מיר קומען אריין אין שטאָדט דורך אַן ארק, דורך אַ טויער, אונטער די פיהרערשאַפט פון אונ־זער גאַיד.

מיר טרעפען דאָרט נאָך פילע טוריסטען פון אַנדערע אַגענ־טורען. און ווען די געביידעס וואָלטען ניט געווען קיין חורבות, וואָלטען מיר געקענט מיינען, אז מיר שפּאַצירען אום אין אַ גוט־באַפעלקערטער שטאָדט.

די גאַסען זיינען גאַנץ שעהן אויסגעלעגט, לאַנג און ניט שמאָל, און געפלאַסטערט מיט שטיינער, אָבער די טראָטואַרען זיינען הויך. ארונטערצוקומען פון אַ טראָטואַר אין גאַס, מוז מען מאַכען אַ גאַנץ היבשען שפרונג, און זיין אין סכנה אז מען זאָל חלילה די פיס ניט צוברעכען.

דערפאַר זיינען דאָ און דאָרט אויסגעלעגט שטיינער אַזוי ווי טרעפּ און דאָס מאַכט לייכטער אריבערצוגעהן פון איין זייט גאַס צו דער צווייטער.

די הויפּט־גאַס פון דער אויסגעגראָבענער שטאָדט איז די

הערקולאַנעאום־גאַס. הערקולאַנעאום איז אויך געווען אַ שטאָדט, וואָס איז פאַרשאָטען געוואָרען צוזאַמען מיט פּאָמפּעי, אָבער יענע ליגט נאָך אונטער דער ערד. פּאָמפּעי איז נאָך אויך ניט אינגאַנצען אויסגעגראָבען, כאָטש מען ארבייט שוין אויף דעם היבשע עטליכע צעהנדליג יאָהר.

מיר שפּאַצירען איבער דער הויפּט־גאַס, איבער דער בראָדוויי פון פּאָמפּעי, און פון צייט צו צייט געהען מיר ארונטער אין גאַסען, וואָס שניידען דורך די הויפּט־גאַס. אין מאַנכע פלעצער איז זעהר שווער צו געהן, ווייל די שטיינער זיינען ניט קיין גלאַטע און אָפּט גריבער צווישען איין שטיין און דעם אַנדערען. אָבער פאַר די, וואָס זיינען פויל אויפ'ן גאַנג, זיינען פאַראַן איטאַליענער מיט טראָג־בעטלאך, וואָס זיינען פאַר אַ געוויסע מטבע גרייט צו טראָגען דעם שווערסטען מענשען.

מיר זעהען האַלב־חרוב'ע פּאַלאַצען און טעמפּלען. אין מאַנכע זיינען נאָך די ווענד כמעט גאַנץ, נאָר די דעכער פעהלען, און אין מאַנכע זיינען נאָך אַ טייל פון די אמאָליגע דעכער אויך פאַראַן, און פון אַנדערע איז בלויז דאָ אַ נשאר פון זיילען און באַלקענס.

אין מאַנכע געביידעס, אמאָליגע וואוינונגען פון רייכע לייט אָדער הערשער, זיינען דאָך אפילו די דעקאָראַציעס פאַרבליבען, און מען זעהט דאָרט גאַנץ שעהנע מאַהלערייען.

בכלל איז דאָרט פאַראַן אַ סך נשאר פון עכט־שעהנע און קינסטלערישע אַרכיטעקטור, געבויט פון ציגעל אָדער שטיינער. איבערהויפּט פון די חורבות פון די טעמפּלען קען מען משער זיין, וואָס פאַר אַ ריזיגע, גרויסאַרטיגע געביידעס זיי זיינען געווען.

מען ציינט אונז אָן אויפ'ן ראַטהויז, וואו די שטאָדטישע געזעצגעבענדע מאַכט פלעגט אָפּהאַלטען איהרע פאַרזאַמלונגען. מען צייגט אונז אויף קהל'שע באָד־הייזער, וואו עס זיינען נאָך פאַרבליבען שטיינערנע וואַנעס און אַנדערע איינריכטונגען. מען פיהרט אונז אריין אין אַ בעקעריי און מיר זעהען שטיינערנע דייזשעס און מולטערס און אויך די אויוועס, ברייטע, טיפע אויוועס, אין וועלכע מען פלעגט באַקען מיט ניינצעהן הונדערט אָדער צוויי טויזענד יאָהר צוריק.

מען פיהרט אונז אין דעם פּלאַץ, וואו עס איז אַמאָל געווען דער האנדעלס־צענטער פון שטאָדט, און וואו עס שטעהען נאָך געביידעס, וועלכע זיינען פאַר דעם חורבן פּאָמפּעי געווען פאַר־נומען מיט גרויסע געשעפטען. מען ברענגט אונז אויפ'ן טעאַ־טער־פּלאַץ. א גרויסער, פרייער שטח, וואו עס געפינען זיך צוויי האַלב חרוב'ע אַמפיטעאַטערס, גאָר ניט וויט איינער פון אנדע־רען. אביסעל ווייטער שטעהען די באַראַקען, וואו עס האָבען געוואוינט די גלאַדיאַטאָרען, די שווערד־קעמפער, וואָס פלעגען אַמוזירען דעם עולם.

אזוי שפּאַצירען מיר דורך גאַסען און געסלאַך; מיר שטע־לען זיך אָפּ אויף שעהנע, ברייטע סקווערס ארומגערינגעלט מיט האַלב־חרוב'ע טעמפּלען אָדער אנדערע וויכטיגע געביידעס. און דער „גאַיד" האָט איבעראַל עפּעס צו זאָגען, עפּעס צו דערצעהלען. דאָ איז דאָס, דאָ איז יענעס, און עס איז אינטערעסאַנט צו הערען און זעהן.

און דעם משחית, דעם וועזואוויוס, וואָס האָט מיט אַריבער אַכטצעהן הונדערט יאָהר צוריק פאַרפלייצט די שטאָדט מיט קאָ־כיגע לאַווא, זעהט מען פון אַלע פּונקטען פון פּאָמפּעי. ער שטעהט מיט שטאָלץ, דער פייער־שפּייענדער בארג, ווי איינער רעדט „זעהט, מענשען, וואָס איך האָב אמאָל אויפגעטאָן און האָט דרך ארץ פאַר מיר".

מיר זיינען שוין אויסגעמאַטערט. די פיס ווילען שוין כמעט ניט דינען. אָבער אונזער „גאַיד" ערמוטיגט אונז: „קומט, — זאָגט ער, — איך וועל אייך צייגען דאָס שענסטע, דאָס בעסטע און דאָס אינטערעסאַנטסטע אין פּאָמפּעי, אָבער בלויז מענער קענען עס זעהן, קיינע פרויען".

ווערען שוין אַלע נייגעריג, אי די מאַנסבילען, אי די וויי־בער, די ווייבער אפשר נאָך מעהר ווי די מאַנסבילען, און מען לאָזט זיך געהן.

קומען מיר צו א שטיבעל, דוקא כמעט א גאנצע מיט א דאַך, מיט אַלעמען און מיט א שלאָס אויפ'ן טיר. דאָרט שטעהט א שומר און ווען מיר קומען צו עפענט ער די טיר און ערלויבט

די מענער אריינקומען אינוועניג; די פרויען אָבער לאָזט ער טאַקע ניט אריין.

„דאָרט זיינען דאָ אַ סך מיוז", — שפּאַסט אונזער „גאַיד".

— דערפאַר לאָזט מען דעם שוואַכען געשלעכט אַהין ניט אריין, ווייל מען וויל ניט אַז זיי זאָלען זיך איבערשרעקען".

און וואָס איז דאָרט אין אמת'ן? טפו זאָלען זיי ווערען! מען זאָגט יאקבי, אַז אַמאָל, ווען פּאָמפּעי איז געווען אַ לעבע־דיגע שטאָדט מיט לעבעדיגע מענשען, איז דאָרט געווען אַ הייזעל פון יענע הייזלאַך — דאָס אַלעס. איז דאָך די קשיא: מאַי קאָ משמע לן? וואָס פאר אַ חידושים ציינט מען דאָ אונז? מיר ווייסען אַליין, אַז די רוימער אָדער גריכען, וואָס האָבען באוואוינט פּאָמפּעי, זיינען ניט געווען קיין פרושים, דאַרף מען אונז עס איבערצייגען? טפו זאָלען זיי ווערען נאָך אַמאָל.

מיר לאָזען זיך צוריק צום אריינגאַנגס־טויער. מען פיהרט אונז אריין אין אַ געביידע, וואו אונטען אין קעלער ליגען הוי־פענס ביינער פון מענשען. אַ גאַנצע פאַמיליע וואָס האָט קיין צייט געהאַט צו ראַטעווען זיך בעת די שרעקליכע קאַטאַסטראָפע, איז דאָרט אומגעקומען.

אין איין פּלאַץ זעהען מיר אַ פארשטיינערטען הונד, וועל־כער האָט פארלאָרען זיין הינטישען לעבען באוואַכענדיג די הויז פון זיין ווירט.

מיר באזוכען דעם קליינעם מוזעאום ביים אריינגאַנג צו פּאָמפּעי, וואו עס געפינען זיך איינינע פארשטיינערטע קערפּערס, כלים און אַנדערע זאַכען, וואָס זיינען געפונען געוואָרען אין דער אויסגעגראָבענער שטאָדט, און מיר קעהרען זיך אום צוריק אַהיים — צום שיף.

אויפ'ן וועג צוריק האָט פּאַסירט אַ שטיקעל אינצידענט, וואָס האָט אונז אַביסעל לוסטיג געמאַכט לכבוד פורים.

אַ יונגערמאַן, אַ וואוילער יונג, אַ זינגער און אַ היבשער הוליאַק, האָט זיך אין וואַגאָן געלאָזט וואוילגעהן און זיך צו־שפּרייט אַזוי ווי ביים טאַטען אין ווייגגאָרטען. ער איז געזעסען אויף אַ בענקעל און אויסגעצויגען אַ פוס אויפ'ן אַנטקעגענדיגען בענקעל. איז אריינגעקומען דער קאָנדוקטאָר און האָט אויפגע־

עפענט זיין איטאַליענישען פּיסק מיט אַזעלכע קולות, אַז מיר זיינען אַלע צושראָקען געוואָרען. „טעני לירי!" — האָט ער געשריען און געציינט אַלע צעהן פינגער פוןביידע הענד. מיר האָבען זיך אָנגעשטויסען, אַז ער מיינט צו זאָגען, אַז במדינת איטאַליען קאָסט אַזאַ פאַרגעניגען צעהן לירעס (בערך 50 סענט). דאָס הייסט, אַז מען מוז פאַר אַזאַ אַמעריקאַנער חוצפה באַצאָהלען שטראָף.

האָט מען גערופען דעם „גאַיד" ער זאָל דינען אַלס דאָל־מעטשער, און עס האָט זיך ארויסגעציינט, אַז דאָס איז טאַקע דעם קאָנדוקטאָר'ס כונה.

מילא, איז באַצאָהלען מוז מען דאָך. מען קען דאָך ניט געהן געגען די חוקי המדינה. די פראַגע איז אָבער געווען ווער זאָל באַצאָהלען? אונזער אַגענט, וועלכער האָט שטענדיג גע־זוכט צו באַשיצען זיינע מענשען, האָט געשריען, אַז דער „גאַיד" איז דער שולדיגער אין דעם, מחמת ער האָט געדאַרפט מכריז ומודיע זיין, אַז דאָס און דאָס מעג מען און דאָס און דאָס טאָר מען ניט. פון וואַנען זאָל אַן אַמעריקאַנער וויסען, אַז מען טאָר ניט אויסציהען די פיס? איז געוואָרען אַ הייסע דעבאַטע. דער קאָנדוקטאָר האָט זיך געקאָכט אין איטאַליעניש, דער „גאַיד" האָט געבעבעט אַ געבראָכענעם ענגליש און מיר זייטיגע מענשען האָ־בען זיך אַמוזירט.

דער סוף איז געווען, אַז באַצאָהלט די שטראָף האָט דער „גאַיד", אָבער דער יונגערמאַן האָט איהם דעם האַלבען דאָלאַר אומגעקערט.

סאַי ווי סאַי האָבען מיר די גאַנצע וועג געהאַט צו שפּאַסען און צו וויצלען זיך אויפ'ן חשבון פון דעם יונגען מאַנ'ס פוס, וואָס איז טייערער געוואָרען מיט פופציג סענט, און עס איז געווען פרעהליך לכבוד פּורים.

אָבער דעם עיקר שמחת פורים האָבען מיר געהאַט שפּעטער אויפ'ן שיף נאָך דער פורים'דיגער סעודה, צו וועלכע דער „משגיח" אָדער דער אויפזעהער איבער דער „כשר קיטשען" האָט ניט פאַרגעסען מזכה צו זיין דאָס פאָלק ישראל אויף דער „מאָ־רעטאַניא" מיט המן־טאַשען.

די המן־טאַשען זיינען אַפילו ניט געווען שטאַרק געראָטען, אָבער אַבי דריי־שפּיציג. מען קען זאָגען: אַ זכר להמן־טאַשען, ניט מעהר, און פאַר אַ נויט האָט מען אפשר געקענט יוצא זיין מיט זיי אַלס אַ הקדמה צו דער אמת'ער פּורים'דיגער הוליאַנקע, וואָס איז נאָכהער געקומען.

נאָכ'ן עסען האָט זיך דער אידישער עולם פאַרזאַמעלט אין דעם מקום להתפלל און מען האָט געהוליעט כאשר הוליאַנו אבותינו אין די היימישע שטעדטלאַך מיט פילע יאָהרען צוריק.

מר. בעני מאָסקאָוויץ, אַ איד פון אַטלאַנטיק סיטי, האָט די שמחה פינאַנסירט. ער האָט צוגעשטעלט אַ שנעפּסעל, ביר און סאָדע־וואַסער על חשבונו, און עס איז געווען והשתיה כדת. און קיינע הוליאַקעס האָבען ניט געפעהלט. האָט מען געהוליעט, אָבער שעהן, אידישלאַך געהוליעט. מען האָט געזונגען פאַרשיידענע שירים, מען האָט געפּראַוועט הלצות, מען האָט געזאָגט פּורים'דיגע „תורה" און מען האָט געטאַנצט פאַרשיידענע כשר־טענץ גאָר אויף אַן עכט־חסידישען שטייגער.

אַפילו פּורים־שפּילער זיינען אויך געווען. אַ פּאָר יונגע־לייטלאַך האָבען זיך פאַרשטעלט פאַר מיידלאַך און עקסטרעם־פרומע אגודה'ניקעס האָבען מיט זיי געטאַנצט מצוה־טענץ.

מיינער אַ לאַנדסמאַן, ר' מאיר ליב עפּשטיין, איינער פון די אַלטע הוליאַקעס פון אונזער שטעדטעל, וועלכער איז מיט אונז געפאָהרען קיין ארץ ישראל, האָט אַ היבש ביסעל ביינעטראָגען צו דער שמחה. ר' מאיר ליב עפּשטיין איז אומבאַשריען אַ איד אַ זקן, און ער האָט מיט זיין טאַנצען אין ביוש געשטעלט די יונגע טענצער.

דער גרעסטער הוליאַק פון אַלע הוליאַקעס איז געווען ר' יצחק אייזיק וויינשטאָק, אַ ירושלים'ער איד, אַ משולח פון בית יתומים דיסקין. דער איד — קיין בייז אויג זאָל איהם ניט זיין — האָט ממש שטונדען נאָכאַנאַנד געזונגען שירים און לידער אין העברעאיש און אין אידיש, און עס איז געווען צו באַוואונדערען ווי אַזוי ער האָט אויסגעטראַכט און אויסגעפלאָכטען נייע גראַמען און פערזען, אין דער שטיקעלע צייט וואָס דער „באָר" האָט אַ ביסעל צוגעזונגען.

עס איז כדאי צו דערמאָנען, אַז מיט דעם ר׳ יצחק אייזיק, וואָס האָט זיך אַזוי לוסטיג געמאַכט, האָט זיך נאָכהער אָפּגע־שפּילט אַ טראַגעדיע, וואָס האָט צובראָכען אַלעמענס הערצער.

דער איד איז געפאָהרען אַהיים צו זיין פאַמיליע אין ירושלים, וואו מען האָט אויף איהם געוואַרט צו פיהרען אַ זוהן צו דער חופּה. לסוף האָט מען איהם ניט געלאָזט לאַנדען, ווייל זיין פּאַספּאָרט איז געווען עפּעס ניט אין אָרדנונג, און מען האָט איהם מיט דערזעלבער שיף צוריקגעשיקט. נאָך שווערע מיה און קאָסטען האָט מען איהם שפּעטער ארונטערגענומען אין אַלעקסאנדריא, שוין נאָך זיין קינד׳ס חתונה.

מען האָט אָפּגעהוליעט ביז שפּעט נאָך האַלבע נאַכט און ניט איך און ניט אַנדערע געדענקען אַזאַ שמחת פּורים ווי מיר האָבען געהאַט אויפ׳ן שיף צווישען הימעל און וואַסער.

11.

אַ שבת־פּראַגע. — קבלת פּנים פון די גריכען. — אַ טראַגעדיע מיט לופט־פליהער. — קעניג׳ס פּאַ־לאַץ מיט צובראָכענע שויבען. — אַלטע חורבות. אַ נחמה וואָס איז קיין נחמה. — אין אידישען קוואַרטאַל.

דאָס איז געווען נאָך איידער די „מאַרעטאַניא״ האָט דער־גרייכט נעאַפּאָל, ווען אַ נייע דעבאַטע האָט זיך אויפגעהויבען צווישען אונזערע אידישע רייזענדע.

שוין בערך צוויי וואָכען אויפ׳ן שיף, האָט מען שוין אויס־גערעדט, אויסגעשמועסט און אויסגעדיסקוטירט הרים וגבעות. אַפילו מאַנספאַרשוינען האָבען שוין דורך דער צייט אויסגעבאַ־לאַקעט מעהר ווי ניין מאָס. וועגען וואָס האָט מען שוין ניט גערעדט? ארומגערעדט אמעריקאַנער פּאָליטיק, ארץ ישראל פּאָ־ליטיק; ארומגעשמועסט דעם ענין פון רבנות, חזנות, גבאות, שמשות, און וואָס ניט? האָבען זיך אידען עפּעס אָנגעהויבען

פיהלען מאנאטאן, לאנגווייליג. ניטא עפעס קיין נייע פראגע, קיין פרישע פראבלעמע, אין וועלכע צו עוסק זיין זיך, עפעס דעבאטירען און האבען ויכוחים.

האט דער וואס אין הימעל ארייגעגעבען א פאר אידען אן אידעע און זיי האבען אויפגעהויבען א שפאגעל־נייע פראגע וועלכע איז נאך ניט באריהרט געווארען — די פראגע פון לאנ־דען אום שבת.

נאך מיט וואכען אדער אפילו מיט מאנאטען פריהער איי־דער די „מארעטאניא" איז אפגעפאהרען, איז איהר מארשרוט שוין געווען אויסגעשטעלט און באשטימט, אז אין דעם און דעם טאג, אין דער און דער צייט וועט די שיף אנקומען אהין און אהין, און אזוי כסדר די גאנצע רייזע. אין חיפה, איז געווען באשטימט, וועט די שיף ארייננקומען שבת, דעם צעהנטען מארטש, אום צעהן דעם זייגער אין דער פריה. גוי'אישע קעפ, וואס ווייסען זיי פון קדושת שבת?

זיינען אבער געווען אידען אזעלכע, וואס דאס איז ביי זיי געווען כמעט אן אפהאלט. פאהרען לכתחילה מחלל שבת זיין, און נאך וואו, אין דער ארץ הקדושה, לוינט זיך ניט דער גאנצער עסק. האט מען דערלאנגט א בקשה צו דער שיפס קאמפאני, אז זי זאל זיי, די גוטע און פרומע לייט, און אנדערע אידען ערלויבען פארבלייבען אויפ'ן שיף ביי חיפה ביז שבת נאכט. האט די קאמפאני געענטפערט: „אך, בכבוד גדול. איהר וועט ניט וועלען לאנדען אום שבת, וועט איהר זיך געזונטערהייד זיצען אויפ'ן שיף, און מיר וועלען אייך געבען וואַרעמעס און שלש סעודות, אבי פאהרט". וואס דען, צוליב אזא קליינינגקייט וועט זי ארויסלאזען קאסטאמערס?

איז דאך גוט. האבען זיך אבער פאהרענדיג מיישב געווען א פאר אידען, אז דאס טויג ניט. אמת טאקע, פרומע כשר'ע אידען וועלען זיך באנוצען מיט דער פריווילעגיע און וועלען ניט לאנדען אום שבת. וואס אבער וועט זיין מיט יונגאטשעס, וואס וועלען דוקא וועלען ארונטערגעהן פון שיף און ניט ווארטען ביז נאך הבדלה? ערשטענס, וועלען זיי דאך דערמיט „טמא" מאכען די אדמת הקודש; והשנית, איז דאך „ישראל ערבין זה

בזה״, אידען זיינען פאראנטוואָרטליך איינער פאר׳ן אנדערען, און איין איד מוז דעם צווייטען אָפּהיטען פון א חטא.

האָבען עס יענע פאר אידען פאָרגעבראכט פאר דער „מאסע״ און עס האָט זיך געעפענט גאָר א נייע וועלט מיט נייע דיס־קוסיאָנען, דעבאַטעס און פּלפּולים פון לומדים און צובאָמקע־גישען פון פּראָסטע חי וקים׳ס.

הכלל, איז געווען לעבעדיג. טעג און אָווענדען האָט מען וועגען דעם גערעדט. די האָבען גע׳אסור׳ט און די האָבען מתיר געמאכט און גאָר אנדערע האָבען זיך גלאט אויסגעלאכט פון גאנצען עסק. עס האָבען אויפ׳ן שיף ניט געפעהלט קיין יונגא־טשעס אזוי ווי עס האָבען ניט געפעהלט קיין עהרליכע אידען. האָבען זיי, די יונגאטשעס, דעם גאנצען ענין איגנאָרירט און האָבען עס אָנגענומען אלס פּשוט׳ע בטלנות.

איז אָבער געווען א היבשער צד „מחמירים״ און זיי האָ־בען אָנגעהויבען זוכען א מיטעל ווי אזוי אלע, אָהן אויסנאהם, זאָלען ניט לאנדען אום שבת, טאקע צו להכעים די יעניגע וואָס האלטען די זאך פאר גרינג און מאכען עס אוועק מיט׳ן האנד.

און יגעת מצאת, אז מען זוכט געפינט מען. האָט מען ארויסגעגעבען אזא מין פּראָיעקט:

אָנשטאָט וואָס די שיף דארף אריינקומען אין חיפה שבת, זאָל זי אריינקומען פרייטאָג. אי ווי אזוי? איז דאָ אן עצה: היות אזוי ווי די שיף דארף שטעהן אין אטען, די הויפּט־שטאָדט פון גריכענלאנד, כמעט א מעת לעת, זאָל זי זיך דאָרט ניט אָפּ־שטעלען, וועט זי אָנקומען אין חיפה פרייטאָג בייטאָג, און די פראגע איז געלייזט. אז מען וועט לאנדען פרייטאָג, וועט מען נאָך קענען זאָגען „שיר השירים״ און מקבל שבת זיין אויפ׳ן באָדען פון הייליגען לאנד, און בייגאכט צו וועטשערע עסען אן ארץ ישראל׳דיגען צימעס. אי וואָס, אטען? וועט מען ניט אָנ־קוקען די יונים, די גריכען, וואָס האָבען מטמע געמאכט דעם בית המקדש און געוואָלט אונז אידען מאכען פארגעסען די תורה, ווי מיר זאָגען חנוכה אין „על הנסים״.

די דאָזיגע עצה האָט געפונען לייטזעליגקייט אין די אויגען פון נאָך אידען און עס איז פארבליבען צו שרייבען א „פּראָ־

שעניע", א בקשה צום קאפיטאן בשם כל היהודים הנמצאים באנית מארעטאניא, אז ער זאל זיך ניט אפשטעלען ביי אטען.

אלס שרייבער פון דער „פראשעניע" איז ערוועהלט גע־ווארען מיין פריינד און קאלעגע מר. יעקב מאגידאוו, סיטי עדיטאר פון „מארגען זשורנאל".

מר. מאגידאוו האט זיך ניט אפגעזאגט פון דעם גרויסען כבוד וואס מען האט איהם צוגעטיילט, און האט געשריבען, כאטש ער אליין איז געווען זיכער אז מען וועט גאר ניט פועל'ן, און ער האט עס די מענשען געזאגט. אבער אז אידען זיינען צוגעשטאנען: „שרייבט, אולי ירחם, האט ער זיי געטאן די טובה, כדי מען זאל נאכהער ניט ווארפען דעם חטא פון חילול שבת אויף איהם.

און אויסגעלאזט האט זיך טאקע גארניט מיט גארניט. אונזער פוירסער פון צווייטען קלאס, זעהר א גוטער און פריינד־ליכער יונגערמאן, האט געגעבען צו פארשטעהן, אז מען מאכט זיך לעכערליך דערמיט, ווייל דאס וואס עס איז באשטימט פאר־אוים קען פאר קיין פאל ניט געענדערט ווערען. דאס איז א קרוז־שיף — האט ער געזאגט. — עס זיינען פאראן הונדערטע פאסאזשירען, אפשר א היבשע ביסעל פון אייערע אידען אויך, וואס ווילען באזוכען אטען, און מען קען עס פון זיי ניט אוועק־נעמען.

די דאזיגע ערקלערונג פון גוי האט אפגעקיהלט די גאנצע באוועגונג און עס איז פארבליבען ביים אלטען.

אבער גערעדט און דעבאטירט וועגען דער זאך האט מען נאך ביז דאנערשטאג, דעם אכטען מארטש, אין דער פריה, ווען די שיף האט זיך אפגעשטעלט ביי דער גריכישער האפען־שטאדט פירעאוס, ניט ווייט פון אטען.

די גריכען האבען אונזער שיף געגעבען א קבלת פנים. דריי רעגירונגס עראפלאנען זיינען געפלויגען ארום דער „מארעטאניא" און געצייגט פארשיידענע קונצען אין דער לופט. פון דעם האט זיך אויסגעלאזט א שרעקליכע טראגעדיע. איין לופט־מאשין איז שפעטער ארונטערגעפאלען, פאר די אויגען פון פילע מענשען

וואָס זיינען געווען אויפ׳ן דעק, און צוויי פליהער זיינען אומ־געקומען.

בעת עס איז אָנגעגאַנגען די באוועגונג אַז מיר זאָלען אַטען אויסמיידען, בין איך זיך מודה ומתודה, אַז איך בין ניט געווען אויף דער זייט פון די עקסטרים־פרומע און האָב דוקא געוואָלט באזוכען די גריכישע הויפט־שטאָדט. נאָך די אַלע דעבאַטעס און פּלפּולים וועגען דעם איסור פון לאַנדען אום שבת, איז ניט אויפגעוויזען געוואָרען אַז עס ליגט אין דעם לאַנדען גופא אַ הארבער איסור. דערהויפּט, האָבען די רבנים און לומדים אנט־שיידען, ליגט דער איסור אין טראָגען אום שבת, און דאָס קען מען אפשר אויסמיידען, און יוצא זיין אי פאר גאָט, אי פאר לייט.

און חשק האָב איך געהאַט אריינצופאָהרען אין אַטען, מחמת די שטאָדט האָט אמאָל געהאַט אַ געוויסע שייכות מיט אידען.

אַטען ווערט דערמאָנט אין גמרא און אין מדרש אונטער׳ן נאָמען אתונא. אונזערע תנאים, ווערט דערצעהלט, האָבען גע־האַט ויכוחים מיט די סבי דבי אתונא, מיט זקנים אָדער חכמים פון אַטען. מיט די חכמי יון, מיט די גריכישע פילאָזאָפען, האָבען זיך שטענדיג אידישע גדולים געראַנגלט. די געשיכטע דערצעהלט, אַז אידען האָבען אמאָל באַקערט גריכישע געצענ־דינער צו דער אמונה פון אחדות הבורא, און בכלל האָט עקזיס־טירט אַ געוויסע פאַרבינדונג צווישען זיי מיט אונז. שטעהט נאָך איצט אין אַטען אַ מאָנומענט נאָך יוליא ברניקי, וועלכע האָט געשטאַמט פון די מלכי יהודה.

היינט צו טאָג זיינען ווייניג אידען פאַראַן אין אַטען, אָבער די ביסעל אידען וואָס וואוינען דאָרט האָבען זייער קהלה מיט אַ רב, אַ שוהל׳כעל, אַ תלמוד תורה, און אַ באזונדערען בית־עולם. דער אידישער בית עולם אין אַטען איז בסך הכל אַלט איייניגע צעהנדליג יאָהר. פריהער פלעגען די אידען מקבר זיין זייערע מתים אין אַ ווינקעל פון דעם אַלגעמיינעם שטאָדטישען בית עולם.

אַטען איז באריהמט מיט איהרע חרוב׳ע און האלב חרוב׳ע פאַרצייטיגע ריזיגע טעמפּלען, וואָס די גריכען האָבען אויסגע־בויט פאַר זייערע געטער. אַ רייכע גריכישע פרוי האָט אמאָל

איבערגעלאָזט אַ גרויסע שטיק לאַנד צו בויען אַ טעמפּעל פאַר'ן אידישען גאָט, אָבער די אידען האָבען זיך דערמיט ניט באַנוצט.

סאַי ווי סאַי, איז אין אַטען פאַראַן עטוואָס אינטערעסאַנטעס צו זעהן, און מיר, און מסתמא אויך אַנדערע, האָט שטאַרק הנאה געטאָן, וואָס עס זיינען ניט געווען קיין שטערונגען און מיר האָבען געקענט אריינפאָהרען אין דער שטאָדט.

מיר זיינען דורכגעפאָהרען פּירעאוס און געקומען אין אַטען. אַ „גאַיד" האָט אונז געפיהרט צום חרוב'ן טעמפּעל פון יופּיטער און נאָך טעמפּלען, און פון די ביסעל נשאר קען מען זעהן וואָס פאַר אַ קינסטלערישע און גראַנדיעזע אַרכיטעקטורען זיי זיינען געווען.

מיר האָבען באַזוכט דעם אַלטען, חרוב'ן אַמפיטעאַטער און אויך דעם נייעם סטאַדיום, געבויט דורכאויס פון מאַרבעל, וועלכער האָט פּלאַץ פאַר פופציג טויזענד מענשען, און נאָך און נאָך אַלטערטימער און נייאיגקייטען.

מען האָט אונז פאַרבייגעפיהרט אַ פרישע חורבה, וואָס איז געקומען אַלס רעזולטאַט פון דער איבערקערעניש אויף דער וועלט ערשט מיט איניגע יאָהר צוריק. דאָס איז דער פּאַלאַץ פון געוועזענעם גריכישען קעניג. אוי, וואָס פאַר אַ חורבן דאָרט איז! די שויבען צובראָכען און פאַרשטעלט מיט ברעטלאך. דער צאָם פון פּרעכטיגען גאָרטען ארום — האַלב איינגעפאַלען, אונטערגעשפּאַרט מיט פּלעקער און דאָ און דאָרט פאַרלאַטעט מיט שטיקער האָלץ. אַ וויסטע פּוסטקע איז דער פּלאַץ, וואו דער הערשער פון לאַנד האָט געוואוינט.

דעם איצטיגען פּרעזידענט'ס וואוינונג איז אַ ביסעל ווייטער. דעם פּרעזידענט'ס דירה שטעהט אויך אין אַ גאָרטען; אָבער אויך דאָ שפּירט זיך אָרימקייט. עס שמעקט מיט דלות. ניטאָ דער פּראַכט און גלאַנץ, וואָס אַזאַ פּלאַץ דאַרף האָבען.

מען פיהרט אונז ארויף צום אַקראָפּאָליס, דער אַמאָליגער ציטאַדעל אָדער פעסטונג, וואָס געפינט זיך אויף אַ גאַנץ הויכען באַרג. מען דאַרף זיין אַ שטיקעל בעל כח ארויפקלעטערען מיט די שטיינערנע טרעפּ צום אַקראָפּאָליס, וואָס פאַרנעמט אַ גאַנץ גרויסען און ברייטען שטח אַליין העכער און העכער.

צוערשט צייגט מען אונז אָן די טרעפּ דורך וועלכע מען פלעגט פיהרען די אָקסען מקריב צו זיין צו די געטער אין דעם טעמפּעל סאַמע אין דער הויך, און דאַן הייסט מען אונז געהן ארויף מיט אַנדערע מעהר באקוועמע טרעפּ.

אָבער ניט אַלע פון אונזער גרופּע האָבען געקענט דער־גרייכען די סאַמע הויך. די פיס האָבען פשוט ניט געדינט, און וואָס צו זעהן דאָרט איז דאָ זעהר פיל. דאָ איז אַזאַ חורבה; דאָ איז אַן אַנדער חורבה; דאָ איז בלויז אַ ביסעל נשאר פון אַ פּראַכטפולער געביידע, דאָ שטעהען קונסטפולע זיילען, דאָ ליגען זיילען, און דער „גאַיד" רעדט און רעדט און ערקלערט, וואָס דאָס איז געווען און וואָס דאָס אַנדערע איז געווען מיט פילע הונדערטער יאָהרען צוריק, ווען דאָס גריכישע פאָלק איז געווען אַ גלענצענדינעריש פאָלק און האָט פארשווענדעט אַזוי פיל ענערגיע און פארמעגענס אויף אַ נישטיגער אמונה.

עס פארדריסט מיר ניט וואָס פון דעם אַלעם איז אַ תל עולם געוואָרען. ווען אָבער עס קומט מיר ארויף אויפ'ן זינען, אַז קירצליך וועל איך עהנליכעס זעהן אין אונזער אייגען לאַנד, אונזערע אמאָליגע הייליגטימער וואָס זיינען איצט חרוב ומוחרב, טוט מיר אַ ציה ביים הארצען און עס שטעלט זיך טרערען אין די אויגען.

מאַכט צו מיר איינער פון אונזער גרופּע:

„איהר ווייסט, אַז קוקענדיג אויף די דאָזיגע חורבות פיהלט זיך עפּעס אַ מין טרייסט. מען זעהט כאָטש, אַז מיר אידען זיינען ניט די איינציגע און עס זיינען פאַראַן נאָך פעלקער און נאַציאָנען וואָס האָבען ערליטען חרבנות אַזוי ווי מיר".

„אַ קנאַפּע נחמה", — זאָג איך צו איהם. — „נאָך אַלע־מען זיינען דאָך די גריכען ניט מעהר קיין גלענצענדינער און זיי באַדויערען אפשר גאָר ניט די דאָזיגע פארלוסטען. אויסער דעם זיינען זיי דאָך פארבליבען אַ פאָלק מיט זייער אייגען לאַנד, מיט זייער אייגענער רעגירונג. און מיר? מיר זיינען עד היום גלות־מענשען, אָהן אַן אייגענער היים".

„איהר זייט גערעכט", — האָט דער איד צוגעגעבען, און שווער אָפּגעזיפצט.

א היבשע שטיקעל צייט האבען מיר פארבראכט אויפ'ן אק־ראפאליס, באאבאכטענדיג די געגענד ארום, באקוקט פון ווייטענס דעם בארג פארנאס אדער פארנאסוס, וואס איז באוואוסט אין דער מיטאלאגיע אלס א הייליגער בארג, און אנדערע בערג, וואס זעהען זיך ארום אטען. און דאן, האבענדיג זיך אנגעזעהען און אנגעהערט גענוג אין באצוג צו די אלטע חורבות, האבען מיר זיך אוועקגעלאזט צום אידישען קווארטאל, וועלכער איז איינער פון די ארימסטע אין שטאדט.

מען האט אונז אריינגעפיהרט אין א שוהל'כעל, וואו די שמש'טע, קענטיג גאר ניט קיין רייכע, האט אונז באגעגענט מיט א צדקה־פושקע אין האנד. זי האט, קענטיג, אונז אמעריקאנער געוואלט מזכה זיין מיט א מצוה און מיר האבען זיך דערפון אנטזאגט.

עס זיינען אריינגעקומען נאך א פאר פרויען, א פאר מענער און קינדער פון דער נאכבארשאפט, אבער מיט וועמען אויסריידען א ווארט איז ניט געווען. אלע שטומע צינגער. אפילו העברעאיש מיט דער ספרד'ישער הברה פארשטעהען זיי אויך ניט. אבער מיר האבען זיך א ביסעל פארשטאנען אויפ'ן וואונק.

די שוהלכעל האט א בימה אין מיטען. די עזרת נשים איז אין דער הויך אינגאנצען פארשטעלט אזוי, אז מען קען פון אונטען קיין פרוי ניט זעהן. אויפ'ן בימה זיינען געלעגען סדורים נוסח ספרד געדרוקט אין בערלין, וויען און ליווארנע. די שמש'טע — האט זיך ארויסגעצייגט — קען ניט קיין עברי; אבער א טאכטער איהרע, א יונגע מיידעל, האט איינע פון אונזער גרופע, מרס. לאה הארוויץ, א לאנדס־פרוי מיינע, פון ניו יארק, „פארהערט" און זי האט מאטערענדיג זיך איבערגעלייענט עטליכע ווערטער אין סידור.

ביים זייט פון שוהל איז א תלמוד־תורה. לײדער האט מען דאמאלס ניט געלערענט, אבער א פאר תלמוד תורה קינדער זיינען דארט געווען. אויף א טאפעל האב איך דארט דערזעהן די ווערטער: „חרש", „אלם" און „עור" געשריבען אין אונזער אידישער שריפט. דאס האט מיך שטארק איבער־

ראשט. איך האָב צוגערופען אַ אינגעלע און געהייסען „כתב", שרייב, און ער האָט אָנגעשריבען די ווערטער: „ילד קטן", אויך אין אונזער שריפט.

דער אינגעלע האָט דערפאר געקראָגען אַ פּאָר מטבעות און ער איז געווען מלא שמחה.

איך בין זעהר נייגעריג געווען צו זעהן דעם לעהרער פון דער תלמוד תורה, וועלכען איך האָב אונטער די אויגען פאַר־דעכטיגט אַלס אונזערען אַ מענשען, און דערגעהן פון איהם איינצעלהייטען וועגען דעם לעהר־אנשטאַלט, אָבער צום באַ־דויערען איז מיין וואונש ניט ערפילט געוואָרען.

שפּעטער האָב איך ערפאהרען פון אַן אנדער גרופּע אידי־שע טוריסטען, אַז דער לעהרער אין דער תלמוד תורה איז טאקע אונזערער אַ מענש, אַ ביאַליסטאָקער יונגערמאן, וועל־כער איז געקומען קיין אַטען פון ארץ ישראל. אַ שאָד וואָס איך האָב איהם ניט געזעהן.

דערמיט האָט זיך אונזער באזוך אין גריכענלאנד געענ־דיגט און מיר זיינען אוועק צוריק צום שיף.

12.

לאנגע אָנדערטהאַלבען מעת לעת. — אַן ארץ ישראל'דיגער שוטה. — אַ שטיקעל חבלי של משיח. — פּארדרוס אויף דער אימיגריישאָן־קאָמיסיע. — אַ קליינע ענטוישונג.

מיר זיינען אָפּגעפאָהרען פון פּירעאוס, ביי אַטען, דאָנער־שטאג, דעם 8טען מארטש, ביי נאכט. קיין חיפה האָבען מיר געדאַרפט אָנקומען שבת, דעם 10טען מארטש, אין דער פריה. האָבען מיר נאָך אין גאנצען געהאט צו פאָהרען אָנדערטהאַלבען מעת לעת. אָבער די אָנדערטהאַלבען מעת־לעת, אָדער די עט־ליכע און דרייסיג שטונדען האָבען זיך געצויגען זעהר לאנג. עס האָט זיך געוואָלט וואָס שנעלער אריבער'פּטור'ן די שטיקעל

צייט און קומען צום הויפּט־ציל פון דער נסיעה — אין ארץ ישראל.

די פראַגע פון לאַנדען אום שבת, וועלכע איז פאַרבליבען אומגעלייזט, האָט זיך אין לעצטען טאָג פון דער רייזע ווידער אויפגעהויבען מיט נאָך מעהר פרישקייט. די פרומע האָבען זיך געקאָכט, די ניט פרומע האָבען זיך נאָך מעהר געקאָכט און עס איז געווען לעבעדיג אין אידישען לאַגער.

מר. אָדער אָדון איתון, דער געשעפטס־מאַן פון חיפה, וועמעס נאָמען איך האָב שוין פריהער דערמאָנט, האָט גע־טענה'ט, אז מען דאַרף ניט לאַנדען אום שבת, נאָר דוקא פאַרבלייבען אויפ'ן שיף ביז נאָך הבדלה, מפני הכבוד. ער האָט מיט זיין גלאַטען צינגעל געשילדערט ווי שעהן דאָס וועט זיין, ווען אַן עדה אידען, אָהן עין הרע, פון קרוב דריי הונדערט נפשות, וועלען לאַנדען מיט אַמאָל אונטער דער שיין פון דער שעהנער ארץ ישראל לבנה. די חיפה'ער אידען, — האָט ער געזאָגט, — וועלען אונז ארויסגעהן אַנטקעגען און מיר וועלען אַלע אריינמאַרשירען אין שטאָדט אונטער די קלאַנגען פון ארץ ישראל־שירים. ווי גרויסאַרטיג, ווי פּראַכטפול דאָס וועט זיין!

אַ שעהן בילדעל האָט דער אדון איתין פאַר אונז פאַרגע־שטעלט. אָבער דאָס איז אפשר ביי איהם אַליין אויך געווען ניט מעהר ווי אַ פאַנטאַזיע, אַ פוסטע פאַנטאַזיע.

יענעם פרייטאָג אָוועגד האָט זיך אַ גאַנץ היבשער אידי־שער עולם פאַרזאַמעלט אין אונזער „מקום להתפלל" און מען האָט געזונגען שבת'דיגע זמירות, און אַן ארץ ישראל איד, אָדער רב — איך געדענק ניט זיין נאָמען — האָט געהאַלטען אַ לאַנגע מגיד'ישע דרשה און האָט געשאָלטען מיט טויטע קללות די יעניגע וואָס וועלען פורץ גדר זיין און וועלען מחלל זיין די קדושה פון לאַנד דורך טראַגען אום שבת ביים אריינ־קומען אין שטאָדט. דאָס לאַנדען גופא, הייסט עס, האָט ער שוין מוחל געווען, אבי עס זאָל כאָטש ניט זיין קיין חילול שבת בפרהסיא.

שילטען איז אַפילו אַ מדה פון אַ מאַרק־זיצערקע און עס פּאַסט אַפשר ניט פאַר אַן ארץ ישראל אידען, אָבער כאָטש „אוירא דארץ ישראל מחכים", די לופט פון ארץ ישראל מאַכט קלוג, פון דעסטוועגען קען אַן ארץ ישראל איד אויך זיין אַ שוטה.

אַזוי צו אַזוי, אַבי די קללות זיינען חלילה ניט מקוים געוואָרען.

אויף מאָרגען, שבת, בין איך אויפגעשטאַנען פריהער ווי געוועהנליך. איך בין ארויס אויפ'ן דעק און שוין דאָרט גע־טראָפען מענער און פרויען, וואָס זיינען אויפגעשטאַנען נאָך פריהער און געוואָלט זיין פון די ראשונים צו זעהן דאָס הייליגע לאַנד.

„עס שמעקט שוין מיט ארץ ישראל, עס שפּירט זיך שוין די געשמאַקע לופט", — האָט איינער אַ זאָג געטאָן. — „אַ מחיה, עס צוגעהט איבער אַלע גלידער".

און כאָטש מיר זיינען נאָך געווען אַ היבשע ביסעל וויט פון די הרי יהודה, האָט זיך ווירקליך אויסגעוויזען, אַז מען איז שוין דאָרט און די געשמאַקע ריחות פון פרישע אָראַנזשען און אַנדערע ארץ ישראל־פּרוכטען פילען אָן די לופט.

און דער הימעל איבער אונזערע קעפּ איז קלאָר און לויטער. אָבער מען זאָגט אונז, אַז דער ארץ ישראל הימעל איז נאָך אַ סך שעהנער; אַזאַ הימעל ווי ארץ ישראל פאַרמאָגט, פאַרמאָגט די גאַנצע וועלט ניט. און עס דערוועקט זיך אַלץ אַ גרעסערער חשק צו קומען וואָס שנעלער אַהין און זעהן אַלעס מיט די אויגען.

און עס דאַכט זיך, אַז די „מאָרעטאַניא", וואָס איז באַ־ריהמט אַלס אַ שנעלשיף, שלעפּט זיך, כאָטש גאָה און שמייס איהר אונטער אָדער שטופּ איהר אונטער.

מען איז אַזוי אונגעדולדיג, אַז אַפילו ביים פריהשטיק עסען לויפט מען אַלע ווייל צו די פענסטער קוקען אויב מען זעהט שוין לאַנד.

ענדליך, פּונקט צעהן דעם זייגער, האָט זיך אונזער שיף אָפּגעשטעלט ביי חיפה.

זיינען געווען חברה, וואָס האָבען חשק געהאַט שוין פאַר־נעמען די פּעקלאַך מיט די זעקלאַך און פאַרלאָזען די שיף, אפשר ניט אַזוי צוליב חבת הארץ, ווייל דאָס לאַנד איז זיי ליב און זיי האָבען געוואָלט וואָס שנעלער באַטרעטען איהר באָדען, ווי צו להכעיס די פרומע, וואָס האָבען דורכאויס אַגי־טירט אַז מען זאָל ניט לאַנדען אום שבת. האָט מען זיי אָבער געזאָגט: „פּאַוואָליע, ניט אַזוי לייכט קומט מען אריין אין דער אידישער היימלאַנד. מען מוז פריהער דורכגעהן געוויסע פאָר־מאַליטעטען. יעדער איינער וועט אויסגעפרעגט ווערען פון אַ קאָמיסיע, יעדער איינער וועט האָבען דורכצוגעהן אַ דאָקטאָר־עקזאַמען און יעדער איינער וועט זיך מוזען לאָזען שטעלען פּאָקען, און ערשט דאַן, ווען אַלעס וועט זיין כשר וישר, וועט מען ארונטערלאָזען פון שיף".

„יאָ", — האָט אַ איד באַמערקט, — „אפילו ווען משיח וועט איה"ש קומען, וועט מען אויך פריהער מוזען איבערקומען חבלי של משיח, און מען דאַרף אַלעס אָננעמען פאַר ליב".

און אַזוי ווי די דאָזיגע אינפאָרמאַציע איז געווען אַ קלאַפּ פאַר די איילענדע, וואָס האָבען געוואָלט שוין לאַנדען, אַזוי איז עס געווען אַ פרייד פאַר דעם פרומען עלעמענט, וואָס האָט דוקא געוואָלט אַז מען זאָל ניט לאַנדען אום שבת.

דאָס איז פאַר זיי געווען אַ שטיק נחמה. „אויב אַזוי", — האָבען זיי געזאָגט, — „קען זיך דער עסק סאַי ווי סאַי פאַר־ציהען ביז נאַכט און וועלענדיג, ניט וועלענדיג וועלען אידישע קינדער ניט מחלל זיין דעם ערשטען שבת אין היילינגען לאַנד".

פון דעסטוועגען האָט יעדער איינער אַליין פאַר זיך גע־וואָלט וואָס שנעלער אָפּ'פּטור'ן די קאָמיסיע מיט'ן דאָקטאָר מיט די פּאָקען שטעלען. אפילו די וואָס זיינען געווען פעסט זיכער אַז זיי וועלען פאַרבלייבען אויפ'ן שיף ביז נאָך הבדלה, זיינען אויך זעהר גערן געווען איבערצוקומען די פאָרמאַליטעטען און קענען רוהיג זאָגען „ברכי נפשי" אָדער נעמען אַן אַנדער אידיש וואָרט אין מויל לכבוד שבת.

מיר, צווייטע קלאַסניקעס, האָבען אָבער געהאַט צו וואָר־

טען ביז מען וועט אָפּפּטור׳ן די יחסנים, די ערשטע קלאַס־ניקעס, און די וואָס זיינען געפאָהרען דריטע קלאַס האָבען גע־דאַרפט וואַרטען אויף גאָר צום לעצט.

איז מען אוועק אין זאַל, וואו די קאָמיסיע איז געזעסען, און מען האָט געוואַרט, יעדער אויף זיין נעקסט.

איז ביי פילע ממש געשוואָלען געוואָרען די פּיס שטעהענ־דיג און זיי האָבען אָהן משיח׳ן געפיהלט אַ שטיקעל טעם פון חבלי של משיח.

האָט זיך אַ איד אַ קאַטאָוועסניק, וואָס ליידעט, לא עלינו, אויף רומאַטעס, זיך אויסגעדריקט: „אויב ווען משיח וועט קומען וועט מען אויך דאַרפען דורכמאַכען אַזעלכע פאָרמאַלי־טעטען, טאָ זאָל ער בעסער זיצען געזונטערהייד דאָרט וואו ער זיצט״.

און די קאָמיסיע איילט זיך ניט. ביי איהר איז ניטאָ דער אַמעריקאַנער „האָרי אָפּ״. זי נעמט זיך צייט. אַי, אייך איז שווער צו וואַרטען, איז דאָך אַ איד ב״ה געוואוינט צו וואַר־טען. וואַרטען דאָך אידען אויף דער גאולה שוין אַזוי פיל הונדערטע יאָהרען.

און אין דער קאָמיסיע זיצען אידישע יונגע לייטלאַך, וואָס באַגעגענען אַ אידען מיט אַ „שאַבאַט שאַלאָם״ (שבת שלום), אָן ארץ ישראל׳דיגער „גוט־שבת״, און אויב נאָר איהר פאַר־שטעהט העברעאיש, זיינען זיי גערן צו רעדען מיט אייך העב־רעאיש, און זיי קוקען אויף אייך קרום ווען איהר רעדט אידיש. זיצען זיי ביי די ביכער מיט ארץ־ישראל׳דיגע סיגאַרעטלאַך אין די מיילער און פּאַפּקען און בלאָזען דעם רויך, און שטעלען אייך פראַגען און צייכענען און שרייבען וואָס זיי דאַרפען. פאַרדריסט עס אונזערע פרומע אידען. מילא שרייבען, זאָגען זיי, מוזען די יונגע לייט. דאָס איז דאָך זייער עובדא; אָבער צו וואָס רויכערען אום שבת? צו וואָס צייגען אַזאַ ביישפּיל פון ארץ ישראל? צו וואָס מחלל זיין די קדושה פון הייליגען לאַנד אַזוי אָפען?

אַזוי רעדען זיי צווישען זיך, אַזוי שושקען זיך אידען איינע

מיט די אַנדערע. אַ שבת'דיגער סיגאַרעטעל — באַמערקט איי־נער — איז צו וואַכעדיג פאַר אַזעלכע וואָס רעדען לשון הקודש און ווילען אַז אַנדערע זאָלען אויך רעדען די זעלבע שפּראַך. דאָס גראַמט זיך ניט מיט „שאַבאַט שאַלאָם".

אָבער קיינער וואגט ניט אויסצורעדען אַ הויך וואָרט. דע לפני מי אתה עומד. מען שטעהט דאָ פאַר נאַטשאַלניקעס, פאַר באַאַמטע, האָט מען מורא צו עפענען אַ מויל און מען שלינגט אַראָפּ זאַכען וואָס איז ניט אַנגענעם צו זעהן, וואָס טוט אָפּט־מאָל אַ שטאָך אין הארצען...

און יונגע חברה רייצען זיך נאָך מיט די עלטערע פרומע אידען: „אָט זיינען אייערע ארץ ישראל'דיגע צדיקים. איהר קאָכט זיך וועגען לאַנדען אום שבת, און אָט האָט איהר נאָך עפּעס בעסערס".

און וואָס צו ענטפערען זיי איז ניטאָ. ענטפערט מען מיט אַ זיפץ, מיט אַ קרעכץ, וואָס דריקט אויס: „עס איז טאַקע טרויעריג, אָבער וואָס קען מען העלפען?"

און די עקזאַמענירונג ציהט זיך אַזוי ווי פון פעך. וועניג־סטענס, אַזוי זעהט עס אויס. אָט שטעהט מען שוין, דאַכט זיך, מיט די פּאַספּאָרטען און דאָקומענטען אין די הענד נעבען די מאַכערס, נעבען די קאָמיסיע, פּלוצלונג מאַכען זיי צו די ביכער און געהען אַוועק עסען און מען פּויקט פאַר אַלעמען צו געהן עסען מיטאָג.

געהט מען. אַ ברירה האָט מען? זיינען דאָ אַזעלכע וואָס מאַכען אָפּ די סעודה בקצור, כדי צו פאַרכאַפּען פריהער אַ נעקסט, און אַנדערע ווידער, פאַרקערט, נעמען שוין איצט אָן אַן אַנדער טאַקטיק און זיינען דוקא מאריך. זייער חשבון איז: אפשר וועט מען דעם ענין קענען אָפּציהען ביז נאַכט און עס וועט שוין במילא אויסקומען אַז מען וועט קיינעם ניט אַרונטערלאָזען פון שיף ביז דער שבת קודש וועט אַוועק.

אָבער אַזוי לאַנג האָט עס ניט געדויערט. מען איז פאַר־טיג געוואָרען מיט די אויספרעגענישען, מיט'ן דאָקטאָר'ס עקזאַ־מען און מיט די פּאָקען שטעלען נאָך אַ היבשע פּאָר שטונדען

פאר נאכט. די פראגע פון לאנדען אדער ניט לאנדען האט זיך ווידער אויפגעהויבען, אבער איצט, צולעצט, זיינען שוין געווען מאנכע „מחמירים״, וואס האבען אויך געפונען א היתר:

היות אזוי ווי קיין האפען איז אין חיפה ניטא, און די שיפען, וואס קומען אהין אריין, שטעלען זיך אפ א היבשע שטרעקע ווייט פון ברעג און מען דארף צופאהרען מיט אזעלכע בארקעס, קען אפטמאל זיין, — האט מען געזאגט, — א סכנה צו פאהרען ביינאכט. קיין באגאזש קען קיינער ניט מיטנעמען מיט זיך. דאס געהט דירעקט אין צאהל־אמט אדער אין קאס־טאם־הויז, וואו אלעס מוז עקזאמענירט ווערען פון קאסטאם־באאמטע, און זיי, די באאמטע אדער אינספעקטארס, האט מען אונז פארזיכערט, וועלען עקסטרא צוליב די אידישע רייזענדע ארבייטען זונטאג, וועט מען פארשפארען האבען צו טאן מיט דעם אום שבת. אויף אזא אופן איז שוין אנדערע דבורים. האבען זיך שוין געפונען אפילו אידען פון פרומען עלעמענט, וואס האבען ניט געוואלט ווארטען ביז ביינאכט. יעדער איינער האט שוין געפונען אן אויסרייד. דער איז אליין א נערוועזער מענש, דער פאהרט מיט קינדער און ער האט מורא צו שלעפען זיך אין דער פינסטער מיט די אראבער, וואס טרייבען די שיפ־לאך אדער בארקעס, און בינו לבינו איז בלויז א קליינע צאהל אידען פארבליבען אויפ׳ן שיף צו פראווען דארט שלש סעודות.

און לאמיר אייך זאגען, אז דאס צופאהרען פון שיף צום ברעג איז טאקע ניט זעהר אנגענעם. די בארקע, וועלכע האט אונז געפיהרט, האט זיך געשאקעלט און געטונקט, אז עס האט זיך אויסגעוויזען אז אט, אט זינקט זי מיט אונז צוזאמען.

און א פאר מיידלאך און ווייבלאך האבען שיער באקומען ספאזמעס און האבען געקוויטשעט אזוי ווי ווען זיי פאהרען אויף א סיניק רעילוועי אין קאני איילאנד.

אבער מיר האבען געלאנדעט בשלום און עס האט חלילה קיינעם גאר ניט געשאדט. צום סוף האט זיך די זאך אויסגע־לאזט ניט מעהר ווי א שטיף און מען האט זיך גע׳חכמה׳ט און געוויצעלט אויפ׳ן חשבון פון די פחדנים אדער פחדנות, וואס

האָבען שוין אפשר געהאַט בדעה צו זאָגען וידוי, ווען די באַרקע האָט זיך געבויגען און געטונקט טיף אין וואַסער.

ענדליך זיינען מיר שוין אויף דער אדמת הקודש און מיר אָטעמען שוין די לופט פון לאַנד פון אונזערע אָבות.

איך פיהל עפּעס אַ מאָדנע באַגייסטערונג. איך בין שוין אין ארץ ישראל, מיינע פיס טרעטען שוין אויף דעם באָדען, וואָס איך האָב אַזוי געגאַרט צו טרעטען! מיין הארץ ווערט אָנגעפילט מיט אַ געפיהל פון גייסטיגען פאַרגעניגען, וואָס איך האָב נאָך קיין מאָל אין מיין לעבען ניט געפיהלט.

און קוק איך אויבען אויפ'ן הימעל, ווער איך נאָך מעהר באַגייסטערט. עס ווערט געזאָגט אין ספרים, אז עס זיינען פאַראַן זיבען הימלען, איינער העכער איבער'ן אַנדערען, און וואָס העכער אַלץ שעהנער, אַלץ הערליכער. דאַכט זיך מיר, אז דער הימעל, וואָס איז פאַרשפּרייט איבער מיין קאָפּ, איז דער סאַמע העכסטער, וואָס קיין שעהנערער, קיין העלערער פון איהם איז שוין ניטאָ, און איך ווער, דאַכט מיר, אינגאַנצען ארויסגעטאָן פון גשמיות, און עס איז מיר גוט, עס איז מיר וואויל, אַזוי ווי איך זאָל שוועבען אין עולם המלאכים, אין זיבעטען הימעל.

אין דיזען ביכעל האָט איהר געלייענט מר. אָגוז'עס באשרייבונג פון זיין רייזע קיין ארץ־ישראל און די פלעצער וואָס ער האָט באזוכט אויפ'ן וועג אהין. מר. אָגוז האָט אָבער אויך באשריבען ארץ ישראל גופא און די פלעצער וואָס ער האָט באזוכט אויפ'ן וועג צוריק. די אַלע באַ־שרייבונגען און שילדערונגען וועט איהר קענען לעזען אין זיין אינטערעסאנטען בוך

„מיין רייזע אין צעהן לענדער"

פון א. ד. אָגוז

דאָס בוך אנטהאלט ארום 300 זייטען און קאָסט 2 דאָלאר. איהר קענט עס באקומען ביי

Emanuel Rosen, Palestine-Oriental Tours,
122 Fifth Avenue, New York, N. Y.

אָדער ביים פארפאסער גופא:

A. D. Ogus, c/o Jewish Morning Journal,
77 Bowery, New York, N. Y